

การศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์

โดย

จิราภา วรเสียงสุข
ปิติ กุลศิริรัตน์
ชวิทย์ สุขฉายา

เสนอต่อ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

คำนำ

จุดมุ่งหมายที่อยู่เบื้องหลังการตัดสินใจทำงานวิจัยเรื่องนี้ของทีมผู้วิจัย คือ ต้องการนำเสนอแนวความคิดของกลุ่มเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเขตเมืองเก่า ท่ามกลางกระแสต่างๆ ที่เป็นผลพวงมาจากนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลเพื่อหารายได้เข้าประเทศ โดยให้ความสำคัญกับมิติหลายๆ มิติที่ถูกละเลยจาก ภาพการอนุรักษ์และการพัฒนาเมืองเก่าของภาครัฐ นั่นคือ ประวัติศาสตร์ภาคประชาชนที่มีพัฒนาการควบคู่มา กับพัฒนาการของชนชั้นปกครอง ซึ่งมีพลวัตของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่มีเอกลักษณ์ไปตามยุคสมัย ด้วยเงื่อนไขของการที่ต้องเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ทำให้เกิดเป็นชีวิตของเมืองอย่างสมบูรณ์แบบ ดังนั้น การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองที่สมบูรณ์แบบจะต้องสะท้อนความหลากหลายของผู้คนและชีวิตทางสังคมของพวกเขาเหล่านั้น และทีมผู้วิจัยยังอยากจะนำเสนอแนวคิดต่อไปว่า ภาพของความหลากหลายดังกล่าวจะแสดงตัวของมันออกมาได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ถ้าวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า จะได้รับการยอมรับการมีส่วนร่วมของบุคคลทุกฝ่าย โดยเฉพาะกลุ่มคนต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในระดับการใช้ชีวิตประจำวัน

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 แนวความคิดทางทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัย	4
บทที่ 3 วิธีดำเนินงานวิจัย	12
บทที่ 4 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์ด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยโยงเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของ สังคมภายนอก	14
บทที่ 5 จากอดีตสู่ปัจจุบันของพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์	65
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	120
บรรณานุกรม	

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์เป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแหล่งหนึ่งของประเทศไทยที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ในพื้นที่นี้มีประวัติของการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา และเป็นพื้นที่ศูนย์กลางการปกครองของประเทศตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่นี้จึงประกอบไปด้วยประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมทั้งของเจ้านายและสามัญชน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่มาจากที่ต่างๆ กันคละเคล้าอย่างสมบูรณ์ในความหมายของชุมชนเมือง " สยาม " แต่โบราณแก่ๆ เปรียบเสมือนกับการย่อส่วนประเทศทั้งประเทศ แนวทางการอนุรักษ์ที่ผ่านมา ส่วนใหญ่จะเน้นหนักไปที่การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ขององค์พระมหากษัตริย์ หรือกลุ่มคนชั้นสูงในสังคม ซึ่งยังขาดภาพต่อที่สมบูรณ์ในส่วนของ " ไพร่พล " " พลิกนิกร " " สามัญชน " หรือ พลเมือง ซึ่งอยู่คู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่สำคัญของชาวไทย และทวีความสำคัญยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ในสังคมสมัยใหม่ แต่ที่ผ่านมาประวัติศาสตร์ในองค์ประกอบส่วนสามัญชน หรือแม้กระทั่งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นนอกที่รายรอบพระบรมมหาราชวังก็ยังไม่ได้รับการสนใจศึกษาเท่าที่ควร ทำให้ข้อมูลส่วนนี้เลือนหายพร้อมกับกาลเวลาไปอย่างน่าเสียดาย

ผู้วิจัยเห็นว่าการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตและมีพลวัตโดยทั่วไป ควรที่จะมีการอนุรักษ์ในทุกมิติอย่างสมบูรณ์แบบ เพราะจะทำให้ได้ภาพของเมืองประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์สมตามเอกลักษณ์สำคัญของไทย เมืองที่ดีจะต้องมีภาพของ " ความหลากหลาย " ในขณะเดียวกันก็ต้องมี " ดุลยภาพ " อยู่ในตัว ชุมชนย่านถนนพระอาทิตย์ เคยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนศูนย์กลางของประเทศที่มีความหลากหลายและอยู่ในดุลยภาพเช่นนั้นเป็นเวลาเกือบตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานของกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ ชุมชนเล็กๆ แห่งนี้ คือ ชุมชนแห่งปฏิสัมพันธ์ของไพร่พลราษฎร ขุนนาง (ภายหลัง คือ ราชการ) และเจ้านาย (เชื้อพระวงศ์และกลุ่มคนชั้นสูง) เกิดเป็นตลาด เป็นแหล่งร้านค้านำสมัย เป็นศูนย์กลางของแหล่งมหรสพ ทั้งยังประกอบด้วยวัดและมัสยิดสำคัญ คือ วัดชนะสงคราม อันเป็นศูนย์กลางของคนไทยเชื้อสายมอญและเจ้านายสายวังหน้า มัสยิดจักรพงษ์ เป็นมัสยิดศูนย์กลางของชาวไทยมุสลิมที่ตามเสด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทขึ้นมาจากปัตตานีและเมืองปัตตานีได้ ปัจจุบัน ความหลากหลาย ดุลยภาพ และเอกลักษณ์ที่เคยมีมาในชุมชนแห่งนี้กำลังถูกคุกคามจากหลากหลายปัจจัย อาทิ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ฯลฯ แต่ปัจจัยที่ดูจะสำคัญที่สุดก็คือ การขาดความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์และรากเหง้าของ

ตนเอง ทั้งโดยผู้กำหนดผังและนโยบายในวงราชการ เจ้าหน้าที่ระดับต่างๆ ชาวชุมชนรุ่นใหม่ ตลอดจนประชาชนผู้กำลังหลังไหลเข้ามาค้าขายพักพิงพึ่งพาอาศัยสถานที่อันทรงคุณค่าแห่งนี้ ทว่า บัดนี้ เป็นนิมิตหมายอันดีว่า วงวิชาการในสถาบันชั้นนำข้างเคียงและชาวชุมชนรุ่นใหม่จำนวนมากเริ่มได้รับการจุดประกายความรัก ความภูมิใจ และปรารถนาที่จะศึกษาตัวตนของตนเอง ด้วยความมุ่งหวังที่ว่า กระบวนการศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของตนเองจะเป็นกระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำและสร้างแรงบันดาลใจแก่เพื่อนชาวชุมชนทุกคน ตลอดจนประชาชนในวงกว้าง อันถือได้ว่าเป็นวิธีการบันทึกประวัติศาสตร์และศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในแนวใหม่ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งทางวิชาการและสังคมวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติศาสตร์ของพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์ในมิติกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลปัจจุบัน
2. ศึกษาลักษณะปัจจุบันของย่านถนนพระอาทิตย์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมาจากอดีต โดยเชื่อมโยงกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เพื่อให้ได้ภาพสมบูรณของพื้นที่ย่านที่ศึกษา จากอดีตสู่ปัจจุบัน
3. เพื่อเสนอแนะแนวทางพัฒนาอย่างยั่งยืนให้กับย่านถนนพระอาทิตย์ที่มีวัฒนธรรมความเป็นมาที่มีความหลากหลายและมีคุณค่า

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตทางด้านพื้นที่ พื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์มีขอบเขตทางกายภาพ ดังนี้ ทิศเหนือจรดถนนพระสุเมรุ ทิศใต้จรดถนนเจ้าฟ้า ทิศตะวันออกจรดถนนจักรพงษ์ และทิศตะวันตกจรดแม่น้ำเจ้าพระยา
2. ขอบเขตทางด้านประชากร ประชากรในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีหลายประเภท ได้แก่
 - ก. ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ในปัจจุบันซึ่งมีประมาณ 3,000 คน
 - ข. บุคคลอื่นๆ ที่มีความรู้ในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ศึกษา
3. ขอบเขตของอายุข้อมูล ในการศึกษาครั้งนี้กำหนดว่า ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่นับรวมอยู่ในการศึกษา คือ ข้อมูลที่เริ่มตั้งแต่ปัจจุบันย้อนไปสู่อดีต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้พื้นที่ย่านนี้มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของตนเองอย่างเป็นระบบ
2. ทำให้คนในพื้นที่และประชาชนโดยทั่วไป เกิดความรู้ ความเข้าใจในความเป็นมาของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่ความตระหนักถึงความสำคัญของพื้นที่นี้ ตลอดจนก่อให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจต่อพื้นที่
3. ความรู้สึกดังกล่าว นำมาซึ่งศักยภาพในการดำรงชีวิตรวมกัน และเพิ่มความรับผิดชอบต่อกิจการสาธารณะมากยิ่งขึ้น
4. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัย สามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ต่อไป

บทที่ 2

แนวความคิดทางทฤษฎีในการวิจัย

แนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยาของเมือง (Urban Ecology)

แนวความคิดนี้เริ่มต้นที่ The University of Chicago โดยการนำของ Robert Park เป็นคนที่สนใจทฤษฎีวิวัฒนาการของ Charles Darwin เป็นอย่างมาก ก่อนที่เขาจะมา เป็นอาจารย์สอนสังคมวิทยา เขาเคยเป็นนักหนังสือพิมพ์มาก่อน เขาสนใจชีวิตในสังคมเมืองและ ใช้เวลาส่วนใหญ่ของเขาในการสังเกตการณ์เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตัวเมือง วิธีการของเขาจะ เหมือนกับนักมานุษยวิทยา คือ direct observation แนวความคิดของเขามีอิทธิพลต่อศิษย์ใน สำนักนั้นเป็นอย่างมาก ลูกศิษย์หลายคนได้ผลิตผลงานที่สำคัญออกมามากมายในเวลาต่อมา เช่น Burgess, Mckinzie และ Louise Wirth

ความคิดหลักของแนวนิเวศวิทยาเมือง มีดังนี้ มนุษย์ก็คือสิ่งมีชีวิต (organism) ที่จำเป็นจะต้องอาศัยอยู่บนพื้นที่บริเวณหนึ่ง (habitat) พยายามที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอด ด้วยการ บริโภคทรัพยากรที่มีอยู่โดยธรรมชาติ (natural resources) การดำรงชีวิตของมนุษย์มีลักษณะที่ สำคัญ 2 ประการ คือ

1. มนุษย์จะอยู่ตามลำพังด้วยตัวคนเดียวไม่ได้ มนุษย์จะต้องพึ่งพาอาศัยเพื่อนมนุษย์ คนอื่นที่มีความสามารถแตกต่างกันออกไป นั่นคือ มนุษย์จะต้องอาศัยอยู่ในชุมชน (community) ความหมายของชุมชนในที่นี้ก็คือ ประชากรจำนวนหนึ่งที่ครอบ ครองพื้นที่บริเวณหนึ่ง โดยสมาชิกแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เรียก ว่า symbiotic relationship ซึ่งหมายถึง ความสัมพันธ์ในทางพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและ กันระหว่างหน่วยต่างๆ ของประชากรที่แต่ละหน่วยมีความแตกต่างกัน แต่ละ หน่วยเหล่านี้ไม่สามารถจะอยู่รอดได้ด้วยตัวเอง เมืองก็มีฐานะเป็นชุมชนระบบหนึ่ง
2. เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด มนุษย์แต่ละคนจะต้องแข่งขันกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรนั้น ดังนั้น ความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานระหว่างมนุษย์ด้วยกัน คือ การแข่งขัน (competition) เมื่อชุมชนมีความซับซ้อนมากขึ้น มนุษย์พบว่า มนุษย์จะแข่งขันได้ดีกว่าถ้ามนุษย์ร่วมมือกันในหมู่ของคนที่มีความต้องการร่วมกัน เพื่อแข่งขันกับคนกลุ่มอื่นๆ ที่มีความต้องการที่ขัดแย้งกัน การแข่งขันในลักษณะดัง กล่าวเรียกว่า การร่วมมือกันแข่งขัน (cooperative competition) ความสัมพันธ์ ในกลุ่มคนที่มีความต้องการร่วมกันเรียกว่า societal relationship และลักษณะ การจัดระเบียบของกลุ่มคนที่มาร่วมมือกันเรียกว่า society

เวลาที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน โดยมีการแข่งขันเป็นพื้นฐานนั้น จะเกิดความจำเป็นในระดับชุมชนในการรักษาความสมดุลระหว่างผู้แข่งขันกลุ่มต่างๆ นั่นคือ การดำรงอยู่ในจำนวนที่เหมาะสมของกลุ่มต่างๆ สภาวะความสมดุลที่ชุมชนพยายามจะทำให้เกิดขึ้นนี้เรียกว่า จุดดุลยภาพ (equilibrium) เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อม ชุมชนก็จะมีการปรับตัวเพื่อหาจุดดุลยภาพจุดใหม่

ในแนวความคิดนี้ ความจำกัดของทรัพยากรเกิดจากอุปทาน (demand) มีมากกว่าอุปสงค์ (supply) ทรัพยากรที่จำกัดมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. สินค้าทางเศรษฐกิจ (economic commodity) ซึ่งสามารถผลิตได้จำกัด
2. พื้นที่ทางกายภาพ (physical space) ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ จะมีอยู่อย่างจำกัด เพราะแหล่งที่ตั้ง (location) จะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรมีความได้เปรียบยิ่งขึ้น

แนวความคิดในเรื่องชุมชนของ Park

การทำหน้าที่ของชุมชนมี 2 ระดับ

a. The Subsocial Level หมายถึง การที่ประชากรอยู่กับการแข่งขันเพื่อแย่งชิงพื้นที่และทรัพยากรต่างๆ ที่จะได้รับจากพื้นที่นั้น ระดับนี้ เป็นระดับทางด้านนิเวศน์ (ecological level) ผลของการแข่งขันนี้คือ การเกิดรูปแบบของการใช้พื้นที่ภายในเมือง (spatial pattern) ตามลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และชาติพันธุ์ของประชากรในเมืองนั้น ระดับนี้ถือว่าเป็นหัวใจของชุมชน เพราะเป็นตัวการทำให้เกิดการจัดระเบียบโครงสร้างภายในชุมชน

b. The Social Level เป็นขบวนการในระดับที่เกี่ยวข้องกับการร่วมมือกันของกลุ่มประชากร เช่น ระบบการปกครอง ประเพณี และอุดมการณ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือที่คนกลุ่มต่างๆ คิดค้นขึ้นเพื่อความได้เปรียบในการแข่งขัน

การเปรียบเทียบตัวแบบสังคมของ Park และ Marx

ตัวแบบสังคมของทั้งสองคนมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก คือ แบ่งสังคมออกเป็น 2 ระดับที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง ประเพณี และอุดมการณ์นั้น เป็นเครื่องมือให้กับอีกระดับหนึ่ง คือ การแข่งขันทางด้านนิเวศน์ตามแนวความคิดของ Park และเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ระหว่างชนชั้นเพื่อรักษาแบบแผนการผลิตและการครอบครองปัจจัยการผลิตในแนวความคิดของ Marx

เมืองก็คือชุมชนหนึ่งที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันใน 2 ลักษณะ คือ symbiotic relationship และ competition ความสัมพันธ์ใน 2 ลักษณะนี้ ก่อให้เกิดขบวนการทางนิเวศน์วิทยาขั้นพื้นฐาน (ecological process) ที่นำไปสู่การจัดระเบียบภายในของตัวเมือง

ขบวนการทางนิเวศวิทยาเหล่านี้ ได้แก่

1. การระดมเข้าสู่จุดเดียวกัน (Concentration) หมายถึง ขบวนการที่ประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันจะมาอยู่รวมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีหน่วยความวัดเป็นความหนาแน่น (density) ซึ่งก็คือ จำนวนประชากรต่อหนึ่งหน่วยพื้นที่ ตัวอย่างเช่น การเพิ่มขึ้นของจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมในเขตอุตสาหกรรมของเมืองๆ หนึ่ง
2. การกระจายออก (Deconcentration) หมายถึง ขบวนการที่ประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีจำนวนลดน้อยลงไปหรือย้ายออกไปอยู่ที่อื่น
3. การรวมเข้าสู่ศูนย์กลาง (Centralization) หมายถึง ขบวนการที่ประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันจะมารวมตัวกันที่บริเวณศูนย์กลางของพื้นที่ (pivotal point)
4. การกระจายออกจากศูนย์กลาง (Decentralization) หมายถึง ขบวนการที่ประชากรที่บริเวณจุดศูนย์กลางของพื้นที่มีจำนวนลดลงหรือย้ายออกไปอยู่ที่อื่น
5. การแบ่งแยก (Segregation) หมายถึง การแข่งขันในการแย่งแหล่งที่ตั้ง (location) ที่ให้ค่าตอบแทนสูงสุด ทำให้เกิดแนวโน้มของการรวมกลุ่มประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ณ พื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่ง จนพื้นที่นั้นมีลักษณะเป็นเอกพันธ์ (homogeneous) ทางด้านใดด้านหนึ่ง เช่น เชื้อชาติ ชนชั้น หรือสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม บริเวณดังกล่าวอาจจะเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า บริเวณธรรมชาติ (natural area) ตัวอย่างเช่น Duncan (1955) พบว่า กลุ่มประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูงมากหรือต่ำมาก จะมีระดับการแบ่งแยกที่สูงมาก และกลุ่มที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจสูงมาก มักจะอยู่ห่างไกลจากประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่ำมาก
6. การบุกรุก (Invasion) หมายถึง การเคลื่อนย้ายของประชากรกลุ่มหนึ่งเข้าไปอยู่ในพื้นที่ของอีกกลุ่มหนึ่ง
7. การแทนที่ (Succession) หมายถึง การเคลื่อนย้ายของประชากรกลุ่มหนึ่งเข้าไปครอบครองพื้นที่ของอีกกลุ่มหนึ่งอย่างสมบูรณ์

การนำเอาแนวความคิดของ Park ไปใช้ (The Application of Park's ideas)

1. Concentric Zone Model

Burgess (1925) ได้นำเอาแนวความคิดของ Park มาสร้างแบบจำลองในอุดมคติ (ideal type model) เพื่ออธิบายลักษณะการเจริญเติบโต การจัดระเบียบของพื้นที่ และการจัดระเบียบทางสังคมของตัวเมือง โดยใช้เมือง Chicago เป็นแม่แบบในการศึกษา ซึ่งในเวลาที่ทำการศึกษานั้น พัฒนาการของเมือง Chicago อยู่ในระดับที่เรียกว่า เมืองอุตสาหกรรมที่เจริญเติบโต

เต็มที (The Mature Industrial City) Burgess เน้นว่า ตัวแบบนี้เป็นเพียงแบบในอุดมคติที่ไม่สามารถมีทางจะสมบูรณ์ไปได้ในความเป็นจริง ความต้องการของเขาก็คือ ใช้ตัวแบบนี้เป็นตัวนำทางในการศึกษาสภาพความเป็นจริงของเมือง

เขาแบ่งโครงสร้างทางด้านกายภาพของเมืองออกเป็น 5 เขต แต่ละเขตจะมีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันออกไป

เขตที่ 1 ย่านศูนย์กลางการค้า (The Central Business District) จุดศูนย์กลางของเมืองจะเป็นบริเวณที่เข้าถึงได้สะดวกที่สุด (The most accessible point) ซึ่งหมายถึง การเป็นแหล่งที่ตั้ง (location) ที่สะดวกที่สุดในการติดต่อกับบริเวณโดยรอบ ดังนั้น แหล่งที่ตั้งบริเวณศูนย์กลางของเมืองจึงเป็นแหล่งที่ตั้งที่มีความได้เปรียบในการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจมากที่สุด (Competitive advantages) ความได้เปรียบดังกล่าว ประกอบกับจำนวนพื้นที่บริเวณศูนย์กลางมีน้อย ทำให้ราคาที่ดินในบริเวณนี้มีราคาแพงมาก ดังนั้น กิจกรรมที่จะตั้งอยู่ในบริเวณนี้ได้ จะต้องเป็นกิจกรรมที่ใช้เนื้อที่น้อยแต่ทำรายได้หรือกำไรได้มาก กิจกรรมเหล่านี้ก็คือ สำนักงาน ห้างสรรพสินค้า ร้านขายของฟุ่มเฟือยที่มีรสนิยมสูง เช่น ร้านขายเสื้อผ้าแพงๆ ร้านอาหารหรูๆ เป็นต้น

ประเด็นที่พึงสังเกตประการหนึ่งในตัวแบบนี้ คือ Burgess อธิบายเมืองที่กำลังเจริญเติบโตหรือขยายตัว ซึ่งก็คือเมืองที่กำลังมีประชากรเพิ่มขึ้น ทำให้การแข่งขันแย่งแหล่งที่ตั้งใน CBD มีสูงขึ้น เมื่อ demand มีสูงขึ้น แต่ supply มีอยู่อย่างจำกัด ทำให้เกิดการขยายตัวของ supply นั่นคือ CBD มีแนวโน้มจะขยายตัวออกมาโดยรอบด้าน

เขตที่ 2 เขตของการเปลี่ยนผ่าน (Zone of Transition) เนื่องจาก CBD ขยายตัวออกมาโดยรอบ ทำให้มีแนวโน้มว่าราคาที่ดินจะสูงมากขึ้นเรื่อยๆ ในอนาคต จึงมีการซื้อที่ดินโดยรอบ CBD ไว้เพื่อเกร็งกำไร การมีจุดประสงค์เช่นนี้ ทำให้เจ้าของที่ดินไม่เอาใจใส่ปรับปรุงสภาพแวดล้อมของบริเวณนี้ให้ดี อาคารบ้านเรือนก็ปล่อยให้ทรุดโทรมกลายเป็นสลัม ในบางโอกาส ขณะที่กำลังรอให้ที่ดินราคาขึ้น เจ้าของที่ดินก็ใช้ที่ดินเหล่านี้ทำประโยชน์ได้พอสมควร โดยเอาพื้นที่พร้อมทั้งตัวอาคารให้เช่าในราคาถูก เช่น ให้เช่าเป็นที่พักของชนชั้นกรรมกรขายแรงงานที่อพยพมาจากที่อื่นๆ (new migrants) บ้านเช่าเหล่านี้เรียกว่า rooming house หรือ tenement hall นอกจากนี้ อาจจะให้เช่าเป็นโกดังเก็บของและโรงงานอุตสาหกรรม ในทัศนะของ Burgess สภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมทางด้านศีลธรรม ทำให้เกิดเป็นย่านโสเภณี บ่อนการพนัน เป็นที่อยู่ของ gang อันธพาลและคนจรจัด เป็นแหล่งของคนที่ไม่รู้ว่าจะไปไหนก็มารวมกันที่นี่ (ตัวแบบนี้สร้างความประทับใจให้กับผู้คนที่ไปเป็นเวลานานว่า ความจนคู่กับมาตรฐานศีลธรรมที่ต่ำ)

คำว่า การเปลี่ยนผ่าน (transition) ในที่นี้มีได้ 2 ความหมาย ความหมายแรก หมายถึง การบุกรุกและการแทนที่ (invasion and succession) ของพื้นที่ CBD เข้ามาในเขตนี้ ทำให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงในการใช้ที่ดินอย่างรวดเร็ว การเก็งกำไรมีลักษณะชั่วคราว ความหมายที่สอง หมายถึง บริเวณที่ผู้อพยพมาใหม่ใช้เป็นที่พักชั่วคราว เมื่อฐานะทางเศรษฐกิจของเขาดีขึ้น เขาก็จะอพยพออกไปอยู่ที่อื่น ๆ

เขตที่ 3 เขตที่อยู่อาศัยของผู้ใช้แรงงาน (The Zone of Workingmen's Home) เป็นที่อยู่ของพวกชนชั้นกรรมกรที่สามารถต่อสู้ปากกัดตีนถีบเอาตัวรอดพ้นจากเขตที่ 2 มาได้ เขตนี้แต่ก่อนเป็นที่อยู่ของพวกที่มีอันจะกิน แต่เมื่อเมืองขยายออกไป พวกคนที่มีฐานะดีกว่าเหล่านี้ก็ย้ายออกไปอยู่นอกเมืองในที่ที่สบายกว่า เพราะเขตนี้เริ่มจะมีความแออัดมากขึ้นและอยู่ใกล้แหล่งอุตสาหกรรมที่กำลังขยายตัวใหญ่มากเกินไป เขตนี้จึงเหมาะสำหรับพวกผู้ใช้แรงงานที่ต้องการอยู่ใกล้แหล่งอุตสาหกรรม แต่ต้องการที่อยู่ที่ดีกว่าเขตที่ 2

ชนชั้นกรรมกรในเขตนี้ เมื่อผ่านเขตที่ 2 มาได้ก็เริ่มจะมีความมั่นใจมากขึ้น เริ่มจะมีความหวังว่าลูกหลานของตนเองจะต้องไปได้ดีกว่านี้ ลูกหลานของกรรมกรเหล่านี้เริ่มจะมีการผสมผสานทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งจะถูกกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ (ในที่นี้ คือ สังคมอเมริกัน)

เขตที่ 4 เขตที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลาง (The Zone of Middle Class Dwellers) ผู้ที่มีฐานะปานกลาง ได้แก่ ผู้ที่ประกอบอาชีพเฉพาะด้าน (professionals) พนักงานในสำนักงานตั้งแต่ระดับเสมียนขึ้นไป (white-collar workers) และผู้ประกอบการรายย่อย บุคคลเหล่านี้มีฐานะทางด้านเศรษฐกิจดีพอที่จะหาที่พักอาศัยในบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมดีกว่าเขตที่ 3 ซึ่งอยู่ถัดออกมาแถบชานเมือง สภาพบ้านมีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยวที่มีบริเวณภายในบ้านและที่อยู่ในละแวกย่านที่ไม่แออัดเหมือนเขตที่ 3

เขตที่ 5 เขตที่อยู่อาศัยพวกที่ทำงานแบบไปเช้า-กลับเย็น (The Commuters Zone) ประชากรที่อยู่ถัดจากเขตที่ 4 ออกมา จะมีสภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้น คือ ตั้งแต่ระดับปานกลางจนถึงระดับสูง ถึงแม้จะเป็นบริเวณที่อยู่ห่างไกลจากที่ทำงาน แต่คนเหล่านี้ก็มีฐานะดีพอที่จะจ่ายค่าเดินทางไป-กลับได้ทุกวัน และยังสามารถอยู่ในเขตที่พักอาศัยที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีอีกด้วย

ฐานคติ (assumptions) ของ Concentric Zone Model

1. การจัดระเบียบของพื้นที่เมืองในตัวเองนี้อยู่ภายใต้กลไกของตลาด
2. ประชากรที่อยู่ในแต่ละเขตจะมีความเป็นเอกพันธ์ (homogeneity) ในสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

3. ตัวแบบ (Model) นี้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของเมืองที่กำลังเจริญเติบโตทั้งทางด้านประชากรและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นปัจจัยกระตุ้นทำให้เกิดขบวนการบุกรุกและการแทนที่โดยเขตที่อยู่ถัดเข้าไปข้างใน เนื่องจากพื้นที่ของแต่ละเขตกำลังขยายตัวออกไปเรื่อยๆ

4. เขตศูนย์กลางของเมืองจะมีความสัมพันธ์กับสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ขนาดของการถือครองที่ดิน และความหนาแน่นของประชากร โดยมีปัจจัยทางด้านระยะห่างจาก เขตศูนย์กลางเข้ามาเป็นตัวกำหนด นั่นคือ

- ก. สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมจะแปรผันโดยตรงกับจำนวนระยะห่างจากเขตศูนย์กลาง หรืออีกนัยหนึ่ง ยิ่งระยะห่างไกลจากศูนย์กลางมากขึ้นเท่าไร สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของประชากรก็จะดียิ่งขึ้นเท่านั้น ดังนั้น การที่ประชากรย้ายเขตที่อยู่อาศัยไปตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตน ทำให้ขบวนการเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility) เป็นขบวนการที่สอดคล้องกับการเลื่อนชั้นทางด้านกายภาพ (spatial mobility)
- ข. จำนวนระยะห่างจากเขตศูนย์กลางจะแปรผันอย่างผกผันกับความหนาแน่นของประชากร หรืออีกนัยหนึ่ง ยิ่งไกลจากเขตศูนย์กลางมากเท่าไร ความหนาแน่นของประชากรก็จะลดลงเท่านั้น
- ค. จำนวนระยะห่างจากเขตศูนย์กลางจะแปรผันโดยตรงกับขนาดของการถือครองที่ดินของประชากรแต่ละครอบครัว หรืออีกนัยหนึ่ง ยิ่งไกลจากเขตศูนย์กลางมากขึ้นเท่าไร ขนาดของการถือครองที่ดินของแต่ละครอบครัวก็จะเพิ่มขึ้นเท่านั้น

ประเด็นวิจารณ์ Concentric Zone Model

1. ตัวแบบนี้ใช้ไม่ได้กับเมืองส่วนใหญ่ในทวีปยุโรปและเอเชียที่จุดศูนย์กลางของเมืองไม่ได้เริ่มต้นมาจาก CBD แต่เริ่มต้นจากการเป็นศูนย์กลางการปกครอง นั่นคือ ไม่ได้อยู่ภายใต้กาลไกลของตลาดมาตั้งแต่เริ่มแรก โดยเฉพาะเมืองในประเทศระบบสังคมนิยม เช่น สหภาพรัสเซียที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่มีการควบคุมจากรัฐอย่างรัดกุม

2. มีปัจจัยต่างๆ ที่สามารถทำให้ลักษณะของ Concentric Zone มีลักษณะผิดรูปผิดร่างไป ได้แก่

- ก. ข้อจำกัดของสภาพภูมิศาสตร์ เช่น ถ้าเมืองมีภูเขาและแม่น้ำตัดผ่าน
 - ข. ข้อจำกัดจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น สนามกีฬา สวนสาธารณะ และโบราณสถาน จำพวกวัดหรือวัง เป็นต้น
 - ค. การควบคุมการใช้ที่ดินตามผังเมืองก็ขัดขวางกาลไกลของตลาดได้
3. ตัวแบบนี้ไม่ได้กล่าวให้ชัดเจนว่าขอบเขตของแต่ละ zone ควรจะอยู่ตรงไหน

4. ตัวแบบนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเส้นทางคมนาคม ซึ่งที่จริงแล้วมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการเจริญเติบโตของเมือง

5. ตัวแบบนี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐศาสตร์มากเกินไป โดยไม่คำนึงถึงปัจจัยด้านอื่นๆ เช่น ด้านสังคมและจิตวิทยา เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีสถานภาพของเศรษฐกิจและสังคมสูงบางคน อาจไม่ยอมย้ายออกไปอยู่ชานเมือง เพราะมีความรู้สึกผูกพันอยู่กับบริเวณที่ตนอาศัยอยู่เก่า ระบบธรรมเนียม ประเพณี และความผูกพันทางด้านชาติพันธุ์ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มนั้นๆ ไม่ยอมย้ายไปอยู่ที่อื่นๆ

6. จุดศูนย์กลางของเมืองบางเมืองอาจจะไม่ได้มีเฉพาะศูนย์กลางเดียว แต่สามารถมีได้หลายศูนย์กลาง

จากคำวิจารณ์ต่างๆ ดังกล่าว ก่อให้เกิดความพยายามจากหลายๆ ฝ่ายที่จะปรับปรุงตัวแบบที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางด้านนิเวศวิทยาของเมืองให้ดีขึ้น ความพยายามในตอนแรกที่สำคัญมีอยู่ 2 ตัวแบบ คือ ตัวแบบรูปพาย (Sector Model) และตัวแบบหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei)

ตัวแบบรูปพายของ Homer Hoyt (1939) นั้น แสดงถึงความพยายามที่จะรวมเอาความสำคัญของเส้นทางคมนาคมในการกำหนดโครงสร้างทางด้านกายภาพของเมืองเข้ามาไว้ในตัวแบบ ดังนั้น เมืองจึงไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเป็นวงกลมซ้อนกันเสมอไป นอกจากนั้น เขายังเสนอว่าที่อยู่ของชนชั้นสูงมักจะอยู่ไกลจากแหล่งเสื่อมโทรมและเขตอุตสาหกรรมเสมอ

ตัวแบบหลายศูนย์กลางนั้นเสนอโดย Harris & Ullaman (1945) เป็นความพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า เมืองนั้นมีหลายศูนย์กลางเพราะกิจกรรมหลักของเมืองมีหลายประเภท และเมืองแต่ละเมืองก็จะมีกิจกรรมหลักที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ช่วยสนับสนุนค้าจุนเมือง (Supports of Cities)

Harris & Ullaman ได้อธิบายถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนสนับสนุนการเจริญเติบโตของเมืองไว้ดังนี้

1. เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าและการบริการ ปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนการเจริญเติบโตของเมืองที่มีกิจกรรมประเภทนี้เป็นหลัก คือ จำนวนประชากรที่จะเข้ามาใช้บริการและซื้อสินค้าในเมือง เรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นประชากรเขตอิทธิพล (market area) เมืองใหญ่ก็ต้องการจำนวนประชากรมากเพื่อที่จะมาอุดหนุนกิจกรรมของตน หรือเขตอิทธิพลจะต้องใหญ่ จึงจะอยู่ได้ ในทำนองเดียวกัน เมืองที่มีขนาดเล็กกว่าก็ต้องการจำนวนประชากรที่น้อยกว่า หรือเขตอิทธิพลที่เล็กลง ทฤษฎีที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประชากรและลักษณะการให้บริการของเมือง คือ Central Place Theory และบุคคลที่สำคัญที่นำเสนอทฤษฎีนี้ คือ W. Christaller

2. เมืองที่เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่ง Charles Horton Cooley ได้อธิบายว่าเมืองที่จะเจริญเติบโตเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมได้ จะต้องพัฒนามาจากการเป็นสถานที่หยุดพักการขนส่ง มี 2 กรณี คือ

ก. หยุดพักเพื่อขนถ่ายสินค้าเพราะต้องการเปลี่ยนรูปแบบของการขนส่ง (change in the mode of transportation) เช่น จากทางเรือเป็นทางรถยนต์ หรือทางรถยนต์เป็นทางอากาศ เป็นต้น

ข. หยุดพักเพื่อเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในสินค้าเหล่านั้น
ดังนั้น เมืองใดที่มีกิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นมาก เมืองนั้นก็เจริญเติบโตเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่ง

3. เมืองที่ทำหน้าที่พิเศษเฉพาะอย่าง เนื่องจากมีทรัพยากรเฉพาะอย่างสนับสนุน เช่น แร่ธาตุ ภูมิประเทศที่สวยงาม หรือเป็นเมืองการปกครอง เป็นต้น

เมืองหลายเมืองในโลกมีปัจจัยหลายอย่างข้างต้นสนับสนุนอยู่พร้อมๆ กัน ทำให้เมืองมีกิจกรรมหลักหลายอย่าง และจากการที่มีกิจกรรมหลักหลายอย่างอยู่ในเมืองเดียวกัน ซึ่งกิจกรรมแต่ละอย่างนั้นมีความต้องการใช้พื้นที่ในเมืองไม่เหมือนกัน จึงเป็นเหตุให้เมืองนั้นๆ จำเป็นจะต้องมีหลายศูนย์กลาง

เหตุผลโดยละเอียดของความจำเป็นที่จะต้องมียุคศูนย์กลางก็คือ

ก. กิจกรรมแต่ละประเภทต้องการความสะดวกเฉพาะตัว เช่น ร้านขายปลีกหรือตลาดสดจะต้องกระจายอยู่ในหลายๆ จุดเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณต่างๆ อย่างทั่วถึง หรือย่านขนส่งสินค้า ก็ต้องอยู่ใกล้ท่าเรือหรือเส้นทางคมนาคมทุกๆ ทาง

ข. กิจกรรมบางประเภทที่คล้ายคลึงกันมักจะรวมอยู่ในเขตเดียวกันเพื่อดึงดูดลูกค้า เปรียบเทียบราคาและคุณภาพของสินค้าและการบริการนั้นๆ ได้ เช่น ย่านธนาคาร ย่านขายผ้า ย่านตัดเสื้อผ้า เป็นต้น

ค. กิจกรรมบางประเภทที่มีความขัดแย้งในลักษณะของการใช้พื้นที่ จะถูกผลักดันให้ไปอยู่ในต่างบริเวณกัน เช่น ย่านที่พักอาศัย กับ ย่านการค้าหรือย่านโรงงาน

ง. กิจกรรมบางอย่างไม่สามารถจะตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองได้ เพราะค่าเช่าที่หรือต้นทุนในการซื้อที่ดินแพงเกินไป เช่น โรงงานอุตสาหกรรมจะต้องไปอยู่ชานเมือง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์ ได้กำหนดเป็นกรอบในเบื้องต้นว่าการ
ศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์จะประกอบด้วยมิติต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ก. ประวัติบุคคลสำคัญในอดีตที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา
- ข. ประวัติของตระกูลหรือครอบครัวที่สำคัญของพื้นที่ในอดีต
- ค. ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนชั้นต่างๆ ในพื้นที่
- ง. ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่
- จ. ประวัติศาสตร์ของกลุ่มอาชีพต่างๆ ในพื้นที่
- ฉ. ประวัติศาสตร์ของสถานที่ อาคาร และสิ่งก่อสร้างต่างๆ
- ช. การศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หรือความทรงจำทางสังคมของคนในพื้นที่

วิธีดำเนินการวิจัยของงานวิจัยเรื่องนี้ มีวิธีการและขั้นตอนต่างๆ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
ของการวิจัยแต่ละข้อที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 1 ดังนี้

1. จากวัตถุประสงค์ข้อแรกที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์ในมิติ
กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยโยงเข้ากับบริบทของสังคมใหญ่ เริ่มตั้งแต่ยุคกรุงธน
บุรีจนถึงรัชกาลปัจจุบัน วิธีการศึกษาหลักของหัวข้อนี้ ใช้วิธีการศึกษาโดยค้นคว้าจากเอกสาร
ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ เพื่อเผยให้เห็นถึงพัฒนาการในมิติทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่กำหนดไว้ข้างต้น
ในยุคสมัยต่างๆ ในกรอบเวลาที่กำหนดไว้

2. วัตถุประสงค์ข้อที่สอง เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบริเวณต่างๆ ในพื้นที่ที่ศึกษา
จากปัจจุบัน แล้วย้อนกลับไปในอดีตประมาณ 10 ปี ตามความทรงจำของคนในพื้นที่ วิธีการ
ศึกษาสำหรับวัตถุประสงค์ในข้อนี้ มีขั้นตอน ดังนี้

1. ทำ mapping ทางด้านกายภาพของพื้นที่ที่ศึกษา ซึ่งประกอบด้วยอาคาร สิ่งก่อสร้าง
ต่างๆ พื้นที่ว่าง และโครงข่ายถนน พร้อมกับระบุกิจกรรมของอาคารสถานที่
แต่ละหน่วยด้วย
2. ออกแบบสอบถามเบื้องต้น เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของอาคาร ที่
ดิน หรือผู้ประกอบการที่ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ สอบถาม
เกี่ยวกับบุคคลที่มีความรู้ในพื้นที่ รวมทั้งความคิดเห็นและข้อมูลเกี่ยวกับการ
เปลี่ยนแปลงของย่านถนนพระอาทิตย์

3. แบ่งพื้นที่ออกเป็น sub areas ต่างๆ โดยใช้หลักการ homogeneity ของแนวความคิดในค่าย urban ecology แล้วศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับ sub areas แต่ละแห่ง
4. ประมวลผลข้อมูลทั้งหมด และวิเคราะห์โดยเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยชี้ให้เห็นพัฒนาการในพื้นที่และความเชื่อมโยงของพัฒนาการนี้กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกพื้นที่
3. วัตถุประสงค์ข้อที่สาม เป็นการศึกษาวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของย่าน วิธีการศึกษาเป็นการปรึกษาหารือเพื่อเลือกเฟ้นวัฒนธรรมในมิติต่างๆ ที่เห็นว่าทรงคุณค่าต่อการอนุรักษ์ ไม่ให้สูญหายไป ทำการสำรวจและบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะทางวัฒนธรรมเหล่านี้
4. วัตถุประสงค์ข้อที่สี่ จากข้อมูลทั้งหมดที่ศึกษามาได้ ผ่านองค์ความรู้ทางด้านการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน ออกมาเป็นข้อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ศึกษาอย่างยั่งยืน เพื่อเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการพัฒนาเมืองเก่า

บทที่ 4

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง โดยโยงเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมใหญ่

ในการศึกษาทางด้านการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่โครงการโดยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นช่วงระยะเวลานั้น การถือหรือแบ่งช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากบ้างน้อยบ้าง เป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง เพราะฉะนั้น การถือหรือแบ่งช่วงระยะเวลาดังกล่าวจึงมักถือการจัดช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ สำหรับพื้นที่โครงการอันเป็นส่วนหนึ่งของย่านบางลำพู นั้น เป็นเพียงอาณาบริเวณหนึ่งของตัวเมืองกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเศรษฐกิจในระดับประเทศหรือในระดับเมืองย่อมมีผลต่อพื้นที่ระดับโครงการ สามารถอธิบายและให้ความเข้าใจที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นที่ได้ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ในระดับพื้นที่ก็มีส่วนช่วยที่จะอธิบายและให้ความเข้าใจที่กระจ่างยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้น ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเศรษฐกิจในระดับพื้นที่มักมีผลต่อเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในระดับที่ใหญ่กว่า คือ ในระดับประเทศหรือในระดับเมือง

1.1 ในการศึกษาถึงช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเศรษฐกิจ สำหรับในส่วนของกรุงเทพฯหรือรัตนโกสินทร์ได้มีผู้ศึกษาและได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็น 5 ช่วงเวลา และ 4 ช่วงเวลาดังนี้ คือ

- การสร้างบ้านแปงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย 2325-2525 โดยบุบผนาภ สุวรรณมาศ ซึ่งแบ่งช่วงเวลาเป็น
 - ระยะเวลาแรก (พ.ศ.2325-2352) รัชกาลที่ 1 - 2
 - ระยะเวลาที่สอง (พ.ศ.2352-2394) รัชกาลที่ 3
 - ระยะเวลาที่สาม (พ.ศ.2394-2411) รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 ตอนต้น
 - ระยะเวลาที่สี่ (พ.ศ.2411-2489) รัชกาลที่ 5 – 8
 - ระยะเวลาห้า (พ.ศ.2489-ปัจจุบัน) รัชกาลที่ 8 – 9
- กรุงเทพฯ 200 ปี โดยวิมลรัตน์ พงษ์พิพัฒน์ ซึ่งแบ่งช่วงเวลาเป็น
 - สมัยต้นกรุงเทพฯ (พ.ศ.2325-2394) รัชกาลที่ 1 - 3
 - สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ (พ.ศ.2394-2411) รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 ตอนต้น
 - สมัยพัฒนา (พ.ศ.2411-2468) รัชกาลที่ 5 – 6
 - สมัยประชาธิปไตย (พ.ศ.2468-ปัจจุบัน) รัชกาลที่ 7 – 9

- กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษาย่านบางลำพู โดยอภิชัย กาบทอง ซึ่งแบ่งช่วงเวลาเป็น
 - สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 – 3
 - สมัยรับอิทธิพลตะวันตกมุ่งสู่ความทันสมัย รัชกาลที่ 4 – 7
 - สมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ 8 – พ.ศ.2503
 - สมัยปัจจุบัน พ.ศ.2503 – ปัจจุบัน

ซึ่งสำหรับการศึกษาในครั้งนี้นอกจากจะเพิ่มช่วงเวลาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ คือ สมัยอยุธยาและธนบุรีที่ได้มีการตั้งถิ่นฐานที่เริ่มหนาแน่นเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้น อันเป็นส่วนต่อเนื่องของเมืองในสมัยธนบุรี อีกทั้งประวัติศาสตร์วิถีชีวิตของผู้คนก็สัมพันธ์เชื่อมต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว การแบ่งช่วงเวลาสมัยรัตนโกสินทร์ควรพิจารณาแบ่งเป็น 4 ช่วงเวลาเหมือนและต่างกับผู้ศึกษารายอื่นๆ โดยมีข้อพิจารณาประกอบ ดังนี้

1. ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คือ รัชกาลที่ 1–3 (พ.ศ.2325-2394) อันเป็นสมัยต้นของกรุงเทพที่มีสภาพทางสังคมเศรษฐกิจในลักษณะที่มีการผลิต การเมือง การปกครองในลักษณะที่เหมือนและต่อเนื่องกันมาแบบดั้งเดิม อันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพมากพอสมควรในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ที่เป็นบริเวณแรกเริ่มของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่โครงการ
2. ช่วงรับอิทธิพลตะวันตก พัฒนากันเมืองให้ทันสมัย รัชกาลที่ 4-7 (พ.ศ.2394-2475) อันเป็นสมัยที่มีสภาพสังคมเศรษฐกิจในลักษณะที่การผลิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก แม้ว่าลักษณะการเมือง การปกครองยังมีได้เปลี่ยนแปลงไปมากในระดับเดียวกันกับการผลิต การผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากพร้อมกับการรับอิทธิพลตะวันตกก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพเป็นอย่างมากในเขตเมือง ผลของการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่โครงการ โดยอาคารสิ่งก่อสร้างที่จัดว่ามี คุณค่าเป็นส่วนที่หลงเหลือมาจากช่วงที่ 2 นี้
3. ช่วงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ 8–พ.ศ.2503 (พ.ศ.2476-2503) อันเป็นสมัยที่สภาพสังคมเศรษฐกิจในลักษณะที่การผลิตเป็นแบบการค้าหรือเสรีแล้วแต่พัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันเนื่องมาจากลักษณะการเมืองที่เป็นชาตินิยมและค่อนข้างรวมศูนย์แม้ว่าจะเป็นประชาธิปไตยแล้ว ความตกต่ำทางเศรษฐกิจในช่วงสงครามและระยะฟื้นตัวหลังสงครามที่ล้นส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปเช่นกัน

4. ช่วงสมัยสร้างความมั่งคั่งโดยอาศัยอุตสาหกรรม (พ.ศ.2503-ปัจจุบัน) อันเป็นสมัยที่การเมืองมีความเปลี่ยนแปลง มิได้ยึดความเป็นชาตินิยมที่จะพึ่งตนเอง เปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศอันเป็นผลให้มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ติดตามมา ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพมากอย่างไม่เคยมีมาก่อน การได้รับประโยชน์จากสงครามเวียดนามช่วยเน้นอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของพื้นที่ข้างเคียงและพื้นที่โครงการ ความสนใจต่อเมือง ต่อท้องถิ่น และความเข้มแข็งของชุมชนได้รณรงค์ให้มีการรื้อฟื้นพัฒนาผ่านในเชิงอนุรักษ์ที่จะอยู่อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

เพราะฉะนั้น โดยสรุปแล้วในการแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่จะต้องโยงความสัมพันธ์กับด้านสังคมเศรษฐกิจ จัดออกได้เป็น 5 ช่วงเวลา คือ

1. ช่วงเวลาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ (สมัยอยุธยาและธนบุรี)
2. ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – 3)
3. ช่วงรับอิทธิพลตะวันตก (รัชกาลที่ 5 – 7)
4. ช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (รัชกาลที่ 8 – พ.ศ.2503)
5. ช่วงสร้าง ความมั่งคั่งโดยอาศัยอุตสาหกรรม (พ.ศ.2503 – ปัจจุบัน)

1.2 ช่วงเวลาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ (สมัยอยุธยาและธนบุรี)

ลักษณะทางกายภาพ

ในสมัยกรุงธนบุรีที่มีศูนย์กลางเมืองอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอีกส่วนหนึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออก ในส่วนที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกนี้ มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ริมฝั่งด้านทิศเหนือของคูเมืองซีกตะวันออก ซึ่งจากการศึกษาหลักฐานสมัยก่อนหน้านี้ คือ สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีพบว่า แต่เดิมพื้นที่ทางฟากตะวันออก บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเป็นสวนโดยตลอด เป็นชุมชนชาวสวนที่อยู่ต่อเนื่องกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน วัดที่สำคัญในบริเวณนี้ คือ วัดสามจีนหรือวัดสังเวศวิทยาราม อันเป็นวัดเก่าแก่แต่ครั้งก่อนชุดคลองลัดบางกอก โดยรอบวัดสามจีนเป็นที่ตั้งของชุมชนไทย

ในสมัยธนบุรี มีข้าราชการและประชาชนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยทางฝั่งตะวันออกมากขึ้น โดยถัดขึ้นมาจากแนวถนนเลียบบแม่น้ำจากแนวคูเมือง จะมีชุมชนของแขกปัตตานีซึ่งเป็นมุสลิมอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา ตั้งบ้านเรือนอยู่ตอนใต้ของวัดกลางนาหรือวัดชนะสงครามในปัจจุบัน เนื้อถัดขึ้นไปจากวัดกลางนาและวัดสามจีนเป็นชุมชนบ้านลานที่ผลิตสินค้าจากใบลาน โดยมีที่ตั้งบริเวณวัดสามพระยาในปัจจุบัน ถัดต่อขึ้นไปอีกถึงบริเวณสามเสนเป็นที่ตั้งของวัดสมอแครงหรือวัดเทวราชกุญชรวร และวัดสมอรายหรือวัดราชาธิวาส ซึ่งทางเหนือเป็นที่ตั้งของ “ หมู่บ้านเข้าริต ”

อันมีวัดคอนเซ็ปชันเป็นศูนย์กลาง ชุมชนดังกล่าวนี้มีหลักฐานก่อตั้งมาครั้งกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระนารายณ์มหาราช

พื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นชุมชนชาวสวนและมีข้าราชการและประชาชนทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นนี้ พื้นที่ถัดห่างออกไปจากลำน้ำเป็นที่ลุ่มเหมาะต่อการทำนา ในสมัยธนบุรีได้มีการปรับพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกจากสวนผลไม้เดิมเป็นที่นาปลูกข้าวเพื่อรองรับการบริโภคของผู้คนที่เพิ่มมากขึ้น อีกทั้งเพื่อสามารถเป็นหลักประกันที่จะมีข้าวบริโภคได้ทั้งในยามปกติและในช่วงวิกฤต การปรับพื้นที่เพื่อเป็นน่านี้นำทางปากตะวันออกด้วย ซึ่งได้ผลดีกว่า ด้วยเป็นที่ลุ่มกว่า บริเวณที่ปรับเพื่อการปลูกข้าวสำหรับ " นาหลวง " ซึ่งได้มีการขุดคลองเพื่อชักน้ำเข้ามาสำหรับปากตะวันตก เข้าใจว่าเป็นแนวถนนอิสรภาพในปัจจุบัน สำหรับทางปากตะวันออกคือแนวคลองบางลำพูที่ได้ขยายให้ใหญ่ขึ้นเป็นคลองคูเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะเวลาต่อมา

สำหรับวัดสามจีนหรือวัดสังเวช ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในบริเวณพื้นที่โครงการแล้ว วัดกลางนาหรือชื่อวัดชนะสงครามในเวลาต่อมา มีที่ตั้งอยู่กลางนาหลวง คือ อยู่กึ่งกลางระหว่างแนวคูเมืองธนบุรีกับคลองชักน้ำในการทำนา คือ คลองบางลำพู นอกจากวัดที่ช่วยสร้างความเข้าใจถึงการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้แล้ว บ้านข้าราชการสำคัญๆ ที่มีการบันทึกไว้ก็มีส่วนสร้างความเข้าใจ และให้ภาพพื้นที่โครงการมากขึ้น โดยนิเวศน์สถานเดิมของเจ้าพระยาสุรสีห์ (วังหน้าในรัชกาลที่ 1) อยู่บริเวณที่สร้างเป็นป้อมพระสุเมรุในเวลาต่อมา

ในการสร้างความเข้าใจถึงการตั้งถิ่นฐานที่มีต่อพื้นที่โครงการ นอกเหนือจากโยงภาพให้มีความเข้าใจกับเมืองธนบุรีทางฝั่งตะวันตกที่เป็นตัวศูนย์กลางตลอดจนพื้นที่ข้างเคียงต่อเนื่องขึ้นไปทางเหนือตามลำน้ำแล้ว พื้นที่ต่อเนื่องอีกบริเวณหนึ่งที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการเป็นอย่างมาก คือ พื้นที่เขตคูเมืองฝั่งตะวันออกตอนบนซึ่งหลักฐานจากแผนที่พม่าที่ทำขึ้นเมื่อสมัยธนบุรีปรากฏถึงพระราชบวรสถานมงคลหรือวังหน้าที่ประกอบด้วยกลุ่มอาคารต่างๆ โดยมีโรงช้างอยู่ใกล้กับแนวถนนท่าช้างหรือแนวถนนหน้าพระลานในปัจจุบัน ถัดขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของวัดสลักหรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ริมแม่น้ำใกล้วัดสลักเป็นคูเรือหลวงซึ่งก็เป็นตามแนวคิดในทางยุทธศาสตร์สมัยธนบุรีที่อาศัยลำน้ำขนาดใหญ่ผ่านตัวเมืองใช้เป็นที่พักจอดและป้องกันเรือหลวงมิให้ถูกทำลายได้โดยง่ายดังเช่นในสมัยอยุธยา จากวัดสลักขึ้นไปถึงแนวคูเมืองเป็นพื้นที่ซึ่งยังพอว่างอยู่ในขณะที่พื้นที่ติดแม่น้ำเข้าใจว่ามีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตลอดแนวเหมือนกับพื้นที่ติดแม่น้ำบริเวณอื่นๆ

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

กรุงธนบุรีที่มีลักษณะเป็นเมืองป้อมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อสถาปนาเป็นราชธานี ได้ขยายเขตเมืองขึ้นไปทางเหนือคือ แนวคลองบางกอกน้อย ในขณะที่เดียวกัน ได้ขยายตัวเมือง

ออกไปยังอีกซีกหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา จากใต้ซากป้อมวิชัยนทร์ (บริเวณปากคลองตลาด) วกขึ้นไปทางเหนือจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือศาลเทพารักษ์หัวซิด (บริเวณเชิงสะพานพระปิ่นเกล้าฯ)

การสร้างเมืองอยู่สองฟากแม่น้ำในลักษณะเมือง “ ออกแตก ” นี้ เข้าใจว่า ทรงมีพระราชวินิจฉัยสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ที่ต้องการแก้ไขจุดอ่อนของเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่เมื่อคราวเสียกรุง เรือรบถูกทำลายเสียสิ้นด้วยเหตุที่ทางสัญจรกว้างอย่างแม่น้ำ สะดวกต่อการหลบหลีก ทั้งปลอดภัยในการจอดกำบังเรือกว่าในคลอง โดยในสมัยกรุงธนบุรีนี้ ได้ไว้กองเรือรบทางฟากตะวันออก บริเวณวัดมหาธาตุ นอกเหนือทางฟากตะวันตกบริเวณปากคลองบางกอกน้อย

เมืองธนบุรีทางฟากตะวันออกมีความสำคัญน้อยกว่าทางฟากตะวันตกเป็นอย่างมาก เนื่องจากพระราชวังตรงที่เป็นเมืองป้อมธนบุรีเดิม สถานที่ราชการถูกสร้างไว้ในพระราชวัง หรือใกล้พระราชวังตามลักษณะการใช้สอย และเป็นไปตามประเพณี (ชัย , 2533 : 197) อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีความสำคัญน้อยกว่า แต่ริมฝั่งแม่น้ำก็มีการตั้งถิ่นฐานก่อนมาเป็นเวลานาน เป็นชุมชนชาวสวนที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง นโยบายการพึ่งตนเองให้ได้เอียงกรุงศรีอยุธยาที่เป็นที่ราบลุ่มสามารถเพาะปลูกได้ผลดี สามารถรองรับและดึงดูดผู้คนอันเป็นการเพิ่มฐานพลังอำนาจของอยุธยาได้เป็นอย่างดีนั้น ทำให้มีการเปิดพื้นที่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำ ขุดคู คลอง เพื่อเป็นที่นั่งทางฟากตะวันตกและตะวันออก

สำหรับฟากตะวันออก พื้นที่ลึกเข้าไปที่ลึกกว่า จึงเหมาะสมต่อการทำนามากกว่าฟากตะวันตก แนวคลองบางลำพู คลองโอ่งอ่าง เป็นคลองธรรมชาติที่มีมาแต่เดิม และมีบทบาทต่อระบบชลประทานสำหรับการเพาะปลูกในบริเวณดังกล่าว ในส่วนของพื้นที่โครงการ พิจารณาได้ว่า มีความสำคัญเพิ่มขึ้นจาก

- การเป็นพื้นที่ต่อเนื่องถัดขึ้นไปจากพระนครทางฟากตะวันออก โดยมีการตั้งบ้านเรือนของขุนนาง อันรวมไปถึงบริวาร ผู้คน ทำให้มีความสำคัญและสภาพเป็นเมืองมากขึ้น
- คลองเป็นทางสัญจรที่สะดวกต่อการลึกเข้าไปสู่แผ่นดินตอนใน คลองบางลำพูมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของการป้องกันพระนครในสมัยนั้น ผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมืองมักได้รับมอบหมายให้มีนิเวศสถานหรือวัง รวมทั้งไพร่พล บ่าวไพร่ บริวารของตน ตั้งถิ่นฐานรักษาพื้นที่อยู่ในอาณาบริเวณนั้นเสมอ ซึ่งก็เป็นไปตามหลักนิยมของการวางกำลังการรักษาป้องกันเมืองในอดีตของไทยที่รู้จักกันในนาม “ นาคนาม ” ซึ่งหลักนิยมดังกล่าวนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ เจ้านายที่เข้มแข็งทรงได้รับมอบหมายภารกิจสืบต่อๆ มา
- เป็นพื้นที่ขยายเขตกิจกรรม กลางบริเวณ “ นาหลวง ” ซึ่งดึงดูดและรองรับผู้คนที่ทยอยเข้ามาสู่พื้นที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

1.3 ช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – 3)

ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลัก ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง ป้อมปราการต่างๆ มีความเกี่ยวเนื่องมาจากสมัยธนบุรี โดยเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกมีคูเมืองและกำแพงเมืองอยู่แล้ว คือ เขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน เพื่อขยายตัวเมืองออกไปตามขอบเขตในปัจจุบันด้วย การขุดคูเมือง สร้างกำแพง ป้อมปราการต่างๆ เมื่อปี พ.ศ.2326 เกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการโดยตรง ดังนี้คือ กำแพงเมืองที่สร้างโดยมีระยะห่างจากแม่น้ำ 1-2 เส้นมาบรรจบกับกำแพงของวังหน้าที่อยู่เป็นส่วนหนึ่งของกำแพงเมืองไปในตัว ต่อจากวังหน้า กำแพงเมืองเริ่มจากคลองโรงไหม (คลองคูเมืองสมัยธนบุรี) ขนานไปกับแม่น้ำ ขนาดกำแพงช่วงนี้สูง 7 ศอก หนาประมาณ 5 ศอก ประตูเมืองที่เป็นทางเข้า-ออกเมืองและเป็นที่รวมกิจกรรมต่างๆ โดยประตูมีความกว้าง 8 ศอก สำหรับประตูในพื้นที่โครงการ คือ ประตูท่าพระอาทิตย์ อยู่ตรงบริเวณทำน้ำพระอาทิตย์ ประตูบางลำพูเข้า-ออกพระนครด้านเหนือตรงบริเวณที่เป็นสะพานนรรัตนสถาน

ป้อมปราการซึ่งเป็นส่วนของกำแพงเมือง เป็นองค์ประกอบส่วนของระบบป้องกันตนแบบไทยในสมัยนั้น ป้อมเหล่านี้สร้างเป็นระยะๆ ตามแนวกำแพงห่างกันประมาณ 10 เส้น สำหรับป้อมฯในพื้นที่โครงการ คือ ป้อมพระอาทิตย์อยู่ตรงปากคลองโรงไหมอันเป็นป้อมของพระราชวังหน้าด้วย ป้อมอิศริณทรอยู่ใกล้กับท่าพระอาทิตย์ และป้อมพระสุเมรุที่เป็นป้อมหัวมุมของกำแพงเมืองด้านตะวันตกกับกำแพงเมืองด้านเหนือมาบรรจบกัน ป้อมพระสุเมรุนี้มีขนาดใหญ่มั่นคงและมีความสำคัญเหนือกว่าป้อมใดๆ

ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบรอง ที่เป็นคลอง ถนน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง โดยวัดมีสภาพเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นอาคารศาสนา และการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทศาสนสถาน ในขณะที่วังเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำงาน การใช้ประโยชน์ที่ดินจึงจัดเป็นทั้ง 2 ประเภทอยู่ด้วยกัน ส่วนตลาดนั้นเป็นอาคารพาณิชย์ การใช้ประโยชน์ที่ดินก็เป็นประเภทพาณิชย์กรรม สำหรับในช่วงเวลาของรัชกาลที่ 1-3 ได้ทยอยการปลูกสร้าง หรือสร้างใหม่หรือมีการปลูกสร้างเพิ่มเติมดังนี้ คือ

1.3.1 รัชกาลที่ 1

ลักษณะทางกายภาพ

- วังริมป้อมพระสุเมรุ ในบริเวณอันเป็นพระนิเวศน์เดิมของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดเกล้าให้เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาซึ่งเป็นอนุชา เสด็จไปประทับภายหลังเมื่อได้สร้างป้อมพระสุเมรุอันเป็นป้อมใหญ่แล้ว
- วัดทองปู้หรือวัดกลางนาในสมัยธนบุรี ที่ได้บูรณะและเปลี่ยนชื่อใหม่ในปี พ.ศ.2330 รัชกาลที่ 1 พระราชทานนามใหม่เป็นวัดชนะสงคราม บริเวณมีทางเดินผ่านด้านหน้า

ทิศตะวันออก และมีคลองล้อมรอบ 3 ด้าน

- สุเหร่าจักรพงษ์ เป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมที่ถูกนำมาจากเมืองปัตตานี เป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้
- ตลาดน้ำบริเวณปากคลองบางลำพู มีลักษณะเป็นแหล่งรวมเรือเร่และเรือขนแพ ซึ่งมีสภาพเป็นตลาดใหญ่ จำหน่ายทั้งของอุปโภคบริโภค เป็นตลาดแหล่งผลิตสินค้าเฉพาะด้วยที่ขายเรือ ผลิตภัณฑ์จากสวน ในส่วนของตลาดบกอยู่ด้านในกำแพงเมือง ใกล้ประตูเมืองบางลำพู และตลาดท่าพระอาทิตย์ เป็นตลาดเล็กที่ขายกันบนลานโล่ง มีสินค้าให้เลือกไม่มากนัก นอกจากตลาดน้ำและตลาดบกแล้ว ยังมีตลาดที่เป็นแหล่งผลิตขายสินค้าเฉพาะอย่างโดยตลาดน้ำในคลองบางลำพูที่ขายเรือสำปั้น เรือประทุนเรือขนาดเล็ก และชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ มีความชำนาญเครื่องทอง เครื่องประดับ มีความสามารถทั้งการแกะและการหล่อ
- สะพาน ในสมัยนั้นที่มีลักษณะเป็นไม้แผ่นเดียวไปจนถึงสะพานที่มีความมั่นคงถาวรที่สำคัญ คือ สะพานเสี้ยวข้ามคลองคูเมืองเดิมไปทางเหนือผ่านวัดชนะสงคราม เป็นสะพานสัญจรสำหรับคน เป็นสะพานไม้ ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ถูกเรียกว่า สะพานเสี้ยว สะพานช้างวังหน้าเป็นสะพานสำคัญที่มีความแข็งแรง โครงสร้างก่อด้วยอิฐปูด้วยกระดานไม้หนา รองรับขบวนแห่อยู่บริเวณปากคลองโรงไหม
- ถนน ในช่วงเวลานี้มีขนาดไม่กว้างขวางนัก ที่สำคัญ คือ ถนนพระนคร เลียบริมกำแพงเมืองด้านใน จากป้อมพระอาทิตย์ข้ามคลองโรงไหมถึงป้อมพระสุเมรุ เลี้ยวตามกำแพงเมือง ถนนสะพานเสี้ยวที่เริ่มจากสะพาน ข้ามคลองคูเมืองเดิมไปทางเหนือผ่านวัดชนะสงครามสิ้นสุดที่คลองบางลำพู
- คลอง ที่เป็นทั้งเส้นทางสัญจร นำน้ำเข้ามา-ออกจากพื้นที่ และเป็นขอบเขตของบริเวณต่างๆ ด้วย นอกเหนือจากคลองบางลำพูหรือคลองคูเมืองทางด้านเหนือแล้ว คลองโรงไหมหรือคลองคูเมืองเดิมทางด้านใต้ คลองวัดชนะสงครามที่โอบรอบบริเวณวัดทางด้านตะวันตกแล้วไปบรรจบกับคลองบางลำพูทางตอนเหนือ
- ที่อยู่อาศัย ตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของผู้คนประกอบด้วยประเภทเรือและเรือขนแพที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองบางลำพู โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณปากคลองบางลำพู สำหรับเรือขนแพที่ออกจะมีลักษณะเด่นที่เป็นเรือนไทยลอยน้ำบนแพลูกบวบ เป็นร้านค้าลอยน้ำ เคลื่อนย้ายได้ ลักษณะของเรือขนแพโดยทั่วไปเป็นห้องซ้อนกัน 3 ห้อง ห้องด้านหน้าหันออกสู่ทางสัญจรใช้เป็นที่ค้าขาย ห้องกลางใช้นอน และห้องด้านหลังเป็นครัวและที่ทานอาหาร

ส่วนที่อยู่อาศัยบนบกของคนจน เป็นเรือนยกพื้นชั้นเดียว ทำด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงจาก ห่องนอนปูพื้นไม้กระดาน หากใต้ถุนยกสูง ใต้ถุนก็เป็นที่เก็บข้าวเปลือก น้ำ หรือเครื่องใช้ในครัวเรือน สำหรับที่อยู่อาศัยนอกจากรวมกลุ่มกันในลักษณะตลาด แล้วก็รวมตัวกันในลักษณะชุมชนเป็นบริเวณรอบวัดขณะสงครามที่เป็นชุมชนมอญ ผังตรงข้ามเป็นชุมชนแขกปัตตานี รอบๆ มัสยิดจักรพงษ์ที่เป็นชุมชนแขกปัตตานีเช่นกัน โดยบ้านเรือนส่วนใหญ่จะสร้างด้วยไม้

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง ช่วง ร.1 - ร.3 ที่ได้มีการย้ายพระราชวัง อันรวมไปถึงสถานที่ราชการมายังปากตะวันออกของแม่น้ำ ถือเป็นกาที่ย้ายส่วนที่เป็นศูนย์กลางเมืองอันเป็นหัวใจของราชอาณาจักรมายังปากน้ำ การขยายเมืองปากตะวันออกจากแนวคลองคูเมืองเดิมในสมัยธนบุรีไปยังแนวคลองบางลำพู-โอง่าง ที่มีการสร้างกำแพงพร้อมป้อมที่มั่นคงแข็งแรง นอกจากจะทำให้พื้นที่เมืองปากตะวันออกกว้างใหญ่กว่าทางปากตะวันตกเป็นอย่างมากแล้ว ยังทำให้เห็นถึงความต้องการที่จะเน้นการพัฒนาเติบโตในพื้นที่ดังกล่าว

สถานการณ์สงครามที่ต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลศัตรูทางทิศตะวันตก ซึ่งล้าหน้ากว้างเป็นประโยชน์ต่อการใช้เป็นปราการป้องกัน ดังนั้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ไม่เฉพาะกรุงเทพฯ เท่านั้นที่ย้ายตัวเมืองหนีไปตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำ เช่นเมืองราชบุรี เป็นต้น

การสร้างเมืองต่างไปจากสมัยกรุงธนบุรีที่สถานการณ์คับขัน อาศัยป้อมปราการของเมืองธนบุรีที่พ้อมั่นคงอยู่แล้วเป็นพระราชวัง ในขณะที่การวางองค์ประกอบของเมืองที่เป็นพระราชวังเป็นไปในลักษณะของการสืบต่อทางสังคม เลียนแบบแผนของกรุงศรีอยุธยา ที่พระราชวังหลักตั้งอยู่ติดลำน้ำสำคัญที่สะดวกต่อการใช้สอยและต่อการสัญจร บุคคลชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ล้วนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์อันประทับใจต่อความรุ่งเรือง มั่งคั่ง สมบูรณ์พูนสุข จากสังคมในกรุงศรีอยุธยามาแล้วทั้งสิ้น พระยารัตนโกสินทร์ได้สนองพระราชโองการวางผังกรุงรัตนโกสินทร์เลียนแบบแผนของกรุงศรีอยุธยา

พระราชวังและวังอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองที่วางกระจายตัวอยู่ตลอดทั่วเมืองนั้น นอกจากเพื่อเป็นหลักให้ชุมชนบ้านเรือนเกาะอยู่โดยรอบแล้ว ยังเพื่อเหตุผลทางยุทธศาสตร์สำหรับการป้องกันเมืองที่เจ้านายและขุนนางสำคัญได้รับมอบหมายให้ดูแลพื้นที่บริเวณนั้นๆ โดยมีกำลังจากป่าวไพร่ สังกัดเจ้านายแต่ละองค์ ตั้งถิ่นฐานอยู่ในละแวกเดียวกัน ซึ่งลักษณะทางกายภาพดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงวิธีการพัฒนาเมืองแบบไทยที่สะท้อนระบบทางสังคมไทย ที่มีระบบการป้องกันตนโดยวิธีนี้ อีกทั้งมีระบบการควบคุมทางสังคมที่มีการควบคุมผู้คนเป็นชั้นๆ ที่ไพร่ ป่าว

ข้าทาส ล้วนมีสังกัด สามารถสั่งและลงโทษได้ ภายภาพของเมืองในลักษณะดังกล่าวนี้ ยังสะท้อนให้เห็นโครงสร้างทางอำนาจในสมัยรัตนโกสินทร์รวมทั้งอยุธยาด้วย ที่อำนาจของพระมหากษัตริย์ประกอบขึ้นจากพลังของบรรดาเจ้านายและข้าราชการ ซึ่งโครงสร้างของอำนาจนี้ แสดงชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อมีราชการสงครามต้องระดมเกณฑ์ไปจากชุมกำลังเหล่านี้

กำแพงเมืองก่อด้วยอิฐ สูง 7 ศอก กว้าง 5 ศอก พร้อมป้อมเป็นระยะๆ ห่างกันช่วงละ 10 เส้น โดยมีป้อมสำคัญอย่างป้อมพระสุเมรุอยู่ ตลอดจนมีวังหลวงและวังหน้าเป็นส่วนหนึ่งของกำแพงเมืองทางด้านแม่น้ำ แสดงให้เห็นภัยอันตรายทางทิศตะวันตกที่ให้น้ำหนักการป้องกันทางด้านนี้ กำแพงเมือง ป้อม คู ประตู หอรบ ลักษณะข้างต้นถือว่าพิจารณาแล้วเห็นว่ามีควมมั่นคงแข็งแรงพอเพียงสำหรับการต่อสู้ในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากความสามารถของข้าศึก คือพม่า ที่อำนาจการทำลายล้างจากอาวุธเป็นไปในระดับใกล้เคียงกัน ปืนใหญ่ที่เป็นอาวุธหลักในการทำลายที่มั่น ยังมีได้มีอาณาภาพทำลายรุนแรงเท่ากระสุนปืนใหญ่อย่างที่รบกันในยุโรป การรบส่วนใหญ่โดยรวม ยังอาศัยอาวุธที่ค่อนข้างประชิดตัวที่ลักษณะสิ่งกำบังมิได้มีติดชิด ตลอดจนมีหลืบมุมเทียบเท่าสิ่งกำบังที่คุ้มกันจากการยิงด้วยอาวุธประเภทปืน ซึ่งใบเสมานกำแพงที่เป็นสิ่งกำบังตลอดจนความหนาแข็งแรงของกำแพง ป้อม ที่มีระยะห่างทั้งมิได้มีรูปแบบที่เอื้อต่อการยิงประสานป้องกันมากนัก ล้วนเป็นเครื่องชี้แสดงถึงระบบป้องกันตนในสมัยนั้น

การสร้างเมืองที่มีกำแพงถัดลึกเข้าไปชายตลิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากแม่น้ำที่ห่าง 1-2 เส้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของไทยที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับน้ำสูง เรือนและเรือนแพอยู่ชิดหรือบนน้ำ อาศัยน้ำในการอุปโภคและสัญจรไปมา นอกจากนี้ ยังอาศัยการไหลเวียนของน้ำในการชำระถ่ายเทของเสียออกไปจากเมือง การตั้งถิ่นฐานในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นไปเช่นเดียวกันกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา บ้านที่กของชาวต่างชาติ ตลอดจนภาพถ่ายในสมัย ร.4 ได้บรรยายและปรากฏถึงสภาพบ้านเรือน เรือนแพที่ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นตามริมแม่น้ำนอกกำแพงเมือง การพึ่งพาลำน้ำในลักษณะดังกล่าวนี้ คงเป็นปัญหาไม่มากนัก เนื่องจากศึกที่จะล้อมพระนครมีโอกาสน้อย การทำศึกแตกหักที่ชายแดนเป็นยุทธศาสตร์การรบสำคัญของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ แม้ว่าศึกนั้นจะหนักหนาถึงขั้นมาประชิดพระนคร ผู้คนก็จะอพยพหลบเข้าไปอยู่ในกำแพงเมือง ระยะห่าง 2 เส้น ไม่พอให้ข้าศึกตั้งมั่น ปักค่าย สร้างหอรบขึ้นมาได้ ทั้งอยู่ในระยะจรรจที่อาวุธในเมืองสามารถทำลายล้างได้สะดวก

สำหรับในระดับพื้นที่โครงการ ลักษณะทางกายภาพแสดงถึงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- การย้ายศูนย์กลางของพระนครมายังปากตะวันออกและการขยายเขตพระนครออกไปถึงแนวคลองบางลำพู เป็นผลให้พื้นที่โครงการซึ่งแต่ก่อนอยู่ชิดกับเขตพระนคร เข้ามาอยู่ใน

เขตกำแพงเมือง มีความสำคัญในทุกๆ ด้านสูงชันกว่าแต่ก่อน

- พื้นที่โครงการติดต่อกับทางสัญจรน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองบางลำพู โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณปากคลองที่ทางสัญจรหลักมาบรรจบกัน จึงมีสภาพตลาดสำคัญที่ต่อเนื่องกันหลายตลาด จัดเป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจของเมือง ทำหน้าที่เป็นแหล่งกระจายสินค้าบริการให้กับผู้คนที่อยู่ห่างและลึกเข้าไปตอนในของแม่น้ำ
- การตั้งพระราชวังหน้า ริมแม่น้ำและคลองคูเมืองเดิมตอนเหนือ ทำให้พื้นที่โครงการที่อยู่ติดกัน เป็นที่ตั้งถิ่นฐานหลักแหล่งของวงศวาน ขุนนาง ตลอดจนบ่าวไพร่ที่สืบเชื้อสายเกี่ยวข้องกับวังหน้า ซึ่งได้ทยอยสร้างวัง บ้านเรือน เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยยังคงเหลือที่อยู่อาศัยต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน
- ตำราพิชัยสงครามที่เป็นหลักนิยมของไทย คือ “ นาคenam ” อันเป็นการสร้างและป้องกันรักษาเมืองให้มีความปลอดภัย โดยตัวเมืองเกาะไปตามคูกิ่งคางของลำน้ำ อาศัยลำน้ำเป็นปราการสำคัญ มีวังที่เป็นฐานกำลังของการป้องกันกระจายตัวไปตามลำน้ำ และจะให้ดีมากหากมีภูเขาอยู่ด้านหลังให้ตัวเมืองพิง ซึ่งหากว่าไม่มีภูเขาก็ไม่ด้อยลงไปมากนัก โดยเหตุนี้ การวางตำแหน่งวังต่างๆ จึงมีความสำคัญซึ่งสอดคล้องกับตำราพิชัยสงครามดังกล่าว ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของพระนครถือว่าเป็นจุดที่มีโอกาสที่จะต้องถูกโจมตีหนักที่สุด ป้อมพระสุเมรุที่ถือเป็นป้อมใหญ่สำคัญที่สุดจึงเป็นไปตามความจำเป็นข้างต้น ที่สำคัญยิ่งควบคู่กันก็คือ กรมหลวงจักรเจษฎาที่เป็นผู้มีฝีมือเข้มแข็งในการรบและเป็นพระอนุชาของ ร.1 ด้รับการไว้วางพระราชหฤทัยมาประทับและควบคุมป้องกันตรงบริเวณนี้
- การติดต่อสัญจรกับพื้นที่ส่วนอื่นของเมือง รวมถึงพื้นที่ห่างไกลออกไป อาศัยการสัญจรทางน้ำที่มีคลองเล็กออกไปยังคลองคูเมืองและแม่น้ำ การสัญจรทางบกตามถนนและทางเดินมีบทบาทในการติดต่อกันภายในย่านและติดต่อกับย่านอื่นที่ใกล้เคียงติดกัน ถนนย่านสถานที่สำคัญอย่างวัดชนะสงคราม คือ ถนนจักรพงษ์ ถือเป็นถนนสายหลัก สำหรับถนนพระนครหรือถนนพระอาทิตย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของถนนเลียบพระนครที่มีความสำคัญต่อการติดต่อกับบริเวณอื่น และการยึดโยงประสานการป้องกันรักษากำแพงเมือง จัดเป็นถนนสายหลักอีกเส้นหนึ่งเช่นกัน
- ตลาดบกและตลาดน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐานรวมกันของผู้เลี้ยงชีพด้วยการค้า ผู้ที่อยู่ออกมาหรือลึกเข้าไปจากลำน้ำเกี่ยวข้องกับการค้าขายน้อยกว่า ศาสนสถานเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนแต่ละศาสนาและเชื้อชาติ ที่อยู่อาศัยเกือบทั้งหมดสร้างด้วยวัสดุไม้ถาวรหรือกึ่งถาวรที่มีความสลบซับชอนน้อย อันสะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นที่ค่อนข้างเรียบง่ายและเป็นช่วงต้นของการตั้งตัว

1.3.2 รัชกาลที่ 2

ลักษณะทางกายภาพ

- ถนน ไม่ปรากฏหลักฐานถึงการสร้างถนนที่มีความสำคัญเพิ่มในพื้นที่โครงการ
- คลอง พบว่ายังรักษาคคลองที่เป็นสัญจรและเส้นทางนำน้ำเข้า-ออกจากพื้นที่ดังเช่นในรัชกาลก่อน
- สะพานข้ามลำน้ำติดต่อกับพื้นที่ส่วนอื่น ยังคงมีจำนวนและสภาพเช่นเดี๋ยวดังเช่นในรัชกาลก่อน
- วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนยังคงเป็นวัดชนะสงครามโดยมีวัดบางลำพูหรือวัดสังเวศวิศยาราม ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้เคียงที่ได้รับการบูรณะรัชกาลก่อน มัสยิดจักรพงษ์เป็นศาสนสถานและมีลักษณะของศูนย์กลางชุมชนเช่นกันของชาวมุสลิมที่เป็นแขกตานี ในขณะที่มีการสร้างวัดใหญ่ๆ ในพื้นที่อื่นภายในเขตกำแพงเมืองและตามแนวคูเมืองที่ยังเป็นพื้นที่ว่างอยู่
- วัง ได้มีการสร้างวังขึ้นใหม่ในพื้นที่โครงการ 3 วังด้วยกัน คือ วังสะพานเสี้ยววังที่ 1 เป็นที่ประทับของเจ้านายวังหน้า วังหลังวัดชนะสงครามตั้งอยู่ริมคลองวัดชนะสงครามทางด้านหลังวัด เป็นวังที่กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์โปรดให้สร้าง และวังถนนพระอาทิตย์วังที่ 1 ที่อยู่ติดกับวังริมป้อมพระสุเมรุของกรมหมื่นจักรเจษฎา วังนี้เดิมเป็นที่พักของเสนาบดีฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในสมัย ร.2 นี้ได้มีการสร้างวังหลายวังเกาะตามแนวคลองคูเมืองเดิม รวมทั้งยังมีการสร้างวังนอกกำแพงเมืองอีกด้วย
- ตลาด ตลาดน้ำปากคลองบางลำพูและตลาดน้ำในคลองบางลำพูที่มีมาในรัชกาลก่อนยังมีอยู่และมีบทบาทมากขึ้น สำหรับตลาดบกและตลาดแหล่งผลิตสินค้าเฉพาะอย่างก็ยังคงมีอยู่ต่อไป
- ที่อยู่อาศัยมีความหนาแน่นเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณริมคลองคูเมืองเดิมที่มีการสร้างวังเพิ่มขึ้น เกิดเป็นชุมชนข้าราชการพระราชวังหน้า ในขณะที่ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองบางลำพูที่เป็นทั้งชุมชนอยู่อาศัยและชุมชนที่มีกิจกรรมทางด้านการค้าขายด้วย โดยพื้นที่โครงการชุมชนดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่อยู่นอกเขตกำแพงเมือง

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับพื้นที่โครงการมีการเปลี่ยนแปลงเป็นบ้านเมืองไม่มากนัก ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงในบริเวณอื่นภายในกำแพงเมือง ซึ่งลักษณะทางกายภาพในช่วงเวลาดังกล่าวแสดงถึง

- พื้นที่บริเวณบางลำพูถือเป็นเขตที่มีความเป็นเมืองมาก่อน เป็นชุมชนและมีความเจริญมาในระดับหนึ่งแล้ว ในขณะที่บริเวณอื่นๆ ยังเป็นพื้นที่ว่างเปล่า ซึ่งการทยอยสร้างวัดอันเป็นศูนย์กลางชุมชนนั้น เป็นการกระจายการตั้งถิ่นฐานเดิมส่วนที่เป็นบ้านเป็นเมืองหรือเนื้อเมืองให้มากขึ้นในเขตกำแพงพระนคร
- สิ่งที่อยู่เป็นโครงสร้างและองค์ประกอบสำคัญ มิได้เพิ่มขึ้นพอรองรับกับการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่โครงการที่ค่อยๆ ทยอยเพิ่มขึ้น
- พระราชวังที่ทยอยสร้างเพิ่มขึ้นในบริเวณนี้เป็นของเจ้านายวังหน้าซึ่งให้ใกล้และเกาะกลุ่มกับพระราชวังหน้า
- ตลาดริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตลาดปากคลองบางลำพู และตลาดในคลองบางลำพูที่เป็นทั้งตลาดจำหน่ายสินค้าทั่วไปกับตลาดสินค้าเฉพาะอย่างที่มีความคึกคักมากขึ้น ช่วยให้บริเวณบางลำพูมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ และโดยที่คลองบางลำพูเป็นทางสัญจรและทำเลค้าขายสำคัญ การขยายตัวของชุมชนจึงเกาะติดอยู่กับแนวคลอง ไม่จำกัดตัวเฉพาะเป็นหลักอยู่ในกำแพงเมืองเท่านั้น
- การตั้งถิ่นฐานนอกเขตกำแพงเมืองตามแนวคลองบางลำพู นอกจากเหตุจูงใจของการเป็นทำเลทางการค้าแล้ว การปลูกสร้างวังของบรรดาเจ้านายนอกกำแพงเมืองยังเป็นสิ่งแสดงถึงความรู้สึกต่อความสงบปลอดภัยจากศึกสงคราม ที่ดูเหมือนเริ่มห่างไกลออกไปจากชีวิตประจำวัน

1.3.3 รัชกาลที่ 3

ลักษณะทางกายภาพ

- ถนน ไม่ปรากฏหลักฐานถึงการสร้างถนนที่มีความสำคัญๆ เพิ่มในพื้นที่โครงการ อย่างไรก็ตามในบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องได้มีการทำทางเดินที่สำคัญที่ได้ปรับปรุงเป็นถนนในรัชกาลต่อมา คือ ทางเดินในแนวเหนือ-ใต้จากประตูถนนเฟื่องนครไปยังประตูบ้านหม้อ ซึ่งทางเดินดังกล่าวนี้เชื่อมโยงกลุ่มวังที่สร้างขึ้นใหม่และชุมชนในบริเวณนั้น
- คลอง พบว่ายังรักษาคคลองที่เป็นทางสัญจรสำคัญและเป็นเส้นทางน้ำน้ำเข้า-ออกจากพื้นที่เช่นเดิยวดังเช่นในรัชกาลที่ 1
- วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนยังคงเป็นวัดชนะสงครามและวัดสังเวชวิศยารามที่อยู่ติดกับพื้นที่โครงการ ในรัชกาลนี้มีการสร้างวัดใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมาก สำหรับในพื้นที่ต่อเนื่องคือ วัดบวรสถานสุทธารวาสหรือวัดพระแก้ววังหน้า วัดรั้งชีสุทธารวาสในแนวกำแพงเมืองใกล้ประตูเมืองหน้าวัดบวรฯ ในส่วนของมัสยิดจักรพงษ์ก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของชาวมุสลิมในพื้นที่โครงการและอาณาบริเวณนั้น

- วัง พบว่าในพื้นที่โครงการได้มีการสร้างวังถนนพระอาทิตย์วังที่ 2 พระราชทานให้กับพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ โดยแบ่งการแบ่งพื้นที่วังเดิม และสร้างวังเพิ่มขึ้นซึ่งการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวนี้เช่นเดียวกับวังสะพานเสี้ยว วังที่ 5 ที่สร้างอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องใกล้เคียงกัน อนึ่ง ในสมัยรัชกาลนี้ก็มีการสร้างวังใหญ่ๆ เพิ่มเติมตามแนวคลองคูเมืองเดิม และตามแนวกำแพงเมืองทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง
- ตลาด พบว่าตลาดน้ำในพื้นที่โครงการยังมีความสำคัญและมีบทบาทในระดับเมือง สำหรับตลาดบกพบว่าในพื้นที่ต่อเนื่องติดกันปรากฏตลาดย่อยดบางลำพูซึ่งตลาดบกนี้ ได้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในระยะต่อมา
 ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ นอกจากจะมีตลาดน้ำ ตลาดบก ตลาดแหล่งผลิตสินค้า เฉพาะอย่างแล้ว ยังมีตลาดสินค้าจากต่างเมืองที่จำหน่ายสินค้าที่มาจากแหล่งอื่นๆ ภายในประเทศและต่างประเทศ ย่านสำคัญ คือ สำเพ็ง สะพานหัน บริเวณดังกล่าว เป็นย่านชุมชนชาวจีนลักษณะตามแบบสถาปัตยกรรมจีน คล้ายเมืองจีนตอนใต้ (แฉ่งน้อย : 2534 , 105) ปลูกติดกันอย่างแออัด เมื่อเกิดไฟไหม้มีความเสียหายมาก เมื่อสร้างใหม่ในที่เดิม ก็ยังคงเค้าโครงสถาปัตยกรรมเดิม
- ที่อยู่อาศัยมีความหนาแน่นเพิ่มมากขึ้นทั้งในเขตกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมือง ตามลำน้ำ คูเมือง โดยทิศทางการขยายตัวของชุมชนเป็นไปใน 3 ทิศทางสำคัญด้วยกัน คือ ทิศเหนือไปตามแนวลำน้ำเจ้าพระยา ทิศตะวันออกไปตามแนวคลองมหานาค และทิศใต้ลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยาผ่านชุมชนชาวจีนไปยังที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวตะวันตกบริเวณตรอกกัปตันบุช

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับพื้นที่โครงการ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามลำดับแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงอย่างไม่เห็นชัดเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นๆ ของเมือง รวมทั้งพื้นที่ต่อเนื่องข้างเคียง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ พออธิบายและแสดงถึง

- ความมั่นคงปลอดภัยที่เพิ่มมากขึ้นจากภัยคุกคามอันหมายถึงศึกที่อาจมาประชิดพระนคร ดังแต่ก่อน แม้จะมีสงครามยึดเยื้อกับญวนยาวนานถึง 15 ปี แต่เขตสงครามอยู่ห่างไกลออกไปมากในเมืองเขมรและญวน จึงไม่รู้สึกรับผลกระทบ เชื้อต่อการผลิต การเพาะปลูกทำมาหากินของราษฎร ตลอดจนการทำมาค้าขาย เศรษฐกิจขยายตัว ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ตัวเมืองก็ขยายใหญ่ขึ้น

- การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องทั้งการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศ เป็นผลให้เมืองที่เป็นจักรกลสำคัญทางเศรษฐกิจขยายตัวไปตามสัดส่วน ซึ่งทิศทางการขยายตัวก็เป็นไปตามแนวของทางสัญจรสำคัญ คือ ลำน้ำเจ้าพระยา และคลองใหญ่ๆ อย่างคลองมหานาคที่เชื่อมพระนครกับแม่น้ำบางปะกง และหัวเมืองในภาคตะวันออก ชุมชนที่เป็นย่านการค้ามีเพิ่มขึ้น มีตลาดจำหน่ายสินค้าจากต่างประเทศที่สะท้อนชัดเจนถึงการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การเกิดขึ้นและการกระจายตัวของตลาดในลักษณะดังกล่าว เป็นผลให้ระดับของความเป็นศูนย์กลางของตลาดย่านบางลำพูถูกทอนออกไป แม้ว่าความคึกคักมิได้คลายตัวลง
- การสร้างวัดที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นยิ่งกว่าในรัชกาลใดๆ เป็นผลโดยตรงมาจากการขยายตัวของเมือง ซึ่งไทยเราอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน การสร้างวัดจำนวนมากจัดว่าเป็นการวางโครงสร้างพื้นฐานรองรับการเกิดขึ้นของชุมชนและเมืองโดยการเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มขึ้นในลักษณะนี้ เป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้นวัดจึงสะท้อนสภาพเศรษฐกิจและพัฒนาการตั้งถิ่นฐานในแต่ละบริเวณ
- ความต้องการใช้พื้นที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการเปิดพื้นที่ด้านในของเมืองที่ห่างจากแม่น้ำ ซึ่งถนนในแนวเหนือ-ใต้ มีบทบาทสำคัญ พื้นที่ถัดกันที่แต่เดิมค่อนข้างว่างเปล่าก็มีการสร้างวัดใหม่ วังใหม่ และบ้านเรือนเพิ่มขึ้น

1.4 ช่วงรัชกาลที่ 4 – 5 รัชธิพิลตะวันตก

- ในส่วนขององค์ประกอบหลัก ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง บ้อมปราการที่มีมาแต่เดิมได้มีการเปลี่ยนแปลง ได้ขยายตัวเมืองออกไปโดยการขุดคูเมืองอีกชั้นหนึ่ง ให้ความสำคัญต่อเส้นทางสัญจรที่เป็นถนนมากขึ้นเรื่อยๆ พัฒนาการตั้งถิ่นฐานทางบกด้วยการตัดถนนพร้อมลงทุนปลูกสร้างอาคาร ถนนสำคัญๆ ได้กลายเป็นองค์ประกอบหลัก การตัดถนนราชดำเนินพร้อมสร้างพระที่นั่งดุสิตในปลายรัชกาลที่ 5 ถือเป็นารขยายขององค์ประกอบหลักและตัวเมืองขึ้นไปทางเหนือ ในขณะที่ตัวเมืองก็ขยายตัวลงไปทางใต้ตามแนวถนนเจริญกรุงและทางตะวันออกตามถนนพระราม 1

- ในส่วนขององค์ประกอบรอง ที่เป็นคลอง ถนน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้างที่ย่านการค้าของเมือง มีศูนย์กลางอยู่บริเวณลำเพ็ญ เจริญกรุง ย่านที่อยู่อาศัยใหม่ขยายตัวออกไปรอบนอก สะพาน เป็นองค์ประกอบรองที่มีความสำคัญมากขึ้นควบคู่ไปกับถนน สิ่งปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนเป็นตึกมากขึ้นและใช้รูปแบบของตะวันตก

1.4.1 รัชกาลที่ 4

จากช่วงเวลาที 3 คือ รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไปที่มีเอกสารหลักฐานมากขึ้นกว่าในอีก 2 ช่วงเวลาที่ผ่านมา การกล่าวถึงองค์ประกอบหลักกับองค์ประกอบรองของเมืองจะแยกแยะเป็นการเฉพาะในแต่ละรัชกาลเพื่อให้สามารถให้รายละเอียดความเปลี่ยนแปลงได้ละเอียดยิ่งขึ้น

ลักษณะทางกายภาพ

- **องค์ประกอบหลัก** ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง ป้อมปราการต่างๆ ที่มีมาตั้งแต่รัชกาล ที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมโดยมีการขยายเขตตัวเมืองออกไปด้วยการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูเมือง พร้อมสร้างป้อมปราการตลอดตามแนวคลอง 7 ป้อม และอีก 1 ป้อมไว้พาดตรงข้ามของแม่น้ำตรงกันกับบริเวณปากคลองพอดี คูเมืองและป้อมปราการเหล่านี้ได้มีการสร้างกำแพงเหมือนดังเช่นตัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1

สำหรับความเกี่ยวข้องของพื้นที่โครงการที่อยู่ระหว่างคูเมืองเดิมกับคูเมืองในสมัย ร.1 ซึ่งแม้ว่าโครงสร้างใหม่ของเมืองจะอยู่นอกพื้นที่โครงการแต่ก็เป็นพื้นที่ต่อเนื่องสำคัญซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานกันมาตั้งแต่ในรัชกาลก่อนๆ แล้ว อีกทั้งบริเวณบางลำพูก็มีลักษณะเป็นตลาดสำคัญของเมืองที่ให้บริการกับอาณาบริเวณใหม่ของเมืองที่ได้มีการขยายตัวออกไป

- **องค์ประกอบรอง** ที่เป็นคลอง ถนน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง สำหรับในช่วงเวลาของรัชกาลที่ 4 มีลักษณะ ดังนี้

ถนน ถนนที่มีมาในรัชกาลก่อนๆ คือ ถนนพระนครที่เลียบบำเพงเมืองกับถนนจักรพงษ์ที่แม้ว่าเป็นทางสัญจรบสำคัญ แต่ก็อาจจัดเป็นทางเดินเมื่อเทียบกับถนนตะนาว (ถนนเฟื่องนคร) ที่อยู่ในบริเวณบางลำพูต่อเนื่องกัน ซึ่งได้ปรับเป็นถนนอย่างเป็นทางการเป็นราวแล้วในช่วงเวลาเดียวกัน

คลอง ที่เป็นทั้งเส้นทางสัญจร นำน้ำเข้า-ออกจากพื้นที่ คือ คลองวัดชนะสงครามที่ตรวจสอบพบว่ายังคงเป็นคลองอยู่ดังในรัชกาลก่อน และยังคงไม่ถูกถมกลายเป็นถนนดังเช่นในปัจจุบัน

สะพาน เข้าใจว่าคงเป็นไปเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน

วัง มีการสร้างวังใหม่เพิ่มขึ้นมากพอสมควร อย่างไรก็ตาม วังใหม่ยังไม่ค่อยกระจายที่ตั้งออกมาในเขตเมืองที่ขยายใหม่ ยังคงกระจุกตัวตามแนวคูเมืองเดิม คูเมืองชั้นแรก ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 6 วังในพื้นที่โครงการ โดยวังเลียบบถนนพระอาทิตย์ 2 วัง คือ วังกรมพระนเรศวรฤทธิ์ และวังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช วังอีกหลังเป็นวังพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า คือ วังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ บริเวณเชิงสะพานปิ่นเกล้า วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ บริเวณถนนเจ้าฟ้า สำหรับในพื้นที่ต่อเนื่อง คือ วังกรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร บริเวณถนนข้าวสาร และวังกรม

หมื่นจรัสพรปฏิภาณ บริเวณสนามหลวง นอกจากนี้ ในพื้นที่ต่อเนื่องทางด้านเหนือก็ได้มีการสร้าง
วังเหนือแนวคูเมือง คือ วังริมคลองบางลำพูวังที่ 2

วัด และศาสนาสถานสำคัญยังคงเป็นไปเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน

ตลาด ตลาดน้ำยังคงมีอยู่ เข้าใจว่าตลาดน้ำในบริเวณนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งปาก
คลองบางลำพูยังมีบทบาทเป็นตลาดสำคัญของเมือง ในขณะเดียวกัน พบว่าตลาดยอดบางลำพู
อันเป็นตลาดบกที่อยู่ภายในกำแพงเมือง ไม่ห่างจากประตูเมือง ใกล้กับพื้นที่โครงการ ที่เข้าใจว่าแต่
เดิมเป็นตลาดบกที่รับสินค้าจากตลาดน้ำเพื่อจำหน่าย (แ่งน้อย , 2534 : 104) แบบประจำ ได้
เริ่มกลายเป็นตลาดใหญ่มีความสำคัญ นอกจากนี้ ยังเริ่มมีตึกแถวปรากฏขึ้นบริเวณถนนเฟื่องนคร
ถนนตะนาวที่ขนานกับถนนจักรพงษ์ ใกล้กับพื้นที่โครงการ

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลักและรอง คือ มีการขยายเขตตัวเมือง
ด้วยคูเมืองอีกชั้นหนึ่งใน พ.ศ.2395 ในขณะที่มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกด้วยการตัด
ถนนและปรับปรุงทางเดินเป็นถนน ตลาดบกที่มีบทบาทรองตลาดน้ำเริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้น
ในระดับเมืองพบว่าแหล่งชุมชนและพาณิชยกรรมมีแนวโน้มการขยายตัวไปทางด้านใต้มากกว่าทาง
ด้านอื่นๆ

ที่อยู่อาศัย สำหรับพื้นที่โครงการ โครงสร้างของตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานไม่เปลี่ยนแปลง
แปลงไปจากในรัชกาลก่อน โดยทยอยมีความหนาแน่นมากขึ้น

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง การขยายตัวทางด้านการค้าที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องมาถึงสมัย ร.4 ที่เนื้อเมือง
เริ่มเต็มเต็มในเขตกำแพงเมืองและกระจายออกมานอกแนวกำแพงเมือง จนต้องมีการขยายเขต
เมืองออกมาด้วยแนวคูเมืองอีกชั้นหนึ่ง คูเมืองนอกจากเป็นทางน้ำสำคัญเพื่อการสัญจรและการ
อุปโภคบริโภคแล้ว ยังคงเป็นไปตามเจตนาที่จะเป็นเครื่องป้องกันเมือง ซึ่งป้อมที่สร้างเป็นระยะๆ
ตลอดแนวคูเป็นสิ่งชี้ถึงเจตนาดังกล่าว การไปสร้างกำแพงอย่างแนวคูเมืองชั้นใน เนื่องจากสิ้น
เปลืองแล้ว ในปี พ.ศ.2395 เมื่อชุดคูนั้น เข้าใจอำนาจของอาวุธยิงในขณะนั้น มีอำนาจการทำลาย
สูงกว่าดีดมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปืนใหญ่และวิธีทำการรบก็แตกต่างไปจากเดิม

กำแพงเมืองที่มีมาแต่เดิมในสมัย ร.1 เริ่มไม่ค่อยมีประโยชน์ต่อระบบป้องกันตนอีกต่อไป
อีกทั้งกลายเป็นอุปสรรคขวางกั้นการติดต่อถึงกัน การเจริญพัฒนาของบ้านเมือง ดังนั้น จึงเริ่มมี
การปราบ (รื้อ) ลงเป็นช่วงๆ

สนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำกับอังกฤษชาติตะวันตกชาติแรกมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงต่อ
ระบบการผลิตและการกระจายผลผลิตเป็นอย่างมาก โดยการค้าระหว่างกันในลักษณะเสรี ตัดการ
ค้าผูกขาดในระบบพระคลังสินค้าออกไป สามารถค้าขายโดยตรงแบบไม่จำกัด ช่วยให้ทั้งการผลิต

และการค้าขายตัวอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน การผลิต “ ลักษณะยังชีพ ” อันเป็นรากฐานดั้งเดิมของสังคมไทยเปลี่ยนไปเป็น “ ลักษณะเพื่อการค้า ” การผลิตให้มากพอต่อการขายเพื่อซื้อของอุปโภคบริโภคอย่างอื่น ๆ ตามที่ต้องการด้วย อาคารร้านค้าจึงเกิดขึ้นเพื่อจำหน่ายจ่ายแจกสินค้าบริการต่างๆ บ้านเรือนที่พักอาศัยรองรับผู้คนที่เข้ามาทำมาค้าขาย รับจ้างในเมือง ปรากฏการณ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เมืองเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก การตัดถนนและการใช้ที่ดิน ตึกแถวอาคาร บ้านเรือนแบบฝรั่ง เกิดขึ้นเป็นเรื่องเป็นราวในสมัยนี้

การเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตที่มีผลต่อการค้าทั้งภายในและต่างประเทศที่ขยายตัวเป็นอย่างมากนั้น บริเวณของเมืองทางด้านใต้ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวมากกว่าบริเวณอื่นใดของเมือง จึงขยายตัวมากกว่า

ในส่วนของอาคารบ้านเรือนช่วงเวลาที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เป็นแบบไทยหรือแบบจีน หรือแบบอื่นๆ อันมีลักษณะเป็นการสืบทอดทางสังคมที่กระทำสืบต่อๆ กันมา ปลูกสร้างใช้สอยในย่านของตน ในช่วงที่ผ่านมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง ร.3 ที่มีการติดต่อกับค้าขายกับจีนมาก และอิทธิพลทางวัฒนธรรมของจีนค่อนข้างมีมาก บ้านเรือนร้านค้าไม่น้อยปลูกสร้างเป็นแบบจีน แม้แต่วัดก็ยังมีอิทธิพลของศิลปะจีน อันมีลักษณะเฉพาะเป็นแบบพระราชนิยม ร.3 สำหรับในช่วงเวลานี้ อิทธิพลทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองของตะวันตกมีสูงขึ้นแทนอิทธิพลของจีน เวียง วัง อาคารร้านค้า บ้านเรือนเปลี่ยนทิศทางการก่อสร้างเป็นแบบตะวันตกที่เหนือกว่า (superiority) และให้ความทันสมัยกว่า (modernization)

เมืองโดยรวมได้รับการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพ สะอาดเรียบร้อยมากขึ้นตามอิทธิพลของยุโรป โดยการตัดถนนเปิดการใช้ที่ดินขึ้นบนบก ลงทุนปลูกสร้างอาคารร้านค้า ตึกแถว รองรับกิจการใช้สอยทางเศรษฐกิจ การอยู่อาศัยที่ทวีมากขึ้น เริ่มเพิ่มการตั้งถิ่นฐานค้าขายบนบกแทนที่แต่เดิมที่ยึดอาศัยเกาะกับลำน้ำ นอกจากตัวเมืองจะได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นยุโรปมากขึ้น อาคารบ้านเรือนก็ได้รับการปรับเปลี่ยนด้วยเช่นกัน โดยการปรับเปลี่ยนมิได้จำกัดวงเฉพาะบริเวณที่เกี่ยวข้องกับตะวันตกเท่านั้น แต่การยอมรับถึงอิทธิพลข้างต้นเป็นไปในวงกว้าง เพราะฉะนั้น จึงปรากฏอาคารแบบยุโรป หรือที่มีอิทธิพลยุโรปกระจายอยู่ทั่วเมือง ซึ่งทั้งนี้ก็รวมถึงอาคารทางศาสนาต่างๆ ด้วย

การวางตำแหน่งวังไปพร้อมๆ กับการสร้างเมืองตามแบบแผนของการสร้างเมืองในอดีตและตำราพิชัยสงคราม “ นาคนาม ” ที่กระทำในรัชกาลที่ 1 นั้น หาได้ละทิ้งไปอย่างสิ้นเชิงไม่ เพราะปรากฏการสร้างวังใหม่ตามแนวคลองคูเมืองที่ขุดใหม่ อันแสดงให้เห็นว่า วังยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชนในเชิงเป็นขั้วความเจริญคล้ายคลึงกับวัด อย่างไรก็ตาม อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า ความเคร่งครัดของการวางตำแหน่งวังสัมพันธ์สอดคล้องกับความสำคัญทางยุทธ

ศาสตร์ของเมืองดังเช่นต้นรัตนโกสินทร์ได้คลายลงเป็นอย่างมาก ซึ่งการเริ่มฝึกหัดทหารแบบยุโรปตลอดจนการควบคุมบังคับบัญชากำลังทหารได้เปลี่ยนไปจากเดิมที่ขุนนางหรือข้าราชการผู้ได้รับมอบหมายทำหน้าที่ปกครองดูแลกองทัพ

ในระดับพื้นที่โครงการ การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ แสดงลักษณะสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- ไม่ค่อยได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของย่านที่เป็นทางสัญจร คือ ถนน คลอง สะพานฯ เหมือนย่านบางลำพูเป็นพื้นที่พัฒนาแล้ว โดยได้ระดมพัฒนาในบริเวณอื่นของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณรอบนอกทางด้านใต้ และด้านตะวันออกของเมือง
- พื้นที่โครงการที่อยู่ติดกับตัวเมืองชั้นในและใกล้กับวังหน้า ได้กลายเป็นบริเวณที่นิยมการสร้างวัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีเชื้อสายเกี่ยวข้องกับวังหน้า อันเป็นผลให้บางลำพูนี้ เป็นย่านที่มากไปด้วยวัง ให้ภาพของความเป็นอาณาบริเวณของวังหน้าที่ค่อนข้างชัด
- วังใหม่ๆ ไม่ใคร่ได้ขยายตัวออกมาในเขตพระนครที่ขยายใหม่ ซึ่งความสะดวก ใกล้ชิดติดต่อกันพวกในกลุ่มเดียวกันน่าจะเป็นในการคำนึงถึง มากกว่าความกว้างขวางเป็นสัดส่วนเฉพาะตน ความปลอดภัยที่อาศัยการตั้งมั่นอยู่หลังกำแพงป้อมปราการ คงเป็นสิ่งที่คำนึงถึงน้อยลง โดยจะเห็นได้จากวังสำคัญใหม่ๆ เลียบถนนพระอาทิตย์ ติดแม่น้ำที่สร้างอยู่นอกกำแพงเมือง
- ในขณะที่บริเวณที่ติดกันมีความเปลี่ยนแปลงมาก แต่บริเวณบางลำพูมิได้หือหาวอะไรมากนักนั้น ความเป็นตลาดของบริเวณบางลำพูมีมากขึ้น เป็นผลให้มีบทบาทในทางเศรษฐกิจสูงขึ้น ทำหน้าที่เป็นศูนย์บริการสำหรับย่านใจกลางเมือง และตอนบนด้านเหนือของเมืองที่กำลังขยายตัว สามารถแบ่งแยกหน้าที่ บทบาท และเขตบริการได้ชัดเจนต่างหากไปจากย่านสำเพ็งที่ต่างมี สินค้าเฉพาะอย่างและเขตบริการเป็นของตนเอง

1.4.2 รัชกาลที่ 5

- องค์ประกอบหลัก ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง คลองและถนนที่มีบทบาทสำคัญจากแต่ก่อนที่เป็นทางเดิน ซึ่งจากภายหลังขุดคูเมืองใหม่ขยายตัวเมืองออกไป ก็ได้มีการทยอยรื้อกำแพงเมืองที่มีมาในรัชกาลที่ 1 ออกทีละส่วน สำหรับในพื้นที่โครงการแม้ว่าจะยังมีได้รื้อกำแพงเมือง แต่ก็มีการพัฒนาถนนพระนครที่เลียบด้านในของกำแพงเมืองเป็นถนนพระอาทิตย์ ปรับทางเดินจากสะพานเสี้ยวไปยังประตูบางลำพูเป็นถนนบางลำพู ตัดถนนผ่านกลุ่มวังริมคลองคูเมืองเดิม เชื่อมถนนจักรพงษ์กับถนนพระอาทิตย์เป็นถนนเจ้าฟ้า นอกจากนี้ ในบริเวณต่อเนื่อง คือ ทางด้านตะวันออก ก็ได้มีการตัดถนนใหม่เชื่อมถนนจักรพงษ์กับถนนตะนาว คือ ถนนตานีกับถนนข้าวสาร

เป็นผลให้ถนนในส่วนนี้ของเมืองมีลักษณะเป็นโครงข่ายและเปิดการใช้สอยรองรับความหนาแน่นมากขึ้น

ในระดับเมือง การขยายตัวของเมืองออกเป็น 3 แนวสำคัญด้วยกัน คือ ด้านใต้ไปตามถนนเจริญกรุงที่ขนานไปกับแม่น้ำ ด้านเหนือไปตามถนนสามเสนที่ขนานแม่น้ำเช่นกันกับอีกแนวคือ ตามแนวถนนราชดำเนินที่ตัดใหม่ และทางด้านตะวันออกไปตามแนวถนนบำรุงเมือง

- **องค์ประกอบรอง** ที่เป็นคลองเล็ก ถนนสายรอง-ย่อย สะพาน ทางเดิน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง สำหรับในช่วงเวลาของรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีระยะเวลาที่ยาวนานถึง 42 ปี มีลักษณะ ดังนี้

ถนน ในช่วงเวลานี้จะกล่าวถึงถนนสายรอง-ย่อยที่ยังคงเหมือนรัชกาลก่อน ในขณะที่บริเวณต่อเนื่องกันด้านตะวันออกมีการพัฒนาถนนสายรองเชื่อมถนนเพื่อนครกับถนนจักรพงษ์ที่เป็นถนนสายหลักในย่านนั้นของตัวเมือง

คลอง ศึกษาพบว่า ยังรักษาสภาพและบทบาทได้อยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ คลองวัดชนะสงคราม อย่างไรก็ดีถนนที่เป็นเส้นทางคมนาคมก็ได้มีบทบาทมากขึ้น

สะพาน สะพานนรรัตนสถานที่ไม่ได้อยู่แต่ติดกับพื้นที่โครงการด้านเหนือข้ามคลองคูเมืองทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของถนนสามเสนที่เชื่อมกับถนนจักรพงษ์ สะพานนี้เป็นสะพานเหล็กรูปโค้ง มีอาคารลักษณะป้อมขนาดอยู่ 4 มุม สะพานลักษณะเช่นเดียวกันนี้ คือ สะพานสุประดิษฐ์ ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่หัวลำโพง ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 6 ได้มีการก่อสร้างใหม่เปลี่ยนชื่อเป็นสะพานเจริญสวัสดิ์ ส่วนอีกสะพาน คือ สะพานเฉลิมสวรรค์ 58 เชื่อมถนนเจ้าฟ้า ถนนพระอาทิตย์กับถนนราชินีในบริเวณที่เคยเป็นสะพานช้างวังหน้า

วัง มีการสร้างวังใหม่ที่กระทำต่อเนื่องมาทุกรัฐกาล สำหรับในพื้นที่โครงการอันเป็นเขตชั้นในมิได้มีการสร้างวังใหม่ แต่สำหรับในระดับเมืองได้มีการสร้างวังจำนวนมากโดยการสร้างแบ่งเป็น 2 ระยะ ระยะแรกเป็นกลุ่มวังพระราชทานเจ้านายที่ทรงมีพระชันษาออกวังได้แล้ว ระยะที่สองเป็นการสร้างพระราชวังที่ประทับ และสำหรับพระราชโอรสรวมกันเป็นกลุ่มทางด้านเหนือของเมือง คือ " กลุ่มพระราชวังดุสิต "

สำหรับในรัชกาลนี้ ได้มีการสร้างวังในลักษณะที่แยกออกจากการเป็นที่ทำงานที่เป็นกระทรวง กรมต่างๆ

วัด การสร้างวัดและวัดเป็นสิ่งพื้นฐานแต่เดิมของการพัฒนาขยายตัวเมืองควบคู่ไปกับการขยายตัวของชุมชน แต่ในรัชกาลนี้มีการสร้างวัดไม่มากนัก ที่สำคัญ คือ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดเทพศิรินทราวาสและวัดมิ่งกรมลาวาสหรือวัดเล่งเน่ยยี่อันเป็นวัดที่ราษฎรสร้าง

ขึ้น นับเป็นวัดจีนลัทธิมหายานใหญ่ที่สุดในประเทศเวลานั้น สำหรับในพื้นที่โครงการไม่ปรากฏการสร้างวัดและศาสนาสถานเพิ่ม

สถานที่ราชการ วัดเป็นองค์ประกอบกายภาพที่ปรากฏเพิ่มขึ้นจากประเภทขององค์ประกอบที่มีมาแต่เดิม ซึ่งวัดถือว่ามีความสำคัญโดยในระดับเมืองสถานที่ราชการถูกสร้างอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม สถานที่ราชการยังคงเกาะกลุ่มกันอยู่ในเขตตัวเมืองสมัยรัชกาลที่ 1 สำหรับในพื้นที่โครงการปรากฏสถานที่ราชการ 3 แห่งด้วยกัน คือ โรงกษาปณ์สิทธิการอันเป็นบริเวณที่เคยเป็นกลุ่มวังเดิมของเจ้านายหลายพระองค์ และโรงพยาบาลทหารบนถนนเจ้าฟ้ากับกรมตำรวจจรบนถนนพระอาทิตย์ซึ่งก็เป็นบริเวณที่เป็นกลุ่มวังเดิมเดียวกันกับที่ได้รื้อลงและสร้างเป็นโรงกษาปณ์ ในขณะที่บริเวณต่อเนื่อง คือ ซีกใต้ตรงข้ามคลองคูเมืองเดิม มีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครและกระทรวงธรรมการ

ตลาด ในระดับเมือง การขยายตัวออกไปอย่างมากในรัชกาลนี้ ทำให้มีชุมชนใหม่และตลาดเกิดขึ้นรองรับ เส้นทางคมนาคมทางบกที่มีบทบาทมากขึ้นเป็นผลให้ตลาดบกมีความสำคัญขึ้นตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม พบว่าตลาดน้ำที่มีบทบาทในระดับเมืองยังคงมีความสำคัญสำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบว่าตลาดน้ำปากคลองบางลำพูยังคงมีบทบาทอยู่ในขณะเดียวกัน ตลาดบางลำพูหรือตลาดยอดที่เป็นตลาดบกที่ค่อยๆ มีบทบาทมาจากในรัชกาลที่ 3-4 ตลาดนี้เดิมมีความไม่เป็นระเบียบเมื่อเกิดเพลิงไหม้ในบริเวณดังกล่าวในรัชกาลที่ 5 ได้จัดสร้างอย่างมีระเบียบ ตลาดได้ถูกปรับปรุงใหม่เมื่อ พ.ศ.2445 มีชื่อ " ตลาดยอด " อย่างเป็นทางการ มีร้านค้าตลาดจำหน่ายอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เกิดขึ้นโดยรอบ (แ่งน้อย , 2534 : 288) พื้นที่โครงการตอนบนติดถนนจักรพงษ์พบว่ามีการสร้างตึกแถวขึ้น

ที่อยู่อาศัย ในระดับเมือง ชุมชนและที่อยู่อาศัยขยายตัวออกไปทั้งตามลำน้ำและถนนที่ขยายออกไปและมีความเป็นโครงข่ายมากขึ้น ย่านที่พักอาศัยแบ่งออกเป็น 5 บริเวณสำคัญ ดังนี้ คือ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองฝั่งธนบุรี บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกจากปากคลองคูเมืองเดิมจนถึงปากคลองคูเมืองเดิมล่าง บริเวณคลองคูเมืองเดิมถึงคลองคูเมือง (คลองบางลำพู-โอ่งอ่าง) บริเวณคลองคูเมืองถึงคลองผดุงกรุงเกษม และบริเวณคลองผดุงกรุงเกษมออกไป สำหรับในพื้นที่โครงการที่ผ่านมาเป็นที่อยู่อาศัยของราษฎรเชื้อสายไทยและกลุ่มเชื้อชาติต่างๆ เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายวังหน้าตลอดจนข้าราชการบริพาร ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของขุนนาง ข้าราชการ ทั้งในลักษณะปลูกที่อยู่อาศัยในที่ว่างและขอรับสิทธิมาจากขุนนางที่เคยอยู่มาก่อน ที่สำคัญ คือ ที่พักเจ้าพระยาพิชเยนทร์โยธินบริเวณถนนพระอาทิตย์ที่ดินของหลวงราโชวาทและหลวงธรรมาศวิเศษที่ขอใช้อยู่อาศัยระหว่างรับราชการที่ต่อมาทั้งบ้านและที่ดินตกเป็นของเจ้าพระยานรราชมาทิตย์ ในบริเวณต่อเนื่องก็ปรากฏมีขุนนาง ข้าราชการเข้า

มาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น เช่นกัน ที่สำคัญ คือ เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร ขอรับพระราชทานที่ดินหลวงที่ยังว่างเปล่า 10 ไร่ บริเวณถนนข้าวสาร พระวิเศษศักดิ์ อาศัยในที่ดินหลวงขนาด 4 ไร่ครึ่งริมถนนข้าวสารใกล้วัดชนะสงคราม พระณรงค์วิจิตร ขอรับพระราชทานที่ดินบริเวณถนนข้าวสาร 3 ไร่ที่น่าสนใจ คือ ทางราชการได้ซื้อบ้าน-ที่ดินเพื่อให้ราชการได้อยู่อาศัย อีกทั้งเพื่อให้ข้าราชการจากหัวเมืองที่มาราชการพักอาศัยได้ เช่น เรือนปั้นหยา มุงกระเบื้องบนที่ดิน 162 ตารางวา ใกล้คลองบางลำพูของพระมหาสงคราม บ้านหลังเล็กๆ จำนวน 10 หลังบนที่ดิน 200 ตารางวาบริเวณใกล้วัดชนะสงคราม เป็นต้น

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตที่ต่อเนื่องมาจากในรัชกาลก่อน ทำให้พระนครที่เป็นศูนย์กลางการผลิตของประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก กำแพงเมืองที่ชวงเวลานี้กลายเป็นเครื่องขวางกั้นความเจริญ ถูกทยอยรื้อลงเป็นส่วนๆ

พัฒนาการความก้าวหน้าของอาวุธและวิธีการรบที่เปลี่ยนไปเป็นอย่างมากเป็นผลให้กำแพงเมืองหมดความสำคัญลง อีกทั้งการวางตำแหน่งวังต่างๆ ตามแบบแผนยุทธศาสตร์แบบเดิม รวมถึงการพึ่งพากำลังผู้คนก็เปลี่ยนไป หมดความจำเป็น ไม่ต้องสร้างและวางตำแหน่งวังดังเช่นในอดีตอย่างสิ้นเชิง ป้อมมหาไชยทางด้านตะวันออกที่มีความสำคัญ ซึ่ง ร.3 โปรดให้เจ้านายไปสร้างวัง 3 วัง ช่วยกันรักษาพื้นที่บริเวณนี้ พอถึงสมัย ร.5 ทรงยุบ 3 วังเข้าเป็นพื้นที่เดียวกัน เป็นวังบูรพาภิรมย์ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ โดยการสร้างวังในลักษณะดังกล่าว เน้นความโอ่โถง สวยงาม กว้างขวาง เที่ยงการพัฒนาก่อสร้างตามแบบอย่างตะวันตก

ทิศทางการขยายตัวของเมืองที่เป็น 3 ทิศทางมาจากในรัชกาลก่อน สำหรับทิศเหนือนั้น นอกจากขยายตัวไปตามแนวถนนสามเสนที่ขนานกับแม่น้ำแล้ว มีการขยายตัวไปตามแนวถนนราชดำเนินที่ตัดขึ้นใหม่เพื่อเชื่อมพระบรมมหาราชวังกับกลุ่มพระราชวังดุสิตที่สร้างขึ้นใหม่ หลังจากที่ได้รวบรวมซื้อที่ดินจากราษฎรเตรียมการไว้ก่อนตัดถนน ถือเป็นการพัฒนาที่ดินแปลงใหญ่ที่มีผลต่อการพัฒนาเติบโตของเมืองยุคแรกๆ ของไทย

วังที่แต่เดิมใช้สอยเป็นที่ประทับของเจ้านาย พร้อมกับเป็นที่ทำการตามตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ภายหลังการปฏิรูประบบราชการ จัดตั้งกระทรวง กรม แบ่งแยกหน้าที่รับผิดชอบตามลักษณะงาน การปฏิบัติราชการกระทำที่สถานที่ราชการ แยกที่ทำงานออกจากที่อยู่

อาคารบ้านเรือนแบบตะวันตกที่นิยมปลูกสร้างมาแต่รัชกาลก่อน เพิ่มความนิยมมากขึ้นในรัชกาลนี้ อาคารร้านค้า ตึกแถวของผู้คนและกลุ่มชนที่ทำการค้า นิยมปลูกสร้างแบบตะวันตก สถานที่ราชการก็นิยมปลูกสร้างแบบตะวันตก ในขณะที่วังและคฤหาสน์ของเจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นชนชั้นนำของสังคมก็นิยมปลูกสร้างแบบตะวันตก ซึ่งช่วงระยะเวลาอันยาวนานของรัชกาล

ชนชั้นต่างๆ ในสังคมต่างก็ได้ยอมรับค่านิยมของสถาปัตยกรรม ตลอดจนศิลปะแบบตะวันตก ซึ่งเป็นผลให้สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกแพร่กระจายอยู่ในทุกส่วนของพระนคร หัวเมืองใกล้เคียงและไกลออกไปทั่วประเทศ และมีพลังผลักดันต่อเนื่องไปยังช่วงระยะเวลาต่อมา

สำหรับในระดับพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพแสดงถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- การตัดถนนเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมากเมื่อเทียบกับในช่วงเวลาที่ผ่านมา นอกจากแสดงถึงการสัญจรทางบกที่มีบทบาทมากขึ้นแทนการสัญจรทางน้ำ เช่นเดียวกับในสวนอื่นของเมืองแล้ว ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังแสดงถึงการเติบโตของเมืองที่จะขยายตัวใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ขยายตัวแผ่ออกไป และเพิ่มความหนาแน่นเดิม ซึ่งการเติบโตลักษณะใดลักษณะหนึ่งอาจเป็นไปได้มากกว่าอีกลักษณะหนึ่ง สำหรับบริเวณบางลำพูที่ถือเป็นพื้นที่สำคัญนั้น ผู้นำนักของการพัฒนาได้ให้ไปที่การขยายตัวรอบพระนครก่อน จากนั้นจึงหันมาพัฒนาเพิ่มความหนาแน่นในเขตใน
- การตัดถนนหลายเส้นเป็นการพัฒนาพื้นที่ใกล้ใจกลางพระนครที่เป็นศูนย์กลางบริหาร จึงใจให้มีการสร้างวัง ที่อยู่อาศัยของพวกขุนนางที่สะดวกในการติดต่อ บริหารราชการ ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์ของสังคมราชการ
- ถนนที่เพิ่มขึ้นนอกจากจะเปิดพื้นที่แล้ว ยังเป็นโครงข่ายที่มีความสะดวก จำเป็นต่อการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่พาณิชย์ ดังนั้น จึงเหมาะสมต่อการรองรับให้กับตลาดบกขนาดใหญ่ที่กำลังมีบทบาทขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับในบริเวณนี้ อย่างไรก็ตาม สำหรับบริเวณบางลำพูบทบาทของตลาดน้ำยังคงอยู่ในลักษณะรักษาสภาพ
- การปฏิรูประบบราชการที่เปลี่ยนแปลงจากระบบประเพณี ทำให้มีการสร้างสถานที่ราชการบริเวณกลางพระนคร พื้นที่โครงการถือเป็นส่วนหนึ่งของบริเวณกลางพระนคร สถานที่ราชการหลายๆ แห่งจึงถูกสร้างในบริเวณนี้
- ที่ตั้งที่ใกล้ใจกลางพระนครจึงเป็นที่ประสงค์ของการสร้างสถานที่ราชการ และที่อยู่อาศัยของขุนนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาขุนนางผู้มีบทบาทในยุคนั้น ดังนั้น การขออยู่อาศัย ขอรับสิทธิจากขุนนางที่เคยอยู่มาก่อน รวมไปถึงการขอรับพระราชทาน จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ค่อนข้างต่างไปจากบริเวณอื่นๆ ของเมืองที่เป็นแหล่งอยู่อาศัยของข้าราชการ
- ภาพโดยรวมแล้ว บทบาทของบริเวณบางลำพูเป็นชุมชนที่มีสภาพเป็นตลาด ในขณะที่พื้นที่อีกส่วนหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านใกล้แม่น้ำ คลองคูเมืองเดิมเป็นที่อยู่อาศัยประเภทวัง บ้านของข้าราชการ ซึ่งสถานที่ราชการก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของย่านด้วย

อย่างไรก็ตาม บริเวณนี้ก็เป็นถิ่นของวังมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งในอดีตที่ผ่านมาวังเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำราชการไปในตัว

- แม้ว่าพื้นที่โครงการจะมีการสร้างวังมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวังที่เกี่ยวข้องกับวังหน้าเป็นอาณาบริเวณของวังหน้าก็ไม่ผิดนัก ภายหลังจากการเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวร พระราชวังหน้า อันมีลักษณะเป็นศูนย์กลางของอำนาจถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ความสำคัญของอาณาบริเวณนี้ในการเป็นฐานของวังหน้าย่อมลดลงไปด้วย ความพยายามในการรวบรวมย้ายอิฐของบรรดาเจ้านายออกไปจากวังหน้า เพื่อหาสถานที่พอเหมาะสมกับพระเกียรติยศไม่ประสบความสำเร็จมาตลอดรัชกาล

1.4.3 รัชกาลที่ 6

- **องค์ประกอบหลัก** ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง และคลองบพาทลดลง ในขณะที่ถนนมีบทบาทที่สำคัญเป็นองค์ประกอบหลักที่เด่นชัด โดยเมืองขยายตัวออกไปตามแนวถนนสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านใต้ที่มีกิจกรรมสำคัญของการพาณิชย์ รถไฟฟ้า รถราง รถรับจ้าง รถลาก ในขณะที่คูคลองที่ได้เคยใช้สอยมามีความตื้นเขิน สำหรับในพื้นที่โครงการพบว่ากำแพงเมือง คูเมือง ส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลักยังมิได้ถูกรบกวน ถนนจักรพงษ์ได้มีความสำคัญเพิ่มขึ้น โดยเชื่อมต่อเป็นส่วนหนึ่งร่วมกับถนนสามเสนที่เป็นแกนพัฒนาขึ้นไปยังด้านเหนือของตัวเมืองขนานตามแนวลำน้ำเจ้าพระยา

- **องค์ประกอบรอง** ที่เป็นคลองเล็ก ถนนสายรอง-ย่อย สะพาน ทางเดิน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง มีลักษณะ ดังนี้

ถนน ถนนพระอาทิตย์ ถนนพระสุเมรุและถนนเจ้าฟ้ามีสภาพเป็นโครงข่ายรับกับถนนจักรพงษ์ที่กลายเป็นถนนสำคัญ ช่วยให้พื้นที่โครงการมีถนนล้อมรอบ สามารถติดต่อกับถนนได้มากกว่า 1 สาย

คลอง พบว่ายังคงรักษาสภาพได้อยู่ โดยคลองรอบวัดชนะสงครามอันเปรียบเสมือนคลองภายในพื้นที่ยังมิได้ถูกถมเป็นถนนรามาบุตรในปัจจุบัน

สะพาน ในระดับเมือง สะพานเป็นองค์ประกอบที่พัฒนาไปพร้อมกับถนนโดยสะพานชุด " เจริญ " เป็นสะพานในรัชกาลที่ 6 ที่ดำเนินการสอดคล้องกับการสร้างสะพานชุด " เฉลิม " ในรัชกาลที่ผ่านมา สำหรับในพื้นที่โครงการ ไม่พบการสร้างสะพานสำคัญ

วัง การสร้างวังใหม่ที่ยังคงกระทำต่อเนื่องกันมานั้น วังมีสภาพเป็นที่อยู่อาศัยแยกจากที่ทำงานอย่างชัดเจน อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลก่อน วังที่สำคัญ คือ วังพญาไท สวนจิตรลดา และวังสุโขทัย แม้ว่าการสร้างวังในเขตนครหลวงจะมีไม่มากนัก แต่ก็มีการสร้างที่พักรหรือคฤหาสน์ที่มีความโอ้อ่าในระดับใกล้เคียงวังของเจ้านายพระราชทานให้กับขุนนาง ที่น่า

สนใจ คือ บ้านพิษณุโลก พระราชทานแก่พลตรีพระยาอนิรุทธเทวา ในพื้นที่ 50 ไร่ และบ้านนรสิงห์ (ทำเนียบรัฐบาลในปัจจุบัน) พระราชทานแก่พลเอกเจ้าพระยารามราฆพ ในพื้นที่ 27 ไร่ (กรมศิลปากร , 2525 : 529) เป็นต้น สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่มีการสร้างวังใหม่ แต่มีบ้านของขุนนางที่จะขอกล่าวต่อไปในหัวข้อของที่อยู่อาศัยต่อไป

วัด ไม่มีการสร้างวัดประจำรัชกาล เน้นไปที่การบูรณะวัดที่มีอยู่จำนวนมาก การสร้างวัดและวังค่อยๆ เปลี่ยนไปจากการใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเมืองที่เป็นศูนย์กลางชุมชน สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องอันเป็นเขตชั้นในของพระนครที่มีความหนาแน่นพอสมควรมิได้มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีก

สถานที่ราชการ อันถือเป็นองค์ประกอบใหม่และมีความสำคัญมากขึ้นจากในรัชกาลก่อน โดยมีการหาสถานที่และอาคารที่มีความเหมาะสมกว่า เช่น กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ กรมการรักษาดินแดน การประปานครหลวง และหอพระสมุดวชิราวุธ เป็นต้น อนึ่ง ในรัชกาลนี้ที่ทรงสร้างวัดใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอีก แต่สนับสนุนให้มีการสร้างสถานศึกษาของราชการขึ้นในบริเวณวัด สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่ปรากฏการสร้างสถานที่ราชการขึ้นใหม่

ตลาด เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญเพิ่มขึ้นและมีบทบาทของการเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยตลาดบกที่มีมาในรัชกาลก่อนได้กลายเป็นตลาดสำคัญของเมือง เช่น ตลาดยอด ตลาดบางรัก เป็นต้น สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่อง ตลาดยอดหรือตลาดบางลำพูเป็นตลาดที่จัดสร้างอย่างเป็นระเบียบ มีความสำคัญในระดับเมือง พบว่าได้มีการสร้างตึกแถวเพิ่มมากขึ้นในบริเวณนี้ คือ ตึกแถวที่ถนนพระสุเมรุใกล้สะพานนรรัตนสถาน และบริเวณถนนข้าวสาร โดยเพิ่มมากขึ้นกว่าในจุดอื่นๆ

ที่อยู่อาศัย ในระดับเมือง ชุมชนและที่อยู่อาศัยขยายตัวออกไปตามถนน ได้มีการจัดระเบียบชุมชนและการบริการสาธารณูปโภคหลักโดยแบ่งออกเป็น 3 เขตสุขาภิบาล (แ่งน้อย , 2534 : 230) คือ เขตชั้นในสุดถึงคลองคูเมือง เขตใจกลางเมืองถึงคลองผดุงกรุงเกษม และเขตชั้นนอกคลองผดุงกรุงเกษมออกไป ซึ่งเขตนอกคลองผดุงกรุงเกษมออกไปทางด้านใต้เป็นบริเวณที่มีความคับคั่งอย่างรวดเร็ว

สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องยังคงเป็นบริเวณที่ขุนนางขอพระราชทานที่อยู่อาศัยเช่นกัน โดยพบว่าทรงพระราชทานและซ่อมบ้านที่ชำรุดที่พระยามหาอำมาตย์เคยอยู่บนเนื้อที่ 1 ไร่ 200 ตารางวา ริมถนนพระอาทิตย์ให้พระยานิติศาสตร์ไพศาล ที่ดินของหลวงขนาด 380 ตารางวา และมีตึกด้วยให้หม่อมเจ้าประวิษ ที่ดินหลวงขนาด 2 ไร่ 136 ตารางวาและอีกผืนหนึ่ง 2 ไร่ 93 ตารางวา ริมถนนพระอาทิตย์ตรงข้ามวังกรมพระนเรศวรวรฤทธิ์และวังกรมหลวงอดิศรให้กับข้าราชการที่ได้อยู่อาศัยสืบต่อมานานครั้งบรรพบุรุษ นอกจากนี้ที่ดินหลวงแล้ว ขุนนางก็

สร้างที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้ด้วย เช่น มหาเสวกเอกเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ สร้างบ้านบนที่ดิน 2 ไร่ริมถนนพระสุเมรุให้ผู้ได้บังคับบัญชาอาศัยอยู่ เป็นต้น

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง การคมนาคมทางบกที่ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องได้มีบทบาทกว่าการคมนาคมทางน้ำอย่างเห็นได้ชัด ถนนที่มีคุณภาพดีขึ้นและรถยนต์ถูกนำมาใช้เพิ่มขึ้น การขนส่งสาธารณะทางบกที่สะดวกกว่าและมีลักษณะเป็นการขนส่งมวลชนอย่างรุดรางที่เริ่มมีมาจากรัชกาลที่แล้ว มีบทบาทสำคัญต่อทิศทางการเจริญของเมือง

ถนนตามแนวเหนือ-ใต้ที่ขนานกับลำน้ำเจ้าพระยา พร้อมมรดรางที่เป็นระบบขนส่งมวลชนสาธารณะ ช่วยให้ตัวเมืองเกาะและขยายตัวไปตามทิศทางเหนือ-ใต้ดังกล่าว เส้นทางคมนาคมสาธารณูปโภค และสาธารณูปการได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาขยายตัวเมืองแทนที่วัดและวัง ถนนสามเสนที่ขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสำคัญเชื่อมชุมชนที่เกาะตามลำน้ำและเป็นแกนสำคัญความเจริญไปทางด้านทิศเหนือ ซึ่งถนนสามเสนนี้เชื่อมบรรจบต่อกับถนนจักรพงษ์ อันเป็นการช่วยให้บริเวณบางลำพูเป็นศูนย์บริการสำคัญสำหรับพื้นที่ตอนเหนือของเมือง

ผลจากการปฏิรูประบบราชการที่พระมหากษัตริย์ทรงรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้มากขึ้นนั้น การบริหารราชการแผ่นดินอยู่ในอำนาจของเจ้านายและขุนนางที่ไว้วางพระราชหฤทัย ดังนั้นจึง คุกคามของเจ้านายและขุนนางเหล่านั้นจึงมีอาณาบริเวณกว้างขวาง อาคารออกแบบและปลูกสร้างอย่างปราณีต จนรัฐบาลในช่วงต่อๆ มาสามารถนำมาใช้เป็นที่ทำการ เป็นหน้าเป็นตาของบ้านเมือง รับแขกไปใครมาได้ ค่าใช้จ่ายที่มากจากการสร้างพระราชวังในสถานที่ต่างๆ การพระราชทานวังและคุกคามนี้ให้กับขุนนาง ตลอดจนการใช้สอยต่างๆ ที่บุคคลบางกลุ่มไม่เห็นด้วยและไม่พอใจ จนนำไปสู่ความพยายามในการกบฏเมื่อ พ.ศ.2455 (ร.ศ.180)

บทบาทที่มากขึ้นของย่านการค้าของชาวจีนและชุมชนชาวตะวันตกที่อยู่ติดกัน ด้วยการทำหน้าที่การค้าในระดับเมืองและในระดับประเทศ ทำให้มีสภาพเป็นศูนย์กลางธุรกิจหลักของเมืองและของประเทศด้วย จึงเป็นบริเวณที่มีการเพิ่มขยายตัวมากที่สุด ทิศทางการขยายตัวไปตามถนนเจริญกรุงที่เลาะไล่ไปตามลำน้ำเจ้าพระยาแล้วยังขยายออกไปจากถนนเจริญกรุงทางทิศตะวันออกไปเชื่อมกับถนนพระราม 1

สำหรับในระดับของพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพแสดงถึงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- การคมนาคมขนส่งทางบกในระบบถนนมีคุณภาพดีขึ้น และพาหนะมีประสิทธิภาพสูงขึ้น ถนนสามเสนที่เชื่อมชุมชนทางตอนเหนือของพระนครเป็นเส้นทางสำคัญที่ทำให้ย่านการค้าบริเวณบางลำพูมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้น ถนนจักรพงษ์ที่ตรงเชื่อมต่อกับ

- ถนนสามเสนได้พัฒนาขึ้นเป็นถนนค้าขาย (shopping street)
- รถรางที่เป็นการขนส่งมวลชนสาธารณะในเขตเมือง เชื่อมบริเวณบางลำพูกับส่วนอื่นของเมืองในฐานะเป็นบริเวณที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์บริการให้กับเมือง ในขณะเดียวกันก็เชื่อมบริเวณบางลำพูกับศูนย์บริการสำคัญอื่นอย่าง เขาวราช บางรัก เป็นต้น
 - อาคารสถานทางการค้าที่ถาวรและถือว่ามีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างตึกแถวและตลาดยอด ถือเป็นอาคารชั้นดีที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับบทบาทของการเป็นย่านการค้าชั้นนำในบริเวณนี้ โดยกิจกรรมทางธุรกิจการค้ากระจุกตัวอยู่ที่ถนนจักรพงษ์ และถนนพระสุเมรุ
 - ถนนจักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุ ถนนตะนาว (เฟื่องนคร) ได้มีลักษณะเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่โอบล้อมผ่านบริเวณบางลำพูโดยมีถนนสายย่อยๆ เชื่อมโยงถนนดังกล่าวนี้เข้าด้วยกัน ทำให้บริเวณบางลำพูสามารถเข้าถึงจุดต่างๆ ได้สะดวก ความคึกคักอยู่ตรงถนนจักรพงษ์ มากกว่าถนนพระอาทิตย์ โดยโครงสร้างรวมของพื้นที่โครงการมีลักษณะคล้ายกับในปัจจุบัน คือ ความเป็นตลาดไปอยู่บนบกอย่างชัดเจนที่ถนนจักรพงษ์ ในขณะที่ถนนพระอาทิตย์เป็นวังและที่อยู่อาศัยของขุนนาง รอบวัดชนะสงครามและลึกเข้าไปจากถนนจักรพงษ์และถนนพระอาทิตย์เป็น ชุมชนพักอาศัยบริเวณถนนเจ้าฟ้าเป็นสถานที่ราชการ
 - แม้ว่าการคมนาคมจะสะดวกขึ้น เมืองขยายตัวไปตามแนวถนนที่ตัดต่อเนื่องออกไป และผู้คนเริ่มไปปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตนอกคลองผดุงกรุงเกษมออกไป แต่พื้นที่โครงการอันจัดอยู่ในพื้นที่เขตในสุดซึ่งเริ่มมีความหนาแน่นมากขึ้นแล้ว ก็ยังได้รับความนิยมที่จะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของบรรดาขุนนางดุจดั่งเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน ทำให้พื้นที่ตรงนี้เป็นที่ตั้งของวังและนิเวสถานของบรรดาขุนนางควบคู่กันนอกเหนือจากภาพของความเป็นตลาดที่สำคัญขึ้นตามลำดับ
 - องค์ประกอบหลักๆ ดั้งเดิมของเมืองที่เป็นกำแพง ป้อม คูเมือง วัง วัด ที่เห็นความจำเป็นของสิ่งเหล่านี้ค่อยลงมาตั้งแต่ในสมัย ร.4 และหมดความสำคัญตามลำดับ ซึ่งกำแพงถูกรื้อลงเป็นช่วงๆ คูถูกปล่อยให้ตื้นเขิน วัดจำนวนมากต้องการบูรณะทำนุบำรุง ในรัชกาลนี้แม้ว่าความเป็นไปในลักษณะดังกล่าวยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แต่กระแสวิกขานถึงความเป็นชาติ การรักษาเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของตนเองที่ได้เริ่มปลูกฝังและเห็นถึงความสำคัญ กำแพงเมืองและป้อมที่ไม่สามารถใช้ป้องกันตัวได้แล้ว ได้รับการพิจารณาถึงส่วนที่จะรื้อลง สำหรับในพื้นที่โครงการ ป้อมพระสุเมรุและกำแพงพิจารณาเห็นว่ามีสำคัญในฐานะโบราณสถาน

- แม้ว่าการคมนาคมทางน้ำกำลังหมดความสำคัญ ถูกปล่อยให้ตื้นเขิน ตลาดน้ำบริเวณบางลำพูค่อยหายไปกลายเป็นตลาดบก แต่สำหรับคลองรอบวัดขณะสงครามซึ่งยังคงมีอยู่มาจนถึงในรัชกาลนี้ คงเป็นปรากฏการณ์เช่นเดียวกับทางน้ำอื่นๆ ที่เชื่อมลึกเข้าไปในพื้นที่ ซึ่งยังพอใช้สัญจร อุปโภค บริโภคเป็นบางส่วน ตลอดจนถึงคงพอมีประโยชน์ใช้สอยสำหรับการใช้ระบายน้ำ ดังนั้น เมื่อไม่เห็นประโยชน์ จึงถูกละทิ้ง ไม่ขุดลอกบำรุงรักษาไปจนถึงการทิ้งสิ่งไม่ต้องการลงไป เพราะฉะนั้น ทางน้ำเหล่านี้จึงถูกทยอยถมลงให้คงประโยชน์ใช้สอยเหลือเฉพาะเพื่อการสัญจรอย่างเดียวเท่านั้น

1.4.4 รัชกาลที่ 7

- **องค์ประกอบหลัก** ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง และคลองลดความเป็นองค์ประกอบลงเป็นอย่างมาก กำแพงเมืองถูกรื้อลงเกือบหมด การคมนาคมขนส่งอาศัยทางบกเป็นหลัก คูคลองตื้นเขินขาดการบำรุงรักษาซ่อมตามปกติ เกิดการรुक้าและทำสกปรก การสร้างสะพานพระรามหกและสะพานปฐมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) ทำให้ฝั่งธนบุรีขยายตัวรวดเร็วขึ้นและมีการพัฒนาระบบถนนทางฝั่งนี้มากขึ้น สำหรับแหล่งชุมชนและย่านการค้ายังคงพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปจากแหล่งที่มีมาแต่เดิม โดยแหล่งชุมชนและย่านการค้าทางด้านใต้ คือ บริเวณถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราช วงเวียน 22 กรกฎาคม มีปริมาณพื้นที่ทางการค้าและความคึกคักเป็นย่านการค้าหลักของกรุงเทพฯ

- **องค์ประกอบรอง** ที่เป็นคลองเล็ก ถนนสายรอง-ย่อย สะพาน ทางเดิน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง มีลักษณะ ดังนี้

ถนน ในระดับเมือง ถนนภายในเขตชั้นในและเขตใจกลางเมืองมีการตัดซอยถนนสายย่อยๆ ในเชิงเพื่อรองรับการใช้พื้นที่มากขึ้น โดยด้านใต้มีการดำเนินการในลักษณะนี้มากที่สุด สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบว่า มีการรื้อกำแพงลงพร้อมขยายถนนพระอาทิตย์และถนนพระสุเมรุให้กว้างขวางขึ้น และมีการตัดถนนวิสุทธิกษัตริย์เชื่อมถนนสามเสนมาบรรจบกับถนนราชดำเนินบริเวณแยกถนนจักรพงษ์ (แ่งน้อย , 2534 : 287)

คลอง บทบาทในการเป็นทางสัญจรและเป็นสถานที่ค้าขายลดลง อย่างไรก็ตาม คลองขณะสงครามอันเป็นคลองดั้งเดิมใจกลางพื้นที่โครงการยังคงไม่ถูกถมและยังเชื่อมโยงเป็นโครงข่ายกับคลองอื่นระบายไหลถ่ายเทได้

สะพาน ในระดับเมือง นอกเหนือจากการสร้างสะพานพระราม 6 และสะพานพุทธฯ แล้ว ได้มีการสร้างสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมกับเส้นทางรถไฟพร้อมกันไป ส่วนในพื้นที่โครงการ ไม่พบการสร้างสะพานสำคัญ

วัง มีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยประเภทหนึ่ง และเริ่มกระจายสร้างไกลออกไปจากเขตใจกลางเมือง ส่วนในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบการสร้างวังของกรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ ริมถนนพระอาทิตย์

วัด ไม่มีการสร้างวัดใหม่อีกเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน โดยที่วัดลบลบาทจากกาละเป็นศูนย์กลางชุมชน ในระดับเมืองได้มีการซ่อมวัดวาอารามที่ชำรุดอันเนื่องจากสร้างมานานที่สำคัญ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม อย่างไรก็ดี วัดใหม่ได้ถูกสร้างขึ้นโดยราษฎร สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่ปรากฏวัดใหม่หรือศาสนสถานเพิ่มขึ้น

สถานที่ราชการ เป็นองค์ประกอบใหม่ที่มีความสำคัญมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีความสำคัญมากขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม สถานที่ราชการไม่เพิ่มขึ้นมากนักที่สำคัญ คือ กรมแผนที่ทหาร กรมป่าไม้ (วังบ้านดอกไม้เดิม) สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่ปรากฏการสร้างสถานที่ราชการสำคัญ

ตลาด ในระดับเมือง พื้นที่ชั้นในมีความหนาแน่นเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งย่านเยาวราช สำเพ็ง ร้านค้าส่วนใหญ่เป็นตึกแถวที่ค้าและให้อาศัยด้วย พื้นที่เมืองเริ่มขยายออกไปสู่ออกนอก ที่สำคัญ คือ ผังธนบุรี สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบว่า ตลาดยอดมีความหนาแน่นจากการสร้างอาคารเพิ่มขึ้น และมีบทบาทมากขึ้นด้วย พบว่ามีการสร้างตึกแถวเพิ่มขึ้นติดต่อกันเป็นแนวตามริมถนนสามเสนที่ต่อกับพื้นที่โครงการ

ที่อยู่อาศัย ในระดับเมืองที่เขตเมืองแบ่งเขตสุขาภิบาลออกเป็น 3 บริเวณนั้น เขตชั้นในถึงคลองคูเมือง ที่พักอาศัยสร้างใหม่น้อย มีการสร้างอาคารพักอาศัยในรูปบ้านแถว ตึกแถว เขตใจกลางเมืองถึงคลองผดุงกรุงเกษมที่มีการเปลี่ยนแปลงบ้านเดี่ยวและที่ว่างเป็นตึกแถวเช่นกัน ส่วนเขตนอกคลองผดุงกรุงเกษมออกมาเริ่มมีการปลูกที่อยู่อาศัยแบบบ้านเดี่ยวในที่ดินแปลงใหญ่ๆ ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตร สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยมีน้อย

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง การคมนาคมทางบกเป็นหลักสำหรับการสัญจร ในขณะที่การสัญจรทางน้ำเหลือบทบาทอยู่น้อย สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาสำหรับรถยนต์ ทำให้ติดต่อกับฟากพระนครได้สะดวกขึ้น มีการตัดถนนทางฟากธนบุรีมากขึ้น ตัวเมืองจึงเฉลี่ยขยายมาทางด้านนี้เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ทางด้านใต้ของเมืองที่ทำหน้าที่เป็นย่านค้าบริการหลักในระดับเมืองและระดับประเทศ ได้ขยายตัวออกไปมากกว่าด้านอื่นๆ ซึ่งก็เป็นไปตามขนาดการขยายตัวทางการค้าของประเทศ รวมไปถึงย่านพักอาศัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับย่านค้าบริการดังกล่าวนี้

เส้นทางคมนาคมทางบกที่ตัดออกไปสู่นอกเมือง รถยนต์อันเป็นพาหนะทำให้สามารถเดินทางได้ไกลขึ้น ใช้เวลาไม่มากนัก ช่วยให้กลุ่มบุคคลชั้นสูงที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี สามารถมีที่อยู่อาศัยห่างจากเขตชั้นในและเขตชั้นกลางของพระนคร โดยที่อยู่อาศัยมักเป็นบ้านพักชั้นดี มีอาณาบริเวณกว้างขวาง ได้รับอากาศสดชื่น และสภาพแวดล้อมที่ดีแบบชนบท ซึ่งความนิยมของการมีที่อยู่อาศัยในลักษณะเดียวกันนี้ เป็นสิ่งที่ได้มีการปฏิบัติและได้รับความนิยมนั้นในต่างประเทศ

นอกเหนือไปจากการก่อสร้างสะพานพุทธฯ ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีผลต่อการขยายตัวทางฝั่งธนบุรี การบูรณะพระบรมมหาราชวังอันถือเป็นงานสำคัญฉลองกรุงเทพฯ ครบ 150 ปีแล้ว การก่อสร้างใหญ่ๆ ไม่ค่อยปรากฏ อันเป็นผลจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกที่ชะลอตัวลงตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และการใช้จ่ายลักษณะเกินตัวในรัชกาลที่ผ่านมา

การไม่พึงพาการขนส่งทางน้ำ ทำให้ละเลยไม่บำรุงรักษา คูคลองจึงตื้นเขิน และเมื่อมีน้ำประปา จึงไม่อาศัยในการอุปโภค บริโภค ทั้งยังมีการทิ้งขยะลงในคูคลอง ทำให้เน่าเสีย มีกลิ่นไม่เป็นที่ต้องการมากยิ่งขึ้น ดังนั้น จึงถูกถมทำเป็นถนน คูคลองจึงเหลือประโยชน์ใช้สอยหลัก เหลือแค่เพื่อการสัญจร

เมืองที่ขยายตัวทั้งทางด้านกว้างและทางด้านในที่เพิ่มความหนาแน่นเพิ่มขึ้นนั้น เป็นปรากฏการณ์ขยายตัวของเมืองทั่วไป พระนครก็เช่นกัน นอกจากมีการขยายตัวไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัยรอบนอกแล้ว ในเขตใจกลางเมืองที่มีบทบาทในการทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทำการค้าให้บริการต่างๆ นั้น ที่อยู่อาศัยซึ่งอยู่มาก่อน อีกทั้งมีอาณาบริเวณกว้างขวาง จึงนิยมเจียดที่ดินส่วนหนึ่งซึ่งก็เป็นส่วนของที่ดินที่ติดกับถนน ปลูกสร้างตึกแถวกัน ซึ่งส่วนใหญ่ให้เช่าหารายได้ การพัฒนาที่ดินในลักษณะนี้เป็นไปตามแรงผลักดันที่สูงขึ้นของความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ต้องการใช้ในเชิงพาณิชย์มากขึ้น ในขณะเดียวกันเจ้าของที่ดินหรือที่อยู่อาศัยเหล่านั้นก็มีทุนทรัพย์หรือสามารถหาทุนทรัพย์มาลงทุนดำเนินการ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ดินในรูปแบบดังกล่าวมิใช่ของล้ำหน้าใหม่สุดในสังคมไทย ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ เจ้านายได้พัฒนาอสังหาริมทรัพย์ไปตามถนนที่ตัดขึ้น ในขณะที่วัดก็แบ่งที่ธรณีสงฆ์ส่วนหนึ่งปลูกสร้างตึกแถวเพื่อหารายได้มาจุนเจือวัด ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวเริ่มเป็นมาจากสมัย ร.5 แล้ว

สำหรับในระดับของพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพแสดงถึงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- ให้ความสำคัญกับการสัญจรระบบถนนเป็นอย่างมาก ถึงกับขยายถนนพระนคร (ถนนพระอาทิตย์) และถนนพระสุเมรุ ด้วยการรื้อกำแพงเมืองลงต่างๆ ที่ในรัชกาลก่อนได้ให้ความสำคัญต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่อความเป็นชาติ เช่น โบราณสถาน สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติแล้วก็ตาม

- แม้ว่าชนชั้นสูงจะให้ความสนใจต่อการสร้างวัง ที่อยู่อาศัยในเขตนอกเมืองที่มีความกว้างขวางและสภาพแวดล้อมดีกว่า แต่พื้นที่เขตชั้นในที่ได้เปรียบในเรื่องการติดต่อและยังจัดว่ามีสภาพแวดล้อมที่ดีอย่างอยู่ใกล้ที่โล่งว่างของแม่น้ำ จัดได้ว่ามีความน่าสนใจต่อการเป็นที่อยู่อาศัยคุณภาพได้เช่นกัน
- ทิศทางการเจริญของเมืองทางทิศเหนือตามแนวถนนสามเสนที่ขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยากับทิศทางความเจริญตามถนนราชดำเนินที่ตัดขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือถูกเชื่อมโยงต่อกันมากขึ้น ช่วยให้การขยายตัวของบริเวณนี้แผ่ต่อกันออกเป็นรูปพัด เป็นผลให้ย่านการค้าบริเวณบางลำพูสะดวกต่อการเข้าถึงมากขึ้น จึงมีบทบาททำหน้าที่เป็นศูนย์บริการหลักให้กับซีกเหนือ-ตะวันออกเฉียงเหนือของพระนคร
- รูปแบบกายภาพของพื้นที่โครงการที่ค่อยๆ พัฒนาปรับเปลี่ยนมาตามลำดับจากแบบประเพณี มาสู่ความทันสมัยอย่างตะวันตก จนมาสู่ความเรียบง่ายแบบสมัยใหม่ อย่าง “โรงเรียนการพิมพ์วัดสังเวช” ที่ถือเป็นการปรับเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ (historic transformation) ในบริเวณนี้อันเป็นเสี้ยวหนึ่งของเมืองที่สามารถมีความหลากหลาย มีความต่อเนื่องของกายภาพได้เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของเมือง ซึ่งก็หมายความว่า พื้นที่ในบริเวณนี้มีลักษณะกายภาพในยุคต่างๆ ที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาต่างๆ ของเมืองได้ค่อนข้างดี อันเป็นคุณสมบัติของการเป็นย่านประวัติศาสตร์

1.5 ช่วงเวลาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ร.8 – พ.ศ.2503)

- ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลัก ที่มีมาแต่เดิมลดความสำคัญลงอย่างเห็นได้ชัด ถนนเป็นองค์ประกอบหลักในการขยายและพัฒนาตัวเมือง วังใหญ่ๆ ที่ลดบทบาทเป็นที่อยู่อาศัยถูกนำมาใช้เป็นสถานที่ราชการ เมืองขยายตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามโครงสร้างเดิม โดยย่านการค้าหลักบริเวณกลางเมืองและย่านพักอาศัยรอบนอกยังคงไม่ต่างไปจากช่วงเวลาที่ผ่านมามากนัก

- ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบรอง เปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่สอดคล้องกับองค์ประกอบหลัก โดยถนนสายรองเป็นองค์ประกอบรองที่สำคัญ โดยสิ่งปลูกสร้างอาศัยถนนเป็นแนวในการก่อสร้างและการเข้าถึง อาคารบ้านเรือนถนนยังใช้รูปแบบตะวันตกที่ได้ปรับเปลี่ยนจากแบบที่มีวดกลายเป็นแบบสมัยใหม่ที่เรียบง่าย ปราศจากลวดลาย

1.5.1 รัชกาลที่ 8 – รัชกาลที่ 9 (ก่อน พ.ศ.2502)

- องค์ประกอบหลัก ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง และคลองลดความเป็นองค์ประกอบหลักไปเกือบจะสิ้นเชิง โดยกำแพงเมืองเหลือเพียงเพื่อเป็นตัวอย่าง คูคลองถูกรุกล้ำและ

ตื่นขึ้น ถนนโดยเฉพาะอย่างยิ่งสายสำคัญได้กลายเป็นองค์ประกอบหลักอย่างใหม่ของเมือง พื้นที่ของพระนครขยายไปทางเหนือ ทางใต้และทางตะวันออก มีอาณาบริเวณมากกว่า 40 ตารางกิโลเมตร ขนาดประชากร 650,000 คน ในชวงเวลานี้มีสถานที่ราชการเพิ่มขึ้นมากทั้งจากสร้างขึ้นและอาศัยใช้สิ่งที่อยู่เดิม เช่น วัง เป็นต้น

- **องค์ประกอบรอง** ที่เป็นคลองเล็ก ถนนสายรอง-ย่อย สะพาน ทางเดิน และสิ่งปลูกสร้าง มีลักษณะ ดังนี้

ถนน ในระดับเมือง ถนนมีความสะดวกทั้งในการเดินทางและการเข้าถึง มีการตัดถนนสายย่อย รวมทั้งการถมคลองเพื่อทำเป็นถนน สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบว่า คลองรอบวัดขณะสงครามได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นถนน คลองอื่นใกล้เคียงที่เชื่อมเป็นโครงข่ายถึงกันรอบด้านก็ถูกเปลี่ยนเป็นถนนเช่นกัน

สะพาน ในระดับเมือง ไม่ปรากฏการสร้างสะพานสำคัญ สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องถึงกัน เมื่อคลองสายย่อยๆ ถูกเปลี่ยนไปเป็นถนน ตัวสะพานก็เปลี่ยนเป็นส่วนหนึ่งของถนนไปด้วย

วัง ในระดับเมือง วังมีสภาพเป็นที่พักอาศัยประเภทหนึ่งที่ขยับขยายสร้างใหม่ในเขตรอบนอก สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่ปรากฏการสร้างวังใหม่

วัด วัดใหม่สร้างเพิ่มขึ้นบ้างตามเขตรอบนอกที่ชุมชนขยายตัวออกไป และบูรณะวัดสำคัญ ที่มีอยู่แล้ว สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องไม่ปรากฏการสร้างวัดใหม่

สถานที่ราชการ ในระดับเมือง สถานที่ราชการเพิ่มขึ้นมากกว่าในรัชกาลก่อนมาก ทั้งการสร้างขึ้นใหม่และการใช้อาคารสถานที่ซึ่งมีอยู่แล้ว เช่น การใช้วังเป็นสถานที่ราชการอย่างวังบางขุนพรหมที่แรกถูกใช้เป็นกรมยุทธการทหารบกจนท้ายสุดเป็นธนาคารแห่งประเทศไทย วังสุโขทัยที่ถูกใช้เป็นกระทรวงสาธารณสุขก่อนย้ายไปวังเทเวศน์ เป็นต้น สถานที่ราชการประเภทสถานศึกษาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในลักษณะเดียวกัน เช่น พระราชวังบวรสถานมงคลถูกโอนให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วังนางเลิ้งของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ที่ได้ถูกใช้เป็นกรมยุวชนทหารบก ซึ่งต่อมาถูกใช้เป็นวิทยาลัยชุมพรเขตอุดมศักดิ์ สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องได้มีการใช้วังเป็นสถานที่ราชการ ที่ทำการดังนี้ คือ วังกรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ ที่ตกเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และกระทรวงสาธารณสุขเข้าเป็นที่ทำการของ UNICEF วังของกรมพระนครสวรรค์ (บ้านมะลิวัลย์) ริมถนนพระอาทิตย์ ที่ตกเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และกระทรวงเกษตรขอเข้าเป็นที่ทำการของ F.A.O ห้างแบดแมนที่ตั้งบนสถานที่เคยเป็นวังสะพานเสี้ยวหัวมุมถนนราชดำเนินเพื่อเป็นกรมประชาสัมพันธ์

ตลาด เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญ มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีบทบาทแทนที่ในอดีตของวังและวัด ตลาดที่มีอยู่แล้วมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นตามความหนาแน่นของเมืองที่มีมากขึ้น ในเขตเมือง ที่ดินแปลงใหญ่ของเอกชนที่เป็นวัดและบุคคลทั่วไปถูกแบ่งหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เพื่อเป็นตลาดและปลูกอาคารพาณิชย์ สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องพบว่า ตลาดยอติดกับพื้นที่ติดต่อกันมีลักษณะเป็นย่านการค้าสำคัญของเมือง ซึ่งพื้นที่โครงการที่อยู่ใกล้กันหรือริมติดถนน เช่น ถนนจักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุ มีสภาพเป็นส่วนหนึ่งของย่านการค้า ดังกล่าวไปด้วย

ที่อยู่อาศัย ตัวเมืองขยายพื้นที่ออกไปจากเขตใจกลางพระนครมากขึ้น โดยทิศเหนือถึงบางซื่อ ทางตะวันออกไปถึงสุขุมวิท ส่วนด้านใต้ไปถึงทุ่งมหาเมฆ ยานนาวาและบางคอแหลม ในเขตกลางเมืองที่อยู่อาศัยสร้างขึ้นใหม่เป็นบ้านแถวและตึกแถว สำหรับบ้านเดี่ยวที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางแบ่งที่ดินด้านติดถนนปลูกสร้างเป็นบ้านแถวหรือตึกแถวหาประโยชน์ เว้นหรือมีทางเข้า-ออกผ่านตึกแถวไปยังตัวบ้าน นอกจากเอกชนทั่วไปดำเนินการในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังพบว่าวัด ก็ได้มีการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวด้วย สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องที่เป็นบริเวณศูนย์กลางเมืองมีความหนาแน่นอยู่แล้ว ที่พักอาศัยไม่ค่อยมีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ใกล้พื้นที่โครงการบริเวณหัวถนนพระสุเมรุกับถนนดินสอ วัดบวรนิเวศวิหารพัฒนาที่ดินริมถนนเป็นบ้านแถวมี 48 คูหา สูง 2 ชั้น แยกเป็นชุดๆ หนึ่งมี 9-12 คูหา และเว้นที่ว่างของแต่ละคูหาจากถนน 3.00 ม.

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในระดับเมือง ถนนได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมหลักอย่างแท้จริง ประโยชน์สาธารณะหรือประโยชน์ร่วม เหลืออยู่แค่การระบายน้ำ ต่างไปจากแต่ก่อนที่อาศัยใช้ประโยชน์แทบทุกอย่าง จึงถูกบุกรุกเป็นประโยชน์เฉพาะตน หรือถูกถมกลายเป็นถนน เป็นซอย การเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตที่เมืองมีบทบาทมากขึ้นเป็นอย่างมาก ที่ได้เปลี่ยนมาเกือบร้อยปีทำให้กรุงเทพฯ เป็นที่รองรับการอพยพย้ายถิ่นเข้าสมาหาเลี้ยงชีพ การเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาที่ยกระดับสูงขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ช่วยให้มีการอพยพ ขวนขวายให้เข้ามาศึกษาต่อ ความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยเฉพาะในบริเวณกลางเมืองที่มีความสะดวกแทบทุกด้านจึงเกิดขึ้น การหาพื้นที่เพิ่มด้วยการเพิ่มความหนาแน่นหรือวิธีอื่นใดจึงเกิดขึ้น ซึ่งการบุกรุกคูคลอง ที่ดินสาธารณะเริ่มเป็นสิ่งปรากฏของเมืองที่เริ่มมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นของไทย

เศรษฐกิจตกต่ำอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งรัฐบาลใหม่ไม่มีงบประมาณในการก่อสร้างสถานที่ราชการใหม่ๆ ซึ่งสถานที่ราชการนี้ได้มีการทยอยสร้างมาจากในสมัย ร.5 แล้ว

โดยใช้แทนที่วังอันเป็นที่ว่าราชการมาแต่ครั้งโบราณ พระราชวังและวังที่เป็นของแผ่นดิน ซึ่งมีความโอโง่งสวยงาม ดูสมเป็นหน้าเป็นตาของชาติ จึงถูกนำมาใช้เป็นสถานที่ราชการสำคัญๆ

การออกโฉนดแบบใหม่ในสมัย ร.5 ถือได้ว่าเป็นการให้กรรมสิทธิ์แก่เอกชน อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์สงวนสิทธิ์ในที่ดินโดยกำหนดพื้นที่ให้เป็น "ที่หลวง" หรือที่ของพระมหากษัตริย์ตาม พ.ร.บ.ที่ดิน ร.ศ.110 โดยอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (สุจิตต์ , 2530 : 121) วังต่างๆ ที่มีสถานะเป็นที่หลวง สำนักงานทรัพย์สินฯ ก็เป็นผู้ดูแล เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลใหม่ก็มีบทบาทต่อการบริหารงานของสำนักงานทรัพย์สินฯ และการใช้สอยวังต่างๆ เหล่านั้น

กรุงเทพฯ ที่เริ่มมีขนาดใหญ่มากขึ้นต้องการพื้นที่ค้าบริการมากขึ้น บริเวณศูนย์กลางเมืองที่มีบทบาทในด้านค้าบริการก็พยายามขยายขยายตัว ที่ดินในบริเวณนี้ที่ยังเหลือหรือยังพอหลวมอยู่ ก็จะถูกงัดใจในด้านผลตอบแทนให้ตอบสนองกับความต้องการดังกล่าว ตลาดและอาคารพาณิชย์เป็นการพัฒนาที่ดินที่สามารถให้ผลตอบแทนได้สูงที่สุด ที่ดินแปลงใหญ่ของวัดและเอกชนที่ได้อยู่ในบริเวณนี้มาก่อนจัดได้ว่ามีความเหมาะสมในด้านทำเลที่ตั้งและขนาดที่พอเพียงต่อการลงทุน การพัฒนาที่ดินในรูปตลาดและอาคารพาณิชย์มักกระทำโดยการแบ่งจากแปลงที่ดินใหญ่มาเช่าในระยะเวลาที่ตกลงกัน วัดซึ่งมีที่ธรณีสงฆ์อาณาบริเวณกว้างขวาง ทำเลที่ตั้งได้เปรียบ เงื่อนไขของวัดที่ต้องการจะหารายได้มาบูรณะจุนเจือ จึงพบว่าตลาด อาคารพาณิชย์ในบริเวณกลางเมืองอยู่ที่ดินกรรมสิทธิ์ของวัดใหญ่ๆ และคนหบดีคนสำคัญ

ในช่วงเวลาของรัชกาลนี้ ส่วนหนึ่งเป็นช่วงเวลาสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งตอนหลังสงครามด้วยที่มีความผิดเคือง การปลูกสร้างอาคารกระทำในวงจำกัด โดยรัฐมีบทบาทชักนำ ดำเนินการ อย่างบริเวณถนนราชดำเนินกลาง และสถานที่ราชการต่างๆ สำหรับในช่วงหลังสงครามที่ยังไม่พ้นความผิดเคืองแม้ว่ามีความจำเป็นในการใช้อาคารก็เป็นการซ่อมแซมบูรณะอาคารที่เสียหาย ปลูกสร้างอาคารใหม่ขึ้นบ้าง ที่พักเป็นแบบเรียบง่ายและไม่พิถีพิถันและไม่ค่อยมั่นคงแข็งแรงมากนัก ซึ่งอาคารในลักษณะที่ว่านี้ไม่ค่อยเหลือปรากฏให้เห็นมากนัก

กรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนแปลงและเริ่มเป็นศูนย์กลางในกิจการแทบทุกด้าน ค่อนข้างเห็นได้ชัด ขยายตัวพร้อมๆ กันใน 2 ลักษณะ คือ ขยายตัวออกไปโดยรอบ และเพิ่มความหนาแน่นในพื้นที่ตัวเมืองเดิม เพราะฉะนั้น ไม่เฉพาะพาณิชย์กรรมจะขยาย จะเติมลงในบริเวณกลางเมืองเท่านั้น แต่ที่อยู่อาศัยก็มีความต้องการเติมลงในบริเวณใกล้เคียงกันด้วย อย่างไรก็ตาม ราคาที่ดินบริเวณกลางเมืองที่สูงขึ้นตามค่าตอบแทนการใช้ที่ดินของพาณิชย์กรรม ทำให้ที่อยู่อาศัยที่ต้องการสร้างขึ้นใหม่ไม่อาจปลูกสร้างในลักษณะบ้านเดี่ยวได้อีกต่อไป เพราะฉะนั้น ที่อยู่อาศัยลักษณะอาคารแถว

อย่างในสิงคโปร์ มลายู ที่รู้จักกันแบบ “Terrace House” หรือตึกแถว หรือเรือนแถว จึงได้รับการปลูกสร้างขึ้น

สำหรับในระดับพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพแสดงถึงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- บริเวณบางลำพูอันเป็นเขตชั้นในเป็นพื้นที่บริเวณกลางเมืองที่เป็นศูนย์บริการให้กับพื้นที่ปากเหนือของกรุงเทพฯ ก็ขยายพื้นที่ ก็เป็นไปในลักษณะเพิ่มความหนาแน่น แต่เนื่องจากเป็นย่านเก่าที่มีการปลูกสร้างมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน การพัฒนาพื้นที่พาณิชย์กรรมจึงเป็นไปในลักษณะการปรับเปลี่ยนหรือของเดิม ปลูกสร้างใหม่เป็นตลาด อาคารพาณิชย์
- การไม่ค่อยเห็นประโยชน์ของคุณ คลอง ที่มากขึ้นเรื่อยๆ ผสมไปกับความหนาแน่นที่เพิ่มมากขึ้นของพื้นที่โครงการอันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์บริการ ทำให้ทางน้ำสำคัญที่อยู่ภายในพื้นที่ เป็นคลองรอบวัดชนะสงคราม ให้ภาพภูมิลักษณะ ประวัติศาสตร์ของวัดฯ ไม่อาจรักษาไว้ได้ ถูกถมเป็นถนน เป็นซอยไปในที่สุด
- วงที่สร้างขึ้นในพื้นที่โครงการช่วงหลังมีขนาดใหญ่กว้างขวางพอ ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์สำหรับราชการเช่นกันแต่มีได้ใช้โดยตรง เป็นการเช่าจากหน่วยงานที่รัฐดูแลมาให้องค์กรระหว่างประเทศใช้สอย สำหรับในพื้นที่ใกล้เคียง กัน วงบางขุนพรหมที่มีอาณาบริเวณกว้างขวาง อาคารสวยงาม โอ่อ่า เป็นที่สนใจประสงค์ใช้สอยมาก จึงถูกเปลี่ยนมือการใช้สอยหลายครั้งจากหน่วยทหาร สถานีโทรทัศน์ และธนาคารชาติในที่สุด
- บริเวณบางลำพูที่พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์บริการที่สำคัญ ให้บริการพื้นที่ตอนบนของกรุงเทพฯ มีลักษณะที่กล่าวได้ว่ามีความมั่นคงและจะมีบทบาทต่อไปอีกยาวนานนั้น ช่วยให้เกิดการปรับปรุงอาคารสิ่งปลูกสร้างที่มั่นคงแข็งแรงได้มาตรฐาน มีรูปแบบการวางผังที่รับกับลักษณะการใช้สอย กลยุทธ์ของการจำหน่ายสินค้าและบริการในสมัยนั้นได้ค่อนข้างดี กล่าวคือ มีตัวตลาดยอดอันมีลักษณะเป็นตัวดึงดูด (magnet) อยู่ตรงกลางอาคารร้านค้าเกาะอยู่โดยรอบ ซึ่งก็เป็นผลให้มีการทยอยลงทุนปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ตึกแถวต่อเนื่องกับตัวตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่ติดถนนที่ค่อนข้างได้เปรียบในการเข้าถึง เป็นทำเลทางการค้าที่ได้เปรียบ
- บริเวณบางลำพูอยู่ในเขตชั้นใน เป็นศูนย์บริการสำคัญ แม้มิเท่าศูนย์บริการหลักบริเวณเยาวราช เจริญกรุง แต่จัดเป็นบริเวณศูนย์กลางเมืองที่พื้นที่การค้าการบริการขยายตัว ความต้องการที่อยู่อาศัยของผู้ที่ทำงาน ตลอดจนประชาชนอยู่ในอาณาบริเวณนั้น ก็มีมากขึ้นตามไปด้วย นอกจากที่อยู่อาศัยดั้งเดิมจะถูกขอยปลูกสร้างหนาแน่นขึ้นแล้ว บริเวณ

ที่อยู่ถัดต่อถึงได้สะดวกอย่างที่ดินของวัดบวรนิเวศ ที่มีขนาดเพียงพอก็สามารถพัฒนา
รองรับเป็นที่อยู่อาศัยแบบอาคารแถวหรือแบบ “Terrace House” ได้ โดยอาคารแถว
ดังกล่าวจัดให้มีสวนหรือที่ว่างด้านหน้าลักษณะคล้ายกันกับที่อังกฤษพัฒนาขึ้นในหลาย
ช่วงเวลาใกล้เคียงกัน อาคารแถวนี้แม้ว่าเป็นการสงวนหาประโยชน์ของทางวัดเช่นเดียว
กันกับบริเวณถนนตะนาวที่เป็นตึกแถว 2 ชั้น ซึ่งได้พัฒนาขึ้นมาจากในรัชกาลก่อน แต่
ทำเลที่ตั้งถือว่าอยู่ห่างออกไปจากศูนย์กลางของบางลำพู มุมถนนพระสุเมรุตัด
ถนนดินสออันถือว่างพอประมาณในสมัยนั้น การลงทุนปลูกสร้างชั้นเดียวเป็นส่วน
ใหญ่ ก็เป็นสิ่งที่แสดงถึงทำเลที่ตั้ง ระดับขนาดของการลงทุน ตลอดจนความสามารถใน
การจ่าย (ability to pay) ของผู้เช่าในช่วงเวลานี้ได้เป็นอย่างดี

- ในห้วงเวลาแห่งสงคราม พื้นที่โครงการซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นประโยชน์หลายๆ ด้าน ได้
ถูกใช้เพื่อประโยชน์ในการต่อสู้ซึ่งถือได้ว่ากิจกรรมที่เสรีไทยได้ปฏิบัตินั้นเป็นคุณยิ่งต่อ
ปวงชนชาวไทย โดยพื้นที่อยู่ในเขตใจกลางเมืองที่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจ การ
บริหารประเทศ อีกทั้งมีทางหนีทีไล่ที่ดี สามารถเข้า-ออกได้หลายทาง ไปสู่พื้นที่ชนบท
ของฝั่งธนฯ ได้ง่าย รวมทั้งออกไปสู่ทะเลที่ติดต่อกับพันธมิตรที่อ่าวไทยได้อีกด้วย
อาคารหลายๆ หลังไม่ว่าจะเป็นท่าเทียบท่าข้างของท่าณปรีดี พนมยงค์ ที่เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ในตอนนั้น ซึ่งในทางลับ คือ หัวหน้าขบวนการเสรีไทย บ้านมะลิ
วัลย์อันเป็นศูนย์บัญชาการของเสรีไทยที่ได้ใช้หลบซ่อนบรรดานักบินสัมพันธมิตรไม่ให้ถูก
จับกุมเป็นเชลย การลอบส่งคนให้สามารถหลบหนีออกไปได้ หรือแม้กระทั่งโรงเรียนการ
ข่าวทหารบกซึ่งมีที่มาที่ไปจากการเห็นความสำคัญของการข่าว การจารกรรมก่อนเริ่ม
สงครามมหาเอเชียบูรพา
- ความมีพื้นฐานของพื้นที่โครงการจากการเป็นแหล่งที่ตั้งวังอันเป็นที่ว่าราชการและที่
อยู่อาศัยของเจ้านาย มาเป็นย่านราชการบริเวณถนนพระอาทิตย์และถนนเจ้าฟ้า เนื่อง
จากความสะดวกและอยู่ติดชิดใกล้ วังหลายวังริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณถนนพระ
อาทิตย์อันมีสถานะเป็นสมบัติของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จึงถูกผู้บริหารประเทศ
ชุดใหม่เข้ามาใช้สอย ตลอดจนส่วนราชการขอเช่าให้องค์กระหว่างประเทศที่ส่วน
ราชการนั้นๆ มีความเกี่ยวข้องได้ใช้สอย

1.6 ช่วงสร้างความมั่งคั่งโดยอาศัยอุตสาหกรรม (พ.ศ.2503 - ปัจจุบัน)

รัชกาลที่ 9

สำหรับในรัชกาลที่ 9 จาก พ.ศ.2503 ถึงปัจจุบันอันเป็นช่วงรัชกาลเดียวนี้จะกล่าวถึงส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบรองในสมัยรัชกาลที่ 9 นี้โดยไม่ระบุดังองค์ประกอบหลัก องค์ประกอบรองแยกเป็นแต่ละรัชกาลอีก

- ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลัก ที่เป็นกำแพงเมือง คูเมือง และคลองที่ถูกรื้อลงหมดเกือบจะสิ้นเชิงตั้งแต่ในรัชกาลที่แล้ว เหลือกำแพงเมืองตามแนวถนนพระสุเมรุเพียงเล็กน้อยกับป้อมอีกเพียง 4 ป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุ ป้อมมหากาฬ ป้อมปัจจุามิตร และป้อมวิไชยประสิทธิ์ คลองคูเมืองถูกรุกสร้างคร่อมใช้ประโยชน์อย่างเป็นทางการ คลองถูกปล่อยให้ตื้นเขินและไม่อาจใช้เพื่อการคมนาคมแต่ใช้เพื่อการระบายน้ำและสิ่งโสโครก อย่างไรก็ดี ความสนใจในด้านสิ่งแวดล้อมทำให้มีการดำเนินการเพื่อปรับปรุงบางคลองให้มีคุณภาพดีขึ้น ถนนที่ถือเป็นองค์ประกอบหลักที่มีความสำคัญที่สุดที่ใช้เพื่อการสัญจรและกำหนดทิศทางการขยายตัวของเมืองเขตของเมืองได้ขยายตัวออกไปชนพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง

พื้นที่ตัวเมืองเข้าไปจากคลองผดุงกรุงเกษมมีลักษณะเป็นเขตเมืองเก่า บริเวณที่เป็นย่านการค้าหลักของเมืองที่อยู่เยาวราช สำเพ็ง เริ่มเคลื่อนความเข้มข้นไปอยู่แถวราชประสงค์ ในขณะที่ย่านที่พักอาศัยเหล่านั้น บริเวณสีลม สุขุมวิท รัชดาภิเษกที่ต่อเนื่องกันเป็นย่านของออฟฟิศ ที่เป็นแหล่งงานที่สำคัญที่สุดซึ่งผู้คนต้องเดินทางเข้า-ออกกลับไปยังย่านที่พักอาศัยที่กระจายตัวอยู่รอบนอก ในขณะที่ตัวเมืองส่วนนอกขยายตัวออกไป พื้นที่ชั้นกลางก็มีความหนาแน่นมากขึ้น อาคารสูงมิได้นำมาใช้เพื่อเป็นออฟฟิศและโรงแรมเท่านั้น แต่ได้ถูกนำมาใช้เป็นการอยู่อาศัยในรูปแบบของ อพาร์ทเมนท์และคอนโดมิเนียม

สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่อง ป้อมพระสุเมรุและกำแพงเมืองประกอบกับตัวป้อมเป็นส่วนที่เหลือคงไว้ในฐานะโบราณสถาน ตัวป้อมพระสุเมรุนี้มีลักษณะเป็นป้อมสำคัญที่มีขนาดใหญ่ในบรรดาป้อมทั้งหมด 14 ป้อม ทรง 6 เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐถือปูนซ้อนกัน 3 ชั้น บนชั้นที่ 3 เป็นหอรบทรง 6 เหลี่ยมเช่นกัน หลังคามุงกระเบื้องดินเผาแบบไทย ที่ตั้งของป้อมอยู่มุมเหนือของเมืองด้านตะวันตกปากคลองคูเมืองกับแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อสร้างเสร็จอยู่ในการป้องกันรักษาของกรมหมื่นจักรเจษฎาที่เป็นทั้งผู้มีฝีมือในการรบและเป็นพระอนุชาของรัชกาลที่ 1 (กรมศิลปากร , 2525 : 20)

- ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบรอง ที่เป็นคลองเล็ก ถนนสายรอง-ย่อย สะพาน ทางเดิน การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้างมีลักษณะ ดังนี้

ถนน ในระดับเมืองที่มีการสัญจรต้องพึ่งพาถนนเป็นหลัก ปัญหาของความเป็นโครงข่ายที่ไม่ดีพอ ปริมาณที่ไม่ทันกับยานพาหนะ ปัญหาการจราจรจึงมีความสำคัญและมีความวิกฤตเพิ่มขึ้น ในระดับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่อง ถนนพระอาทิตย์กับถนนพระสุเมรุได้ถูกนำมาใช้เพื่อแบ่งเบาเฉลี่ยปริมาณการจราจร ทำให้มีการสัญจรผ่านถนนสายดังกล่าวมากขึ้น มีความคึกคักและกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้น มีการจัดงานและความพยายามในการใช้ถนนในลักษณะที่ว่างสาธารณะรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรม ในส่วนถนนสายย่อยลงไปอย่างรามบุตรีที่เคยเป็นย่านอยู่อาศัย มีกิจกรรมของการท่องเที่ยวแบบถนนข้าวสารที่อยู่ใกล้เคียงลามลึกเข้าไปรอบวัดชนะสงคราม ในส่วนของซอยอย่างตรอกไก่แจ้ ตรอกเขียนนิวาสน์ ตรอกมัสยิด ยังคงเป็นทางสัญจรที่สงบของย่านที่พักอาศัยมิได้เปลี่ยนไปจากเดิมมากนัก

สะพาน ในระดับเมือง การขยายตัวของเมืองทำให้มีการสร้างสะพานจำนวนมากที่สำคัญและเกี่ยวข้อง คือ สะพานปิ่นเกล้า กับสะพานพระราม 8 ที่ขนานตอนเหนือและตอนใต้ ทำให้มีสภาพเป็นเกาะท่ามกลางการสัญจรผ่านของยานพาหนะปริมาณมาก อันมีผลกระทบกับย่านของเมืองเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณวัดสามพระยา ในส่วนของพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่อง พบว่าสะพานนรรัตนสถานได้รับการขยายเพื่อรองรับปริมาณการจราจรบนถนนจักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุกับถนนสามเสน นอกเหนือจากสะพานเพื่อข้ามทางน้ำ ได้มีการสร้างสะพานทางเดินเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาจากป้อมพระสุเมรุไปยังบริเวณศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานครที่ตั้งตรงปากคลองคูเมืองเดิม เพื่อประโยชน์ในการพักผ่อนหย่อนใจ และการท่องเที่ยว

วัง ในระดับเมือง วังมีสภาพเป็นที่พักอาศัยที่ขยับขยายสร้างใหม่ในเขตรอบนอกดุจเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน โดยที่วังได้เปลี่ยนจากการเป็น " ที่ทำการ " มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่อง ตัววังยังคงอยู่แต่ถูกเปลี่ยนการใช้สอย วังเหล่านี้ คือ วังกรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ ที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินส่วนมหากษัตริย์ที่ถูกเช่าเป็นที่ทำการขององค์การ UNICEF และ DTCP วังมะลิวัลย์ของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินฯ ซึ่งถูกเช่าเป็นที่ทำการขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO.) โดยวังเหล่านี้ปัจจุบันได้รับการดูแลรักษาค่อนข้างดี ถือเป็นลักษณะทางกายภาพสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของพื้นที่

วัด ในเขตชั้นในของเมืองมิได้มีการสร้างวัดใหม่อีก เป็นการบูรณะและเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างในบริเวณวัดทั้งเพื่อประโยชน์ทางศาสนาและประโยชน์สาธารณะ สำหรับในพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องวัดชนะสงครามและวัดสังเวทวิศยารามมีความเป็นศูนย์กลางชุมชนมายาวนาน

ต่อเนื่อง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้คนในพื้นที่เป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้น จะมีการศึกษาวัดทั้งสองใน รายละเอียดมากกว่าองค์ประกอบประเภทอื่นๆ

- **วัดสังเวศวิทยาราม** เป็นวัดเก่าของชุมชนชาวสวนที่ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ เจ้าพระยามาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ชื่อเดิมแรกสุด คือ วัดสามจีน จากการที่จีนสามคนเป็นผู้สร้าง (สมบัติ , 2520 : 255) ตัววิหารเก่าตั้งอยู่มุมบริเวณวัดด้านใต้ทางคลองบางลำพู ด้านเหนือมีเจดีย์รูปเหมือนลอมฟางอีก 1 องค์ ด้านเหนือมีสระสรงฐานสี่เหลี่ยมที่มีหอไตร ในสระที่ยาวนี้ยังมีกุฏิ 2 ห้อง ปลูกลงในสระ 3 หลัง บริเวณเจดีย์ยังมีกุฏิหมู่หนึ่ง เรียก กุฏิแก่ง เมื่อขุดแต่งคลองบางลำพูเป็นคูเมือง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงปฏิสังขรณ์ ย้ายกุฏิมาไว้ทางเหนือ

ในสมัย ร.1 มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่โดยกรมพระราชวังบวรฯ ด้วยการสร้างกำแพง ด้านใต้ ด้านตะวันออก การทำเขื่อนด้วยไม้แก่น หน้าวัดที่หันออกคลองบางลำพู มีศาลาท่าน้ำ 3 หลัง ศาลาหลังใน คือ ศาลาฉนวนเป็นทางเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน สำหรับตัวพระอุโบสถยาว 5 ห้อง มีพาไลด้านหน้าและด้านหลัง เจดีย์สององค์ซึ่งอยู่หลังวิหารเก่าถูกชะลามาไว้บริเวณพระอุโบสถ ต่อจากวิหาร มีถนนคั่นกับสระรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งถัดไปเป็นศาลาการเปรียญ ขนาดยาว 5 ห้อง สูดวัดด้านตะวันตกเป็นป่าช้าที่มีศาลาโถงอันเป็นที่ทำศพ ยาว 7 ห้อง หลังคามุงกระเบื้อง ด้านเหนือของวัดเป็นกุฏิ ปลูกเป็นแถว ฝาไม้กระดาน หลังคามุงกระเบื้อง แบ่งเป็น 2 คณะ คือ คณะล่างกับคณะบน มีหอระฆัง 1 หอ ทรงสี่เหลี่ยม หลังคาเหมือนเรือน

ในสมัย ร.3 พระนั่งเกล้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์กำแพงแก้ว ปฏิสังขรณ์อุโบสถ วิหาร ซึ่งต่อมาในสมัย ร.4 พระจอมเกล้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆ ที่ทรุดโทรมเสื่อมสภาพหลายอย่าง แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า " วัดสังเวศวิทยาราม "

ในสมัย ร.5 (พ.ศ.2412) เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่จากบริเวณถนนสิบสามห้างลามข้ามคลองมาถึง ไหม้กุฏิหมด ทั้งหอไตร หอระฆัง ตลอดถึงหลังคาวิหาร เหลืออุโบสถกับศาลาการเปรียญ จึงทรงปฏิสังขรณ์ โดยชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างเสนาสนะ ทำให้กุฏิเก่าๆไม่เป็นระเบียบเหมือนเดิม การสร้างซ่อมแซมจากสมัย ร.5 ได้มีการทำรายละเอียดเรียบเรียงไปถวายให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นายทหารสมุทวชิรญาณตรวจแก้ไข สำหรับสิ่งปลูกสร้างจำนวนมากและมีขนาดใหญ่ในปัจจุบัน คือ ส่วนที่เป็นโรงเรียนวัดสังเวช ที่ได้แบ่งพื้นที่ของวัดดำเนินการ

ในส่วนของพระโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าอาวาส มีความน่าสนใจกล่าวคือ พระบวรวิริยเถร (อยู่) พระครูธรรมจริยาภิรมย์ (โป) พระวิสุทธิสังวรเถร (กล่อม) ต่างเป็นเจ้าอาวาสที่เป็นพระฝ่ายวิปัสสนาที่เคร่งครัด ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรง บางรูปเชื่อกันว่าวาจาขลัง ช่วยให้เกิดความร่วมมือ ทำอะไรพร้อมเพรียงด้วยเคารพ (สมบัติ , 2520 : 262) นอกจากนี้ เจ้าอาวาสที่เป็นเจ้านายอย่างพระราชพันธุ์ประพัทธ์ (ม.ร.ว.วงศ์) ในสมัย ร.4 ที่เป็นบุตรหม่อมเจ้าเถรในสมเด็จพระ

กรมหลวงจักรเจษฎา พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 1 ที่ทรงมีพื้นเพในบริเวณนี้ เป็นผู้มั่งคั่งอาศัย
เฉยๆ ไม่ถือเกียรติยศ ชาววัดและชาวบ้านเกรงใจมาก

- วัดชนะสงคราม ริมถนนจักรพงษ์ พื้นที่ประมาณ 29 ไร่ เป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยธนบุรีมีชื่อว่า " วัดกลางนา " ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้รับการปรับปรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ให้กว้างขวางสง่างามและขนานนามเป็น " วัดทองปู้ " ใกล้เคียงกับวัดในกรุงศรีอยุธยาที่เป็นวัดพระสงฆ์ฝ่ายรามัญ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทขณะศึกหัวเมืองเหนือ ได้ขยายพระอุโบสถ พอกพระประธานขึ้นใหม่ สร้างกุฏิเพิ่มเติม รวมทั้งถาวรวัตถุอื่นๆ รัชกาลที่ 1 พระราชทานนาม " วัดชนะสงคราม "

วัดชนะสงครามได้รับการบูรณะมาทุกๆ รัชกาล โดยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงสร้างพระวิหารทางด้านหลังพระอุโบสถ กุฏิสงฆ์ใหม่ให้เป็นตึก ริมคลองรอบวัดทำเขื่อนหินเป็นชั้นบันไดในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการซ่อมหลังคาพระอุโบสถที่ถูกฟ้าผ่า สิ่งที่น่าสนใจ คือ การก่อสร้างที่บรรจ้อัฐิเจ้านายชั้นตั้งแต่พระองค์เจ้า จำนวน 175 ซอง ฝ่ายวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่มาเรียบร้อยเอาในสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงต่อมาจนถึงปัจจุบันได้มีการบูรณะสิ่งก่อสร้างต่างๆ แล้วหลายครั้ง และก็มีสิ่งก่อสร้างใหม่เพิ่มเติมขึ้นด้วย เช่น หอสมุดมณฑล โรงเรียนพระปริยัติ และถนน เป็นต้น

สิ่งก่อสร้างที่จัดว่ามีความสำคัญและน่าสนใจ คือ พระอุโบสถ มีระเบียบด้านหน้าและหลัง หลังคาเป็นชั้นลด มุงกระเบื้อง หน้าบันเป็นนารายณ์ทรงครุฑ ภาพเขียนภายในเกี่ยวกับคนเชื้อชาติต่างๆ 12 ภาษา ใบเสมาติดผนังเหมือนกับวัดมหาธาตุ ซึ่งมีวัดลักษณะดังกล่าวนี้เพียง 2 วัด สิ่งต่อมา คือ พระประธานในพระอุโบสถปูนปั้นบุด้วยดีบุก ลงรักปิดทองที่แต่เดิมนั้น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทพร้อมแม่ทัพนายกองถอดถวายเครื่องแต่งกายที่มีลายยันต์อันจารึกคุณพระรัตนตรัย พระเจดีย์เหลี่ยมย่อไม้ยี่สิบ เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญถือเป็นสถาปัตยกรรมยุครัตนโกสินทร์ที่มีความงามแห่งหนึ่ง ศาลารายรอบพระอุโบสถรวม 8 หลัง มีกำแพงแก้วเชื่อมถึงกัน เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญเช่นกัน สิ่งที่เห็นว่ามีความน่าสนใจก็คือ บานประตูพระพิฆเนศดุสิตาอันเป็นห่อพระของวังหน้า ซึ่งลายรดน้ำปิดทองถือว่ามีควาามสวยงามมาก พระพิฆเนศดุสิตานี้ถูกรื้อจากวังหน้าพระราชทานมาสร้างกุฏิ ระหว่างสงครามโลกถูกระเบิดเสียหาย ทางวัดได้รื้อลงและเก็บบานประตูไว้ในฐานะของมรดก

ในด้านของสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าอาวาสที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงของวัด พบว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่สถาปนาวัดกลางนาเป็นวัดทองปู้เป็นวัดพระสงฆ์ฝ่ายรามัญสงฆ์และเจ้าอาวาสมีเชื้อสายพื้นเพจากชุมชนมอญ บทบาทเด่นประการหนึ่งของสงฆ์วัดนี้ คือ การสวดพระปริตทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับพระมหากษัตริย์ใช้สรงพระพักตร์ และพระครูพระปริตมอญต้องเข้ามาสวดทำน้ำมนต์ ที่หอศาสตราคมทุกวัน (ยิ้ม , 2506 : 62-63) จนมาถึงปี พ.ศ.2489

พระภิกษุที่สวดภาษารามัญเหลือน้อยรูป จึงลดวันสวดพระปริตลงเหลือเฉพาะวันธรรมสวณะเท่านั้น นอกจากนี้ ยังพบว่าเจ้าอาวาสหลายองค์มีที่มาที่ไปจากวัดมหาธาตุ

สถานที่ราชการ ในระดับเมือง สถานที่ราชการเพิ่มมากขึ้นและกระจายตัวออกไปยังพื้นที่รอบนอก ในระยะหลังๆ ที่บริเวณใจกลางเมืองอันเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการมาแต่เดิมมีความหนาแน่นมากขึ้นเรื่อยๆ และไม่อาจขยายตัวได้ จึงมีการขยับขยายไปอยู่ในที่ใหม่ เช่น กระทรวงการ คลังจากพระบรมมหาราชวังไปยังบริเวณสามเสน กระทรวงสาธารณสุข จากวังเทเวศร์ไปยังถนนงามวงศ์วาน เป็นต้น สำหรับพื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องใต้อาคารที่ราชการที่ทำการซึ่งปรับเปลี่ยนมาจากอาคารอื่นและสร้างขึ้นใหม่ ดังนี้

- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหอศิลป์ ถนนเจ้าฟ้า ที่ปรับใช้จากโรงกษาปณ์สิทธิการในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งย้ายไปยังที่ทำการแห่งใหม่

- พุทธสมาคม ถนนพระอาทิตย์ ด้านติดแม่น้ำเจ้าพระยา

- สำนักงานสรรพากรภาค 3 ถนนเจ้าฟ้า เป็นอาคารสมัยใหม่

- สำนักบริหารเงินตรา ของกรมธนารักษ์ มุมถนนจักรพงษ์ติดกับถนนเจ้าฟ้า สร้างเป็นอาคารสมัยใหม่กึ่งทรงไทยประยุกต์ เปิดที่โล่งว่างเป็นสวนสวนที่ติดกับถนนเจ้าฟ้า ซึ่งก่อนหน้านี้เคยเป็นที่ตั้งของกรมสรรพากรมาก่อน

- โรงเรียนการช่างทหารบก ถนนพระอาทิตย์ สไตลยุโรปสมัย ร.5 ที่เคยเป็นกรมทหารราบที่ 3 และกองแพทย์ทหารบกในระยะเวลาต่อมา

- สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมกิจการพาณิชย์นาวี ถนนพระอาทิตย์ เป็นอาคาร 5 ชั้น ทรงสมัยใหม่

- บ้านเจ้าพระยา ถนนพระอาทิตย์ เป็นสมาคมสร้างสรรค์ ไร่ผลงานทางศิลปะ เป็นอาคารเก่าสไตลยุโรป ปัจจุบันมีการสร้างอาคารสมัยใหม่ด้านติดแม่น้ำเจ้าพระยาอีก 1 หลัง เคยใช้เป็นศาลรัฐธรรมนูญชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งก่อนย้ายไปยังถนนจักรเพชรในปัจจุบัน

- กองทุนสงเคราะห์เด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) และสำนักงานวางแผนงานสื่อสารเพื่อการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (DTCP) ถนนพระอาทิตย์ เดิมเป็นวังกรมพระสวัสดิวัฒน์วิศิษฐ์ เป็นอาคาร 2 ชั้นสมัย ร.5 สไตลอิทธิพลยุโรป หน้าบ้านรูปจั่วประดับลายปูนปั้น มีเฉลียงหน้า-หลัง เเชิงชายประดับไม้ฉลุลาย มีเสาอิงแบบ CORINTHAIN ที่กระทรวงสาธารณสุขขอเช่ามาตั้งแต่สมัย ร.8 และใช้สอยมาจวบจนปัจจุบัน โดยได้สร้างอาคาร 4 ชั้นสมัยใหม่ขึ้นอีก 1 หลัง เพื่อให้เพียงพอต่อการใช้สอย

- องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ ถนนพระอาทิตย์ เป็นอาคารตึก 2 ชั้นขนาดใหญ่สไตลยุโรปสมัย ร.6 หน้าหน้าสู่แม่น้ำ มีเฉลียงที่ชั้นสอง การตกแต่งภายใน โดย

เฉพาะอย่างยิ่งท้องพระโรงประยุกต์ศิลปะขอม เดิมเป็นวังของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ที่กระทรวงเกษตรของเขามาตั้งแต่สมัย ร.8 และใช้สอยมาจวบปัจจุบันเช่นกัน

สถานที่-อาคารสำคัญ นอกเหนือจากสถานที่ราชการและองค์กระหวางประเทศที่ทางราชการเป็นผู้จัดหาสถานที่ให้ปฏิบัติงานแล้ว ในพื้นที่โครงการยังมีสถานที่ทำการที่น่าสนใจจากอาคารที่เคยมีความสำคัญมาก่อน

- สำนักพิมพ์ผู้จัดการ ถนนพระอาทิตย์ เดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยาวรวงศ์ไพฑธณ์สมัย ร.7 เป็นอาคาร 2 ชั้น ปีกขวา 3 ชั้น หลังคาทรงพีรามิดสี่เหลี่ยม ที่ก่อนหน้านี้เคยให้สถาบันวัฒนธรรมเยอรมันเช่าใช้ก่อนย้ายไปที่สาทรในปัจจุบัน

- บ้านเลขที่ 19 (ท่าเทียบท่าช้าง) ใช้เป็นที่พำนักของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เป็นอาคาร 3 ชั้นสไตล์ MODERN สมัย ร.7 หลังคามุงกระเบื้องว่าว อาคารนี้เป็นส่วนหนึ่งของวังกรมพระนเรศวรฤทธิ์หรือบ้านมะลิวัลย์ ที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เช่นกัน เคยให้เช่าเป็นที่ทำการของสำนักงานอบรมและวางแผนงานสื่อสารเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย (DTCP)

- โรงพิมพ์คุรุสภา (โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช) เป็นอาคารตึกและอาคารไม้ สร้างเกาะกันเป็นกรอบสี่เหลี่ยมเปิดด้านในเป็นที่ว่างแบบ COURT ตัวอาคารตึกด้านหน้าที่ติดถนนพระสุเมรุ สร้างสมัย ร.7 สไตล์ MODERN ที่เน้นการใช้สอยหรือ FUNCTIONALISM แม้ว่าตัวอาคารจะมีความเด่นทางศิลปกรรมไม่มากนักแต่ด้วยความสำคัญด้านประวัติศาสตร์การพิมพ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ผู้คนบางลำพูผูกพันในฐานะที่ทำงานอันเก่าแก่และถือเป็นภูมิสัญลักษณ์ของชุมชน ดังนั้น เมื่อทางราชการโดยกรมธนารักษ์ต้องการจะรื้อออกเพื่อเปิดเป็นที่โล่ง ผู้คนบางลำพูจึงคัดค้านพยายามรักษาไว้ อีกทั้งมีความปรารถนาที่จะอนุรักษ์พร้อมปรับปรุงเพื่อนำมาใช้ประโยชน์สำหรับชาวบางลำพูและผู้คนทั่วไป

- ประต้วงของกรมหมื่นจักรเจษฎา ริมถนนพระสุเมรุ ในฐานะโบราณสถานที่ยังคงไว้แต่ขาดการดูแลและบำรุงรักษาเท่าที่ควร นอกจากนี้ ยังขาดการรับรู้ของผู้ผ่านไปมาถึงความสำคัญของโบราณสถานแห่งนี้ว่าเป็นองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้งกันอย่างลึกซึ้งของระบบป้องกันเมืองที่มีป้อมพระสุเมรุเป็นปราการอันสำคัญ

ตลาด ความเป็นตลาดของย่านบางลำพูที่ปรับจากตลาดน้ำมาสู่ตลาดบก ที่มีตลาดยอดเป็นตัวแทนสำคัญที่มีร้าน ห้าง แผงค้าเกาะรวมเข้าด้วยกันอันทำให้เป็นย่านการค้าขนาดใหญ่มีความสำคัญและชื่อเสียงในระดับเมือง ย่านการค้ามีอาณาบริเวณจากถนนพระสุเมรุไปจดถนนราชดำเนินทางด้านใต้ และถนนเฟื่องถนนไปจดถนนจักรพงษ์ถึงถนนพระอาทิตย์ทางด้านตะวันตก ซึ่งสองถนนดังกล่าวนี้อยู่ในพื้นที่โครงการโดยตรง แม้ว่าจะเข้มข้นทางการค้าน้อยกว่าบริเวณอื่นๆ

อาคารสถานทางการค้าย่านบางลำพูได้ปรับรูปแบบไปสู่ " ห้างสรรพสินค้า " เช่นเดียวกับสวนอื่นของเมือง โดยห้างแก้วฟ้า (เพลิงไหม้และเลิกกิจการ) ริมถนนจักรพงษ์ อยู่ในพื้นที่โครงการ และห้างนิวเวิลด์ ห้างบางลำพูสรรพสินค้า สหกรณ์กรุงเทพ อยู่ปากตะวันออก ซึ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้จับจ่ายและเป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาช้อปปิ้งมากขึ้น

นักท่องเที่ยวต่างชาติได้เข้ามาสู่บางลำพูมากขึ้นทำให้มีการจำหน่ายสินค้า การบริการขึ้นเป็นการเฉพาะทั้งของที่ระลึก ที่ค้างแรม บริการการท่องเที่ยวเดินทาง อาหาร เครื่องดื่ม ความบันเทิงฯ ที่เกาะตัวเป็นย่านเด่นชัดขึ้น ดังนั้น ตลาดในย่านบางลำพูจึงอาจแยกออกเป็นสินค้าบริการเฉพาะพื้นที่ เช่น ย่านเครื่องแต่งกายระดับกลางบริเวณถนนเฟื่องนคร ย่านเครื่องเสื้อผ้าทั่วไปกระจายอยู่ตลอดบริเวณนี้ ศูนย์กลางอยู่บริเวณถนนตานี ย่านเครื่องหนังอยู่ตามแนวถนนจักรพงษ์ ย่านของนักท่องเที่ยวบริเวณถนนข้าวสาร สำหรับในช่วงระยะหลังกิจกรรมท่องเที่ยวขยายลามข้ามถนนจักรพงษ์ไปยังถนนราษฏร์ฝั่งตรงกันข้าม

พื้นที่โครงการและบริเวณต่อเนื่องมีความเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากขึ้นเรื่อยๆ กิจกรรมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกสต์เฮาส์ อาหาร เครื่องดื่ม ความบันเทิงขยายตัวข้ามฟากเข้ามาถึงถนนรามบุตรีโอบล้อมบริเวณหลังวัดชนะสงครามทะเลออกไปหลังวัดทางซอยวัดชนะสงครามเชื่อมกับกิจกรรมที่ถนนพระอาทิตย์ ในส่วนของถนนพระอาทิตย์ที่เป็นวังเก่า คฤหาสน์และเป็นสถานที่ทำการ องค์การระหว่างประเทศที่ตั้งอยู่ในช่วงระยะหลังก็มีความคึกคักขึ้นมาก มีร้านรวงมาทยอยเปิดขึ้นในตึกแถวที่แต่เดิมส่วนมากใช้อยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่

ความเป็นตลาดหรือพาณิชย์กรรมที่รายละเอียดเฉพาะในพื้นที่โครงการมีลักษณะดังนี้คือ กิจกรรมค้าบริการเกาะตัวอยู่ตามริมถนนในรูปของตึกแถวเป็นหลัก โดยถนนจักรพงษ์เป็นประเภทเครื่องหนังที่มีการจำหน่ายในรูปห้างสรรพสินค้าด้วย (เครื่องหนังเป็นจุดเด่น) คือ ห้างแก้วฟ้าที่ปัจจุบันถูกเพลิงไหม้ไปแล้ว ถนนพระสุเมรุตอนแยกพระสุเมรุเป็นประเภทเครื่องทองเครื่องประดับ ของอุปโภค บริโภค บริการทั่วไป ใกล้ป้อมพระสุเมรุเป็นประเภทอาหาร เครื่องดื่ม บันเทิง เลย์ต่อยาวไปตามถนนพระอาทิตย์โดยเป็นกิจกรรมการค้าที่ถือเป็นจุดเด่นของพื้นที่โครงการ ถนนรามบุตรีที่เป็นถนนสายย่อยวกเลี้ยวเข้าไปในพื้นที่โครงการบริเวณวัดชนะสงครามเป็นประเภทอาหาร เครื่องดื่ม บันเทิง ซอยชนะสงครามที่ต่อกับถนนรามบุตรี กิจกรรมเหล่านี้ลามต่อมาถึงกันโดยมีประเภทบริการที่พุกมากกว่าบริเวณอื่น

ที่พักอาศัย ในระดับเมือง ย่านพักอาศัยขยายตัวออกไปทุกๆ ด้านของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ด้านตะวันตก คือ ฝั่งธนบุรีได้ขยายออกไปไกลมาก ในขณะที่เป็นด้านที่ขยายตัวน้อยเมื่อเทียบกับด้านอื่นๆ ในช่วงเวลาที่ผ่านมา การเดินทางติดต่อกับย่านพักอาศัยทางด้านตะวันตกนี้ ต้องอาศัยผ่านสะพานปิ่นเกล้ากับสะพานพระราม 8 ที่ผ่าเข้ามาในเขตเมืองเก่า ขนาบเหนือและ

ใต้ของบางลำพูในส่วนของพื้นที่โครงการที่เป็นชุมชนเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานครอันเป็นย่านพักอาศัยที่ตั้งเดิมนั้น ปัจจุบัน บางส่วนก็ยังเป็นย่านพักอาศัยอยู่ซึ่งสามารถแยกแยะออกได้เป็นย่านย่อยๆ 4 ย่านดังนี้ คือ

1) ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ เป็นชุมชนมุสลิมที่มีเชื้อสายสืบต่อมาจากแขกตานี เมืองปัตตานี มีมัสยิดจักรพงษ์เป็นศูนย์กลาง ตัวมัสยิดสร้างขึ้นใหม่สมัย ร.5 แทนหลังเดิมที่เป็นไม้ค้ำ ร.1 เข้า-ออกได้จากทั้งทางถนนจักรพงษ์และถนนพระสุเมรุ แต่เป็นตรอกทางเดินแคบๆ เท่านั้น อาคารบ้านเรือนปลูกเบียดเสียดกันอย่างหนาแน่นโดยมีทั้งบ้านที่ดูมีฐานะปะปนกับบ้านที่ฐานะไม่ดี สภาพแวดล้อมโดยรวมของชุมชนจัดว่าไม่ดี ชุมชนขาดแคลนที่โล่งว่างซึ่งลานของมัสยิดนอกจากจะเป็นประโยชน์ในทางศาสนกิจและกิจกรรมทางสังคมแล้ว ยังมีสภาพเป็นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชนด้วย

2) ชุมชนตรอกไก่อั่ว เข้า-ออกได้ทางถนนพระสุเมรุและทางตรอกเขียนนิวาสน์กับทางตรอกข้างสำนักพิมพ์ผู้จัดการ ช่วงแรกตรอกกว้างพอรถยนต์เข้าออกได้ และอาคารบ้านเรือนมีขนาดใหญ่กว่าตรอกด้านในที่แคบกว่า ซึ่งมีความเบียดเสียดและสภาพแวดล้อมที่ด้อยกว่า สภาพแวดล้อมของชุมชนโดยรวมจัดอยู่ในระดับปานกลางเมื่อเทียบกับย่านพักอาศัยในเขตเมืองเก่ารัตนโกสินทร์ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารเฉพาะหลังให้ความสนใจได้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ TOWNSCAPE ของชุมชนพักอาศัยดั้งเดิมของไทยที่อยู่ต่อเนื่องสืบกันมาแต่แรกสร้างกรุง

3) ชุมชนเขียนนิวาสน์ เข้า-ออกได้ทางถนนพระอาทิตย์ทางตรอกเขียนนิวาสน์และตรอกข้างสำนักพิมพ์ผู้จัดการ ช่วงต้นของตรอกเขียนนิวาสน์เป็นที่พักอาศัยในรูปบ้านจัดสรรลักษณะทาว์นเฮาส์ชั้นดี เลี้ยวซ้ายต่อลึกเข้าไปในตรอกที่เป็นทางเดิน ลักษณะทางกายภาพใกล้เคียงกับตรอกไก่อั่วโดยเป็นบ้านที่อยู่อาศัยและบ้านเช่าที่ปลูกเบียดเสียดคล้ายคลึงกัน สภาพแวดล้อมของชุมชนโดยรวมจัดอยู่ในระดับเดียวกัน ชุมชนตรอกเขียนนิวาสน์นี้เชื่อมโยงติดต่อกันกับชุมชนตรอกไก่อั่วจนมีลักษณะทางกายภาพที่อาจจะแยกแยะต่างหากออกจากกันได้ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารเฉพาะให้ความสนใจได้น้อย แต่เมื่อรวมเป็นกลุ่มเป็นชุมชนแล้ว สามารถให้ความน่าสนใจได้เพิ่มขึ้น ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้และความเป็นชุมชนพักอาศัยเก่าแก่ของกรุงเทพเป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกันกับชุมชนตรอกไก่อั่ว

4) ชุมชนรอบวัดชนะสงคราม เป็นชุมชนพักอาศัยส่วนที่เหลือจาก 3 ชุมชนดังกล่าวข้างต้น อันเกาะกลุ่มอยู่ตั้งแต่ถนนรามบุตรี ขอยวัดชนะสงคราม จนลงไปชนกับถนนเจ้าฟ้า สามารถเข้า-ออกได้หลายทางจากถนนจักรพงษ์ทางขอยรามบุตรี จากถนนพระสุเมรุทางขอยชนะสงครามและจากถนนเจ้าฟ้าทางตรอกโรงใหม่กับขอยรามบุตรี การเข้าถึงได้มากกว่าชุมชนอื่นๆ

โดยรถยนต์สามารถเข้า-ออกตามซอยที่ได้กล่าวถึง อาคารบ้านเรือนปลูกเบียดเสียดหนาแน่นน้อยกว่าที่ผ่านมามีการปรับเปลี่ยนบ้านอยู่อาศัยเดิมเป็นที่พักนักท่องเที่ยวในรูปเกสต์เฮาส์ ระยะเวลาต่อมา ลงทุนปลูกสร้างอาคารสูงมากกว่า 2 ชั้นสำหรับธุรกิจบริการที่นักท่องเที่ยวเป็นการเฉพาะ ในช่วงไม่กี่ปีมานี้ที่พักอาศัยประเภทบ้านถูกเปลี่ยนเป็นเกสต์เฮาส์ บริการอาหาร เครื่องดื่ม การบันเทิง โดยมีความเข้มข้นจากปากซอยรามบุตรี อ้อมไปตามซอยหลังวัด เลี้ยวต่อไปยังซอยชนะสงครามบรรจบกับถนนพระอาทิตย์ กิจกรรมเหล่านี้ต้องการสีสันและความอึกทึกซึ่งขัดแย้งกับความสงบสุขของการอยู่อาศัย ความวิเวกของวัด สำหรับทางด้านตรอกโรงไหมและซอยรามบุตรีที่เข้าจากถนนเจ้าฟ้าจะได้รับผลกระทบจากความอึกทึกนี้น้อยกว่า แม้ว่าจะมีเกสต์เฮาส์อยู่ในบริเวณนี้ด้วยเหมือนกัน

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในรัชกาลนี้ ถือเป็นช่วงเวลาสำคัญอันเนื่องมาจากใกล้ชิดกับเวลาปัจจุบันที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความเป็นไปในขณะนี้ เป็นช่วงเวลาที่มีความยาวนาน อีกทั้งมีข้อมูลที่มากเมื่อเทียบกับในรัชกาลที่ผ่านๆ มา ดังนั้น การอธิบายโยงความสัมพันธ์ถึงปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งในระดับเมืองและในระดับพื้นที่โครงการจะดำเนินการเพิ่มเติมมากขึ้นกว่าที่ได้ดำเนินการมาสำหรับช่วงเวลาของรัชกาลต่างๆ สำหรับในรัชกาลนี้ ความเปลี่ยนแปลงควรแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลาด้วยกัน คือ ช่วงระยะก่อน พ.ศ. 2503 และช่วงระยะ พ.ศ. 2503 - ปัจจุบัน

ช่วงระยะก่อน พ.ศ. 2503

ในระดับเมือง การปรับปรุงขยายตัวเมืองที่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปอันเป็นผลมาจากการฟื้นตัวหลังสงครามโลกและเสถียรภาพการเมืองที่พอมั่นคงในระดับหนึ่ง ที่จอมพล ป. ผู้นำในสมัยสงครามกลับมาบริหารประเทศอีกครั้งหนึ่ง ประเทศตะวันตกที่ชนะสงครามและเคยมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในอดีตนั้น กลับเข้ามามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง และค่อยๆ ทวีบทบาทเพิ่มขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม นโยบายชาตินิยมที่เหนียวแน่นทำให้การบริหารประเทศ การพัฒนาเมืองเดินไปตามนโยบายดังกล่าว ซึ่งสิ่งปลูกสร้าง อาคารบ้านเรือน ถูกเน้นให้มีความเป็นไทยมากเท่าที่จะเป็นไปได้ กลุ่มอาคารราชการบนถนนราชดำเนินนอกถือเป็นความพยายามของการสร้างเอกลักษณ์นี้

นโยบายชาตินิยมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นไปทั้งทางด้านเศรษฐกิจด้วย แม้ว่าโดยทั่วไปจะเป็น "เสรีนิยมแบบชาตินิยม" แต่การดำเนินการลักษณะ "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ" ที่รัฐเข้าดำเนินการกิจการสำคัญๆ เสียเองนั้น เป็นการผูกขาดและไม่ค่อยเอื้ออำนวยต่อการเข้ามาของทุนในสายตาของชาติตะวันตก เพราะฉะนั้น ความต้องการเปลี่ยนแปลงในด้านนโยบายที่ขึ้นอยู่กับอำนาจทางการเมืองอันหมายถึงตัวผู้นำจึงได้มีขึ้น

สถานทูตของบรรดาชาติตะวันตกที่ได้ย้ายมาจากบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในรัชกาลก่อนๆ สู่อบริเวณถนนเพลินจิตอันเป็นส่วนต่อเนืองออกไปของถนนพระราม 1 ซึ่งถนนพระราม 1 ที่ตัดขนานไปกับคลองแสนแสบทางทิศตะวันออกนี้ เป็นที่นิยมเริ่มออกปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของบรรดาชนชั้นสูงตั้งแต่ในรัชกาลก่อนๆ เป็นผลที่ประกอบกันเข้าช่วยทำให้บริเวณนี้มีความสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมากของการเป็นย่านของบุตรหลานชั้นนำ ทั้งผู้มีรายได้สูง บุคลากรทางการทูตชาวต่างประเทศ กิจกรรมทางการค้าและบริการต่างๆ ได้ติดตามบุคคลชั้นนำซึ่งเป็นกลุ่มผู้มีกำลังซื้อสูงออกมาจากย่านการค้าหลักบริเวณถนนเยาวราช-เจริญกรุง ทำให้บริเวณนี้เริ่มปรากฏเค้าเป็นหัวของการเติบโตขึ้นมาอีกบริเวณหนึ่ง

การส่งผลผลิตต่างๆ ออกไปยังต่างประเทศเพื่อหารายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตทางเกษตรเพื่อการขาย (cash crop) ที่มีการขยายตัวและบทบาทต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศหลังจาก พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา มีผลโดยตรงต่อการจัดสรรงบประมาณพอให้สามารถทยอยพัฒนาปรับปรุงเมือง ก่อสร้างอาคารสถานที่ของทางราชการ หลังจากประสบภาวะขาดแคลนภายหลังสงครามฯ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ได้มีการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติ ได้มีการจัดตั้งสำนักงานย่อยของส่วนงานต่างๆ ในองค์กรดังกล่าวในภูมิภาคต่างๆ สำนักงานย่อยอันเป็นองค์กรระหว่างประเทศเหล่านี้พิจารณาเห็นว่าประเทศไทยมีความเหมาะสมต่อการเป็นที่ตั้งสำหรับองค์กรระหว่างประเทศ มีความจำเป็นที่จะต้องติดต่อได้สะดวกและใกล้ชิดกับส่วนราชการ หรือฝ่ายบริหารพอสมควร เพราะฉะนั้น จึงพบสำนักงานขององค์กรระหว่างประเทศในเขตชั้นในไม่ไกลจากกระทรวง ทบวง กรมแถบถนนราชดำเนิน

สำหรับในระดับพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพสะท้อนสังคม เศรษฐกิจ การเมือง พอแยกอธิบายได้ดังนี้

- บริเวณบางลำพูที่เป็นย่านการค้าเก่ามีความหนาแน่นอยู่ในระดับหนึ่งแล้วมีความเปลี่ยนแปลงน้อย และเนื่องจากยังมีได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมแตกต่างไปจากในรัชกาลก่อน พื้นที่โครงการจึงมีโครงสร้างการใช้ที่ดิน องค์ประกอบหลักๆ ของชุมชนไม่ได้ต่างจากในสมัยของ ร.6
- กำแพงเมือง คูเมือง พร้อมป้อมปราการที่เป็นองค์ประกอบหลักในอดีตของเมือง ที่พิจารณาให้คงเหลืออยู่เฉพาะในส่วนของป้อมพระสุเมรุในฐานะโบราณสถาน ไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลเท่าที่ควร จึงมีใครเป็นที่สนใจให้ความสำคัญของผู้คนทั่วไป
- วัดชนะสงครามและวัดสังเวชวิศยาราม ที่แม้ว่าอยู่นอกพื้นที่โครงการ แต่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ใกล้ชิดที่มีใครได้อธิบายถึงความโยงใยต่อความเปลี่ยนแปลงในรัชกาลต่างๆ

มานั้น จะขอรวมอธิบายไว้ในขณะนี้เลย ดังนี้

วัดชนะสงคราม ที่เปลี่ยนชื่อเป็น “ วัดตองปุ ” อย่างในกรุงศรีอยุธยา เป็นความพยายามในการสร้างสัญลักษณ์และสิ่งที่เรียกว่า “ เพื่อบ้านเมืองยังดี... ” ให้กับกรุงรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ที่มีมากขึ้นกับราชวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ กรมพระราชวังบวรฯ ทำให้วัดมีความเกี่ยวข้องกับวังหน้า ในรัชกาลต่อๆ มาที่อาณาบริเวณนี้เป็นเขตวังเจ้านาย ข้าราชการบริวารของวังหน้าก็ทำให้วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนมีสภาพเป็นศูนย์กลางของวังหน้าตลอดมา และได้รับการบูรณะดูแลมาอย่างต่อเนื่องจากพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ด้วย

- การยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ที่ทำให้บทบาทต่างๆ ของเจ้านายวังหน้าลดลง สำหรับวัดมีสภาพเป็นศูนย์กลางของวังหน้ามากขึ้น เมื่อราชการเอาพระราชวังบวรสถานไปทำเป็นสถานที่ราชการ ต้องอัญเชิญกุฎิของเจ้านายตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่แล้วมารวมกันไว้ ณ ที่นี้
- การจัดให้วัดนี้เป็นวัดตองปุ หรือวัดฝายรามัญนั้น จึงมีพระสงฆ์มาจากชุมชนมอญที่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ตลอดจนผู้คนมักนิยมในความเคร่งครัด ความศักดิ์สิทธิ์ บทบาทการเป็นวัดที่สวดพระปริต ทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับทรงพระพักตร์พระมหากษัตริย์ นอกจากความเป็นสิริมงคลแล้วยังมีความถือกันว่า คุ่มครองปลอดภัยจากศัตรู ความชั่วร้ายต่างๆ ด้วย
- ในส่วนของวัดที่มีความเป็นศูนย์กลางชุมชน นอกจากมีความสัมพันธ์กับเจ้านาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายวังหน้าที่อยู่ในบริเวณนี้แล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับราษฎรทั่วไปที่อยู่ในละแวกข้างเคียงเช่นเดียวกับวัดต่างๆ ไป

วัดสังเวศวิทยาราม

- วัดอยู่ใกล้กับศูนย์กลางอำนาจได้รับการทำนุบำรุงจากพระมหากษัตริย์เพียงเช่นเดียวกับที่ได้ค้าบูรณะวัดในเขตพระนครชั้นใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยสมกับการเป็นศูนย์กลางชุมชน
- วัดมีบทบาทความเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้คนที่อยู่ในอาณาบริเวณนั้นที่ค่อนข้างใกล้ชิด ความสัมพันธ์ศรัทธาแน่นแฟ้นที่มีต่อวัดยังขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสด้วย การร่วมมือร่วมใจช่วยกันบูรณะวัดขึ้นใหม่ภายหลังไฟไหม้ในสมัย ร.5 แสดงถึงความพร้อมเพรียงดังกล่าว ภิกษุและเจ้าอาวาสที่มาจากผู้คนหรือเจ้านายในละแวกนี้ ยิ่งช่วยให้นาเคารพ ได้รับการยอมรับการเป็นผู้นำสังคมอย่างเด่นชัด

- วัดสังเวควิทยารามและวัดชนะสงครามต่างมีบทบาทของการเป็นศูนย์กลางชุมชนด้วยกันทั้งคู่ โดยมีจุดเด่นต่างกันตรงที่วัดชนะสงครามใกล้ชิดกับเจ้านายมากกว่า ในขณะที่วัดสังเวคฯ มีส่วนร่วมที่มาจากผู้คนในชุมชน ใกล้ชิดมากกว่า

ช่วงระยะ พ.ศ. 2503 – ปัจจุบัน

ในระดับเมือง ได้มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากจอมพล ป. ที่มีนโยบายชาตินิยม ไม่สนับสนุนการเข้ามา มีบทบาททางเศรษฐกิจ การเมืองของชาติตะวันตก มาเป็นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่นิยมสหรัฐ และเปิดเสรีรับการเข้ามาของทุนจากต่างประเทศ โดยมีฐานความคิดที่ต้องการพัฒนาประเทศ โดยอาศัยอุตสาหกรรม (industrial solidarity) อันอาศัยการเข้ามาของทุนต่างชาติ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลให้เกิดการขยายตัวทางอุตสาหกรรม แรงงานอพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ ทำให้ต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่ม ในขณะเดียวกัน ชาวต่างประเทศเข้ามาลงทุน เข้ามาเที่ยว ทำให้มีการสร้างที่พักแรม สถานบริการ สิ่งอำนวยความสะดวกรองรับ กรุงเทพฯ ขยายตัวออกไปอย่างมากอย่างไม่เคยมีมาก่อน

บริเวณราชประสงค์ที่ใกล้กับย่านสถานทูต ที่พักอาศัยของผู้มีรายได้สูงมีบทบาทสูงมากขึ้นเรื่อยๆ และเริ่มกลายเป็นข้อความเจริญแห่งใหม่ของเมือง ชั่วใหม่แห่งนี้เชื่อมโยงกับชั่วเดิมนาน ถนนสีลมซึ่งเป็นผลให้ชั่วใหม่นี้มีความใกล้ชิดต่อเนื่องกับบริเวณถนนสีลมเป็นพื้นที่เดียวกัน สำหรับบริเวณถนนสีลมนี่ในอดีตเป็นย่านพักอาศัยของชาวต่างประเทศและผู้มีรายได้สูง พัฒนาขึ้นมามีความสำคัญทางด้านธุรกิจการเงิน ดังนั้น เมื่อต่อเนื่องกับชั่วใหม่บริเวณราชประสงค์ที่เป็นพื้นที่ค้าบริการ จึงรวมกันกลายเป็นชั่วใหญ่ที่เติบโตขึ้นเรื่อยๆ จนเป็นย่านพาณิชยกรรมหลักของกรุงเทพฯ และของประเทศในที่สุด

บริเวณถนนเยาวราช ถนนเจริญกรุง ที่เคยเป็นศูนย์กลางทางธุรกิจการค้าของเมืองซึ่งแม้ว่าความเป็นศูนย์กลางจะเคลื่อนย้ายไปยังบริเวณใหม่ออกไปทางด้านตะวันออก แต่ความเข้มข้นของธุรกิจการค้า สินค้าที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น สินค้าอุปโภคบริโภค เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ย่านธุรกิจการค้าแห่งนี้เป็นเขตเก่าของเมือง มีความไม่สะดวกในการเข้าถึงและเป็นข้อจำกัดของพื้นที่

การถอนตัวของฝรั่งเศสจากอาณานิคมในอินโดจีน แทนที่ประเทศเหล่านี้จะได้เอกราชเป็นประเทศสมบูรณ์ มหาอำนาจได้เข้าแทรกแซง อันเป็นผลให้เกิดความขัดแย้งที่ต่อเนื่องปะทุเป็น " สงครามเวียดนาม " สหรัฐได้พิจารณาจัดประเทศไทยเป็นฐานทัพและเขตแนวหลัง จึงส่งทหารเข้ามาประจำ และให้ทหารที่ต้องอยู่ในแนวหน้าหรือได้ปฏิบัติหน้าที่เวียนเข้ามาพักผ่อนในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ จำนวนมาก ทำให้การท่องเที่ยวขยายตัว เกิดการลงทุนรองรับ ในบริเวณสุขุมวิทที่ใกล้กับศูนย์กลางทางธุรกิจการค้าของเมืองและย่านของชาวต่างประเทศ

บริเวณที่ขยายตัวอันเป็นผลมาจากการท่องเที่ยวอีกบริเวณหนึ่งก็คือ บางลำพู อันเนื่องจากเป็นศูนย์บริการที่สามารถอำนวยความสะดวกให้กับผู้มาเยือน ใกล้กับแหล่งท่องเที่ยวหลัก คือ พระบรมมหาราชวัง อีกทั้งเป็นบริเวณที่สามารถใช้บริการต่างๆ ได้ด้วยราคาประหยัด

ศักยภาพทางด้านการท่องเที่ยวของประเทศช่วยให้สามารถพัฒนาขยายการท่องเที่ยวได้อย่างต่อเนื่อง ความสำเร็จจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทำให้รัฐมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวและวางเป้าหมาย อาศัยการท่องเที่ยวพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้น ทั้งสถานที่ท่องเที่ยว สภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว ตลอดจนย่านพักของบรรดานักท่องเที่ยว จึงได้รับการส่งเสริม อย่างกระตือรือร้นที่ได้มีการบูรณะปรับปรุงโบราณสถาน สวน ทางเดินริมแม่น้ำ ทางเท้า การปลูกพืชพันธุ์ไม้

นโยบายการพัฒนาประเทศที่อาศัยอุตสาหกรรมในการสร้างงานอันจะสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศที่ได้กระทำต่อเนื่องมานานจาก พ.ศ. 2503 ทำให้การอพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ จนเมืองแผ่ออกไปทุกๆ ด้านใหญ่โตมโหฬาร ต่างไปจากกรุงเทพฯ ในอดีตอย่างลิบลับ การขยายตัวทางทิศตะวันตกมีมากขึ้นเมื่อมีสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มจากที่มีอยู่ และเนื่องจากสะพานกระจุกตัวกันทอดข้ามเข้ามาในเขตชั้นใน ทำให้บริเวณนี้มีการติดขัด

สถานที่ราชการที่มักตั้งอยู่ในเขตชั้นในของกรุงเทพฯ มีความคับแคบและไม่อาจขยายพื้นที่ตามปริมาณงานความรับผิดชอบที่มากขึ้น ได้โดยย้ายกระจายตัวออกไปยังเขตรอบนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณถนนงามวงศ์วานและถนนแจ้งวัฒนะ ซึ่งเป็นที่ดินแปลงใหญ่ของกรมธนารักษ์ที่เหมาะสมสำหรับส่วนราชการต่างๆ มาสร้างอยู่ด้วยกัน

ในระดับพื้นที่โครงการ ลักษณะกายภาพสะท้อนสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันพอแยกอธิบายได้ดังนี้

- การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีผลต่อนโยบายเศรษฐกิจ ทำให้การค้าบริการขยายตัว และแม้ว่าศูนย์กลางของเมืองจะเลื่อนออกไปอยู่บริเวณราชประสงค์ ศูนย์บริการบริเวณถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราช ศูนย์บริการบริเวณบางลำพู รวมทั้งบริเวณอื่นที่เป็นศูนย์บริการด้วย ก็ยังคงทำหน้าที่ต่อไปและขยายตัวใหญ่ขึ้นตามสัดส่วนของพื้นที่ให้บริการของแต่ละศูนย์ ซึ่งศูนย์บริการบริเวณบางลำพูมีพื้นที่ให้บริการในเขตเมืองชั้นในและพื้นที่ขึ้นไปทางด้านเหนือของกรุงเทพฯ ที่กว้างขวางพอสมควร
- ผลจากสงครามเวียดนามและนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวช่วยให้บริเวณบางลำพูได้ค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์บริการสำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง บริการด้านต่างๆ เกิดขึ้นเพื่อรองรับกิจกรรมการบริการที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากก็คือ การพักอาศัยในรูปแบบเกสต์เฮาส์ที่ปรับมาจากบ้านอยู่อาศัยของผู้คนในละแวก กับการปรับเปลี่ยนชุมชนพัก

- อาศัยมาเป็นสถานบริการสำหรับนักท่องเที่ยว
- ขั้วความเข้มข้นของศูนย์บริการท่องเที่ยวพัฒนาขึ้นบนถนนข้าวสารและเมื่อศูนย์บริการแห่งนี้ต้องการพื้นที่เพิ่ม การขยายตัวไปยังด้านที่ชิดติดกันทำได้ยากกว่าการขยายตัวข้ามถนนจักรพงษ์ไปยังชุมชนรอบวัดชนะสงครามที่สามารถทำได้ประหยัดและถูกกว่ากิจกรรมเหล่านี้ดูคึกคักแต่สร้างผลกระทบเหตุเดือดร้อนรำคาญต่อชุมชนและต่อวัด ถือเป็นการใช้ประโยชน์ที่สร้างความขัดแย้ง ในขณะที่รัฐ ทั้งรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นพยายามชู " ย่านข้าวสาร " โดยขาดมาตรการรองรับที่ดีพอต่อการบริหารจัดการพื้นที่
 - บริเวณถนนพระสุเมรุที่หักเลี้ยวและต่อไปกับถนนพระอาทิตย์ ซึ่งในช่วงที่ผ่านมาเป็นส่วนต่อเนื่องของกิจกรรมทางการค้าบริเวณถนนจักรพงษ์ ในขณะที่บริเวณถนนพระอาทิตย์เป็นสถานที่ทำการซึ่งสงบเงียบในช่วงกลางคืน บริเวณถนนพระอาทิตย์นี้ ท่ามกลางที่ทำการขององค์กรระหว่างประเทศ มีป้อมพระสุเมรุเป็นภูมิสัญลักษณ์ของพื้นที่ อีกทั้งใกล้สถาบันการศึกษาที่มากไปด้วยผู้คนวัยหนุ่มสาว นักวิชาการที่ต่างมีวิถีชีวิตของพบปะสังสรรค์ พุดคุยกัน สภาพการณ์ดังกล่าวช่วยให้กิจกรรมค้าบริการที่แต่เดิมมีอยู่เพียงจำนวนหนึ่งได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้ ความร่วมมือของผู้คนในบริเวณนี้ ที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชนและพื้นที่ การจัดงานอันเป็นการเปิดตัวประชาสัมพันธ์ ช่วยให้เป็นที่รู้จักกล่าวถึง ซึ่งก็ทำให้ได้รับความนิยม ผู้คนเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น กิจกรรมค้าบริการอย่างอื่นๆ เริ่มติดตามมาเป็นขั้วกิจกรรมเล็กๆ ที่มีลักษณะพิเศษที่คึกคักช่วงเวลากลางคืนมากกว่ากลางวัน
 - กิจกรรมการท่องเที่ยวที่ลามเข้าไปรอบวัดชนะสงครามจนต่อออกไปยังถนนพระอาทิตย์ผ่านซอยวัดชนะสงครามอันเป็นทางสัญจรประจำของนักท่องเที่ยวไปยังท่าเรือ เป็นผลให้กิจกรรมบริการที่ได้กล่าวถึงข้างต้นมาต่อกัน ทำให้มีความคึกคักต่อเนื่องและลึกเข้าไปด้านในของพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ความสงบสุขของย่านพักอาศัยต้องลดลง
 - วัง ซึ่งเคยเป็นที่ว่าราชการพร้อมกับที่อยู่อาศัยที่ต่อมาเหลือบทบาทเฉพาะที่อยู่อาศัย โดยในระยะต่อมาถูกราชการใช้เป็นที่ทำการอีกครั้งหนึ่ง หรือเช่าเป็นที่ทำการขององค์กรระหว่างประเทศ สภาพแวดล้อมของริมน้ำและย่านเก่าอันเป็นที่ประสงค์ของผู้ปฏิบัติงานต่างชาติ ทำให้บริเวณนี้ เป็นที่สนใจให้เป็นที่ตั้งที่ทำการติดตามมา เป็นผลให้บริเวณถนนพระอาทิตย์มีความหลากหลายของกิจกรรมเพิ่มขึ้น
 - นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวและกระแสการพัฒนาสภาพแวดล้อมทำให้มีการบูรณะป้อมพระสุเมรุอันเป็นป้อมปราการสำคัญที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ สวนสันติชัยปราการที่เป็นอาณาบริเวณโดยรอบป้อมฯ ทำให้ที่หมายตาและที่โล่งว่างติดแม่น้ำซึ่งหาได้ยากยิ่ง

เป็นที่สนใจอยากเข้ามาเที่ยวมาสัมผัส ช่วยให้พื้นที่โครงการมีความสำคัญ ผู้คนเข้ามา มากขึ้น แม้กระทั่งผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไป ทำให้กิจกรรมค่าบริการมากขึ้น เศรษฐกิจของ ชุมชนดีขึ้น อย่างไรก็ตาม พบว่าบุคคลภายนอกที่เข้ามาลงทุนประกอบการในอาคาร ร้านค้าริมถนนพระอาทิตย์ เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการเฟื่องฟูของย่านไปมากกว่า บุคคลกลุ่มอื่นๆ

- ชุมชนพักอาศัยที่พอแบ่งได้เป็น 4 ชุมชน มีลักษณะที่พออธิบายได้ดังนี้

ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ จัดเป็นชุมชนอันมีพื้นเพมาจากกลุ่ม เชื้อชาติ (ethnic group) และความเชื่อที่อยู่สืบต่อกันมาเป็นร้อยๆ ปี เป็นตัวอย่างบูรณาการที่นำคนต่างเผ่าเข้ามาอยู่รวมกัน กับสังคมไทย ตลอดจนการควบคุมทางสังคมที่นำเอาส่วนที่เป็นกำลังของอีกฝ่ายมาเป็นของตน ที่ สามารถควบคุมกลุ่มผู้นำเอาไว้ใกล้ชิดกับตนเอง

มัสยิดเป็นศูนย์กลางที่เป็นภูมิสัญลักษณ์สำคัญของชุมชน เป็นศูนย์กลางทางด้าน สังคมที่ยังคงมีบทบาทและมีส่วนสำคัญต่อวิถีชีวิต ทัศนคติของผู้คน

ชุมชนตรอกไก่แจ้ จัดเป็นตัวอย่างของชุมชนไทยที่อยู่สืบต่อกันมาก่อนสร้างกรุงที่มี พื้นฐานของการวางชุมชน การวางกำลังรักษากรุง อย่างไรก็ตาม ลักษณะกายภาพในปัจจุบันไม่อาจ สะท้อนพื้นฐานของการวางชุมชนในลักษณะดังกล่าวได้มากนัก อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของ พื้นที่ไม่ว่าจะเป็นตัวป้อมๆ ประตูวังของกรมหมื่นจักรเจษฎาฯ ก็ให้ภาพและความรู้สึกสัมผัสได้ใน ระดับหนึ่ง รูปแบบกายภาพของชุมชนนี้ โดยรวมแล้วไม่เกินไปกว่าสมัย ร.5 ซึ่งก็จัดได้เป็นเรื่องที่ไม่ น่าแปลกแต่อย่างใดอันเนื่องมาจากไม้ อันเป็นวัสดุหลักของการก่อสร้างมีอายุที่ค่อนข้างจำกัด มักถูก รื้อเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะไปจนหมดสิ้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของชุมชนเก่าทั่วไปในประเทศไทย

สิ่งที่น่าสนใจของชุมชนแห่งนี้ คือ วิถีชีวิต ความสัมพันธ์รู้จักมักคุ้น อธิษาศัยที่มีต่อกัน ในชุมชน ความเอื้อเฟื้ออาทรกันที่ยังเหลืออยู่ในนครใหญ่ อันเป็นผลให้ชุมชนแห่งนี้ ยังพอสะท้อน นามธรรมของชุมชนแบบไทยที่สามารถสัมผัสรู้สึกได้เป็นอย่างดี

ชุมชนเขียนนิवासน์ เป็นพื้นที่ติดต่อกับชุมชนตรอกไก่แจ้ที่มีลักษณะสังคม เศรษฐกิจ ใกล้เคียงเกี่ยวข้องกัน ตัวชุมชนทั้งสองสามารถร่วมสะท้อนให้เห็นภาพชุมชนพักอาศัยในเขตเมือง เก่าที่แม้ว่าจะดูหนาแน่น แต่ก็ยังเป็นเพราะอยู่ต่อเนื่อง ค่อยๆ เพิ่มความหนาแน่นตามช่วงระยะเวลา อันยาวนาน ซึ่งผู้คนที่อาศัยอยู่มีความพอใจ

จุดแข็งของชุมชนทั้งสามที่กล่าวมาก็คือ ความพอใจในความน่าอยู่ บรรยากาศทาง สังคมที่ดีโดยรวม ความร่วมมือร่วมใจที่น่าพอใจในระดับหนึ่งที่ช่วยให้ย่านพักอาศัยในพื้นที่โครง การยังเป็นชุมชนที่น่าอยู่ของผู้คน แม้ว่าปรารถนาที่ต้องการปรับปรุงในหลายสิ่งหลายอย่างก็ตาม ความรักในท้องถิ่นของชุมชนทั้ง 3 นี้ รวมถึงชุมชนอื่นๆด้วย สะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนจากกรณีการ

รณรงค์มิให้ภรรยาภักษหรือโรงพิมพ์ครุสภาที่พวกเขาเห็นว่ามีความเห็น เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ลง โดยการรณรงค์นี้ผ่านการต่อสู้ยืดเยื้อมานานหลายปี

ชุมชนรอบวัดชนะสงคราม จัดออกเป็นอีกชุมชนต่างหากอันเนื่องจากชุมชนไม่ชิด
ติดกันดังเช่น 3 ชุมชนข้างต้น มีสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมแต่เดิมที่ไม่ต่างกัน ความเปลี่ยนแปลง
ในช่วงหลังที่ทำให้ชุมชนถูกรุกเข้ามาด้วยกิจกรรมต่างๆ ทางด้านการท่องเที่ยว สภาพแวดล้อม
เปลี่ยนแปลงไปจากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ลักษณะกายภาพโดยทั่วไปหลงเหลือที่จะสะท้อน
ย้อนให้เห็นไปไกลถึงต้นรัตนโกสินทร์ที่เป็นกลุ่มของวังหน้า อย่างไรก็ตาม วัดวัดชนะสงคราม ถนนที่
เคยเป็นคลองรอบวัด ตรอกโรงไหม หรือหอศิลป์ เจ้าฟ้าที่เคยเป็นโรงกษาปณ์เก่า ก็ยังพอเหลือ
เค้าในอดีตพอให้จินตนาการได้พอสมควร

บทที่ 5 จากอดีตสู่ปัจจุบันของพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์

เพื่อให้การศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านถนนพระอาทิตย์ได้ภาพที่สมบูรณ์ ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงลักษณะในปัจจุบันและการเปลี่ยนแปลงที่นำมาสู่ลักษณะปัจจุบันของพื้นที่ในย่านนี้ โดยจะแบ่งหัวข้อของการอภิปรายออกเป็นหัวข้อต่างๆ ดังนี้ หัวข้อแรกจะเป็นการให้ภาพรวมของพื้นที่ว่า ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงมาได้อย่างไร หัวข้อต่อไป จะเป็นการหยิบยกพื้นที่ย่อยๆ แต่ละพื้นที่ ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเด่นของพื้นที่ถนนพระอาทิตย์มาทำการอธิบายในรายละเอียด ซึ่งได้แก่ ย่านร้านอาหารริมถนนพระอาทิตย์ ย่าน guest house ที่กระจุกตัวอยู่ริมถนนพระอาทิตย์และในซอยรามบุตรี ชุมชนเขียนนิวาสน์-ไก่แจ้ และชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ บทนี้จะลงท้ายด้วยข้อมูลเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เข้ามาใช้พื้นที่ถนนพระอาทิตย์ จนทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของย่านถนนพระอาทิตย์ในปัจจุบัน

ย่านร้านอาหารริมถนนพระอาทิตย์

การวิจัยในหัวข้อนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในการใช้พื้นที่ของร้านอาหารแต่ละร้านอาหารว่าเคยทำกิจกรรมใดมาก่อนและเป็นเวลานานเท่าใด และมีสาเหตุใดที่ทำให้ผู้ประกอบการร้านอาหารเลือกที่จะเข้ามาเปิดกิจการบริเวณถนนสายนี้ อีกทั้งเพื่อศึกษาถึงความคิดเห็นของผู้ประกอบการร้านอาหารที่มีต่อย่านถนนพระอาทิตย์ และนำความเป็นย่านของถนนพระอาทิตย์มาใช้ประกอบกิจการของตนเองอย่างไร เพื่อศึกษาถึงการถือครองพื้นที่ หรืออาคารที่ใช้ประกอบการร้านอาหารว่าใครเป็นเจ้าของ และเพื่อศึกษาถึงกลุ่มลูกค้าของร้านอาหารว่ามีลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างไร

การศึกษากิจการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะร้านอาหารย่านถนนพระอาทิตย์และในซอยรามบุตรีบางส่วน โดยเป็นการศึกษาด้วยระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ ใช้เทคนิคการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากร้านอาหารบนย่านถนนพระอาทิตย์ ซึ่งได้แก่ ร้านอาหารผับบาร์ 8 ร้าน ร้านอาหารทั่วไป 5 ร้าน และร้านอาหารแผงลอย 4 ร้าน รวมทั้งหมด 17 ร้าน อีกทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บริโภคร้านอาหารทั้งสิ้น 4 คน (ลูกค้าช่วงกลางวัน 2 คน และลูกค้าช่วงกลางคืน 2 คน) ลูกค้าร้านอาหารครวั นพรัตน์ 3 คน ลูกค้าร้านกินดื่ม 2 คน และลูกค้าร้านแฮมลิคค์ 2 คน รวมทั้งสิ้น 11 คน

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น จะใช้วิธีการศึกษาบทสัมภาษณ์และพยายามหาแบบแผนปรากฏการณ์ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการศึกษา จากนั้นจึงหาข้อสรุป แล้วเขียนออกมาเป็นแบบแผนที่ได้จัดรูปความสัมพันธ์และอภิปรายผลการศึกษได้ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

จากคำสัมภาษณ์ผู้ประกอบการร้านอาหารบนย่านถนนพระอาทิตย์ ในสมัยก่อนพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์นั้นเป็นย่านที่อยู่อาศัย ร้านอาหารที่เปิดเป็นร้านแรก คือ ร้านเย็นใจ ซึ่งตอนนี้เลิกกิจการไปแล้ว ร้านอาหารประเภทผับบาร์เปิดกิจการมาได้ประมาณ 5-8 ปีก่อน ซึ่งก็เปิดขึ้นมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน เพราะฉะนั้น จึงถือได้ว่าร้านอาหารบนย่านถนนพระอาทิตย์ได้เข้ามาบุกรุก (invasion) พื้นที่ที่อยู่อาศัยเดิม ทำให้คนในพื้นที่ต้องย้ายออกไปอยู่ที่อื่น ซึ่งทำให้พื้นที่บนถนนพระอาทิตย์ถูกแทนที่ (succession) ด้วยร้านอาหาร เราจะเห็นว่า เมื่อเวลาผ่านไปมาบนย่านถนนพระอาทิตย์นั้น จะไม่ค่อยพบบ้านคนที่เป็นที่อยู่อาศัย แต่จะเห็นสีส้มของร้านอาหารแต่ละร้าน ซึ่งบริเวณถนนสายนี้เป็นบริเวณพื้นที่เศรษฐกิจ และเรียกการเข้ามารวมตัวกันของร้านอาหารนี้ว่า Centralization เจ้าของบ้านเดิมก็ไม่ได้อยู่อาศัยที่นี่แล้ว แต่ได้ย้ายออกไปและให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่เชิงเศรษฐกิจ คือ ให้ผู้ประกอบการร้านอาหารมาเช่าและเปิดกิจการ ซึ่งเป็นราคาที่ค่อนข้างสูงมาก ทั้งนี้เพราะพื้นที่บนย่านถนนพระอาทิตย์นั้นเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ซึ่งการเข้ามาแทนที่ที่อยู่อาศัยของร้านอาหารบนย่านถนนพระอาทิตย์นี้ ทำให้ที่อยู่ลดน้อยลง เราเรียกการย้ายออกของประชากรในพื้นที่เศรษฐกิจว่า Decentralization

ในเรื่องของเหตุผลของการเข้ามาเปิดกิจการร้านอาหารบนถนนสายนี้นั้น สัมภาษณ์ร้านอาหารต่างๆ เหตุผลหลัก เป็นเพราะเห็นการเปลี่ยนแปลงของย่านถนนพระอาทิตย์ คือ เมื่อป้อมพระสุเมรุถูกบูรณะขึ้นใหม่ และสร้างสวนสันติชัยปราการขึ้นมา อีกทั้งในเรื่องของการจัดงานถนนคนเดินนั้น ทำให้คนรู้จักถนนสายนี้มากขึ้น รู้จักกับประวัติศาสตร์ของถนนสายนี้ จึงทำให้ผู้ประกอบการเห็นว่าทุนทางวัฒนธรรมสามารถแปลงเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ นั่นคือ จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการร้านอาหารบนถนนพระอาทิตย์นี้ ในเรื่องของการนำความเป็นย่านของถนนพระอาทิตย์มาปรับใช้กับกิจการร้านอาหารของตนเอง ให้ผู้ที่เข้ามาทั้งทานอาหารได้ชมบรรยากาศนอกร้านไปด้วย ซึ่งเป็นการบริโภคอาหารพร้อมกับวัฒนธรรมของถนนสายนี้ไปด้วย อีกทั้งเป็นย่านที่มีผู้คนรู้จักมาก และใกล้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย จึงอาจทำให้สามารถเรียกลูกค้าเข้ามาในร้านได้มากขึ้น

ในเรื่องความคิดเห็นของผู้ประกอบการร้านอาหารกับถนนสายนี้นั้น ส่วนใหญ่มองว่าถนนสายนี้มีการเปลี่ยนแปลงเร็ว และเปลี่ยนไปอย่างมาก จากเป็นถนนที่ไม่เคยมีคนรู้จักกลับกลายเป็นถนนที่มีคนรู้จัก คนเดินไปมากันอย่างขวักไขว่ และกลายมาเป็นถนนสายเศรษฐกิจสายหนึ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของถนนสายนี้เป็นเพราะว่า การเกิดสวนสันติชัยปราการขึ้นมา ทำให้คนรู้จักมาก

ขึ้น และมองว่าถนนถนนสายนี้เป็นถนนสายวัฒนธรรมที่มีที่มาที่ไปไม่เหมือนกับถนนสายอื่นๆ มีประวัติศาสตร์

จากการสังเกตและสัมภาษณ์ลูกค้าในร้านอาหารต่างๆ แล้วนั้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถบ่งชี้ได้ว่า ลูกค้าร้านอาหารผับบาร์และร้านอาหารที่มีระดับเหล่านี้ เป็นคนชั้นกลางที่มีความรู้ เป็นนักศึกษา และนักท่องเที่ยวบางส่วน ซึ่งผู้คนเหล่านี้ต่างได้เข้ามาพบปะ สังสรรค์กันในร้านอาหารต่างๆ ในตอนกลางคืน ซึ่งถ้าเป็นร้านผับบาร์ ก็จะเน้นการดื่มมากกว่าการทานอาหาร แต่ถ้าเป็นร้านอาหารทั่วไปและร้านอาหารแบบแผงลอย ก็จะเป็นคนทำงานที่อยู่ในบริเวณนั้น มีนักท่องเที่ยวบ้างแต่น้อยมาก และก็จะมีลูกค้าที่เคยทานประจำจากที่อื่นที่ไม่ได้อยู่ในบริเวณย่านถนนพระอาทิตย์มาทาน ส่วนร้านอาหารที่แผงอยู่ในเกสต์เฮาส์นั้น ก็จะเป็นลูกค้าชาวต่างชาติเสียมากกว่า ไม่มีคนไทย

จากการสังเกตผู้ประกอบการร้านอาหารกับลูกค้าร้านอาหารของเขานั้น ผู้วิจัยได้ทราบถึงกลยุทธ์ในการเรียกลูกค้ากลับเข้ามาที่ร้านของตนอีกครั้งก็คือ ความเป็นกันเองกับลูกค้า และการบริการอย่างเป็นกันเองและเอาใจใส่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ลูกค้าชอบมากกว่าอย่างอื่น

ในเรื่องของการเข้ามาของร้านอาหารแผงลอยที่อยู่บนย่านถนนพระอาทิตย์และในซอยรามบุตรีอีกบางส่วนนั้น จากการสัมภาษณ์ ทราบว่ามีคนในชุมชนบางส่วนที่ออกมาประกอบกิจการแต่โดยมากแล้วจะไม่ใช่คนในชุมชน ซึ่งเป็นคนที่เข้ามาเช่าบ้านอยู่ในชุมชน เพื่อเข้ามาหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง โดยไม่ได้ช่วยกันดูแลชุมชนของตนเอง อีกทั้งในการประกอบกิจการขายอาหารแบบแผงลอย ซึ่งส่วนมากจะทำกันแบบเป็นอาชีพอิสระส่วนตัวขนาดเล็ก ประกอบธุรกิจขนาดย่อมซึ่งใช้เงินลงทุนน้อย เทคโนโลยีต่ำ และการดำเนินงานทั้งกิจกรรมเศรษฐกิจอื่นที่เปิดเผยน้อยหรือไม่มีเลย ซึ่งก็มีลักษณะตรงกับการอธิบายด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Economy)

ปัญหาในการประกอบกิจการร้านอาหารบนถนนสายนี้นั้น ส่วนมากไม่มีปัญหาใดๆ เกิดขึ้น แต่ก็มีบางร้านที่มีปัญหาบ้าง เช่น มีปัญหากับเพื่อนบ้านเรื่องของการเปิดเพลงดัง เพราะข้างบ้านเป็นที่อยู่อาศัย แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีปัญหาแล้ว และก็จะมีความรู้ในเรื่องของตัวอาคารที่ออกมาแบบมาสำหรับเป็นที่พักอาศัย ไม่ใช่เพื่อทำเป็นร้านอาหาร เช่น ปัญหาท่อน้ำเล็ก ทำให้การระบายน้ำไม่ดี ท่อตันบ่อยๆ นอกจากนี้ ก็จะเป็นปัญหาของที่จอดรถล้ำหน้าบ้านกัน

ผู้วิจัยได้ตามความเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกิจกรรมระหว่างร้านอาหารด้วยกันเอง ซึ่งก็ได้ข้อมูลมาว่า ร้านอาหารแต่ละร้านจะไม่ค่อยทำกิจกรรมร่วมกัน แต่จะมีส่วนร่วมกับประชาคมบางลำพู ซึ่งถ้าจะมีก็จะเป็นเรื่องของการขอความร่วมมือให้ร้านอาหารบนย่านถนนพระอาทิตย์นี้

เป็นร้านอาหารที่มีศิลปะ ไม่ได้ขายแต่อาหารเพียงอย่างเดียว และก็เคยมีการประสานงานระหว่างร้านอาหารด้วยกัน คือ ร้านอาหารแต่ละร้านไม่ควรตั้งโต๊ะอยู่บนพุดบาทหน้าร้าน ควรมีกิจกรรมหรือเรื่องราวของแต่ละร้านที่มีสไตล์และเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ถามถึงเรื่องของการปิดถนนคนเดินที่จัดขึ้นบนถนนพระอาทิตย์ ว่าแต่ละร้านมีส่วนร่วมกับการชุมนุมอย่างไร ซึ่งก็ได้คำตอบว่า ส่วนมากร้านอาหารต่างๆ จะมีส่วนร่วมในงาน เช่น การจัดแสดงงานศิลปะในร้าน การจัดกิจกรรมต่างๆ ที่หน้าร้านเพื่อให้แขกหรือคนเดินผ่านไปมาได้เข้ามาชมทำกิจกรรมกับทางร้าน แต่ก็มีร้านอาหารบางร้านเช่นกันที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน แต่ก็มีเป็นส่วนน้อย

ในส่วนของความเห็นของผู้ประกอบการที่มีต่อย่านถนนพระอาทิตย์นั้น โดยรวมแล้วผู้ประกอบการมีความเห็นว่า สิ่งที่ควรอนุรักษ์มากที่สุดบนถนนสายนี้ คือ อาคารบ้านเรือน ชุมชนต่างๆ ป้อมพระสุเมรุ สวนสันติชัยปราการ และบ้านเจ้านายเก่าทั้งสองข้างทาง เหตุผลก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างบนถนนสายนี้ล้วนแล้วแต่มีประวัติศาสตร์ในตัวของมันเองทั้งสิ้น

ในเรื่องของการย้ายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ท่าพระจันทร์ไปรังสิตนั้น มีผลกระทบต่อประกอบการร้านอาหารหรือไม่ ซึ่งก็ได้คำตอบว่า มีผลกระทบบ้างแต่ไม่มากนัก เพราะคนจะเดินผ่านน้อยลงกว่าเดิม แต่เมื่อนักศึกษารู้จักร้านอาหารแล้ว เขาก็จะนัดมาทานกันที่นี้เอง แต่บางร้านก็ไม่มีผลกระทบเลย เพราะเป็นร้านอาหารที่ขายแต่คนวัยทำงาน

ย่านเกสต์เฮาส์

1. การเกิดขึ้นของเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี

กิจการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่แล้ว ซึ่งก่อนหน้านั้นถ้าหากพูดถึงเกสต์เฮาส์ที่เป็นที่พักรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติก็ต้องนึกถึงถนนข้าวสาร จากการสอบถามผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีถึงเหตุผลที่พวกเขาเลือกเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ และเลือกเปิดเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี คำตอบที่ได้ส่วนใหญ่คือ เห็นว่าในย่านนี้มีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเป็นจำนวนมากเดินเข้ามาหาที่พักแรมในย่านนี้ ซึ่งพื้นที่บริเวณรามบุตรีเป็นพื้นที่ที่มีความเงียบสงบเหมาะกับการพักอาศัยของนักท่องเที่ยวต่างชาติมากกว่าถนนข้าวสาร เพราะที่นั่นเสียงดังและนักท่องเที่ยวมักจะนอนไม่หลับ ดังนั้นพื้นที่บริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่ที่น่าจะเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ไว้สำหรับบริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ผู้ประกอบการส่วนใหญ่มองเห็นว่าธุรกิจที่น่าสนใจ และน่าจะเติบโตไปได้ไกลในย่านนี้ ซึ่งหากอธิบายด้วยกระบวนการนิเวศวิทยา Ecological process ของ Park ในเรื่องการระดมเข้าสู่จุดเดียวกัน Concentration นั่นคือผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีมีความคิดความต้องการในลักษณะคล้ายคลึงกัน มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ย่านรามบุตรี เพราะผู้ประกอบการต่างก็ต้องการเปิดเกสต์เฮาส์ไว้สำหรับเป็นที่พักรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ แล้วนักท่องเที่ยวต่างชาติเป็นจำนวนมากมีความต้องการพักอาศัยในเกสต์เฮาส์ นอกจากนี้ ผู้ประกอบการยังมีความคิดเห็นที่ตรงกันว่าพื้นที่ในย่านรามบุตรีเหมาะกับการเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ เนื่องจากนักท่องเที่ยวจะเดินมาหาที่พักในย่านรามบุตรีต้องการที่พักที่มีความเงียบสงบ เรียบง่าย ดังนั้นผู้ประกอบการจึงมาเปิดเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเป็นจำนวนมาก จนทำให้ย่านรามบุตรีที่เดิมเป็นบ้านพักอาศัยเป็นสวน เป็นที่ดินเปล่าก็กลายเป็นแหล่งรวมเกสต์เฮาส์สำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ เป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติที่มาท่องเที่ยวประเทศไทยว่านอกจากถนนข้าวสารแล้วยังมีบริเวณรามบุตรีอีกที่เป็นแหล่งรวมเกสต์เฮาส์ที่พวกเขาจะสามารถพักอาศัยอยู่ได้ และในขณะที่ผู้ประกอบการเข้ามาเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเป็นจำนวนมากและเพิ่มมากขึ้นทุกวัน เห็นได้จากปัจจุบันยังมีตึกที่อยู่ระหว่างการก่อสร้างขึ้นเป็นเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีอีกหลายแห่ง ผู้ที่เคยมีบ้านเรือนอาศัยอยู่ในย่านรามบุตรีก็เริ่มย้ายออกจากพื้นที่ไปอยู่ที่อื่น ทำให้พื้นที่ในย่านรามบุตรีมีจำนวนบ้านพักอาศัยลดน้อยลง ซึ่งก็สามารถอธิบายด้วยแนวคิดเรื่องการกระจายออก (Deconcentration) นั่นคือ เดิมในย่านรามบุตรีเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ้านธรรมดา หรือเป็นที่ดินเปล่า ผู้ที่เคยมีบ้านเรือนและพักอาศัยอยู่ในย่านรามบุตรีก็ย้ายออกไป โดยการขายบ้าน ขายที่ดินให้กับผู้ที่ จะเข้ามาประกอบกิจการเกสต์เฮาส์ หรือถ้าพวกเขาไม่ขายบ้านและที่ดินก็จะดัดแปลงบ้านของตนแล้วเปิดกิจการเกสต์เฮาส์เอง จนทำให้ย่านรามบุตรี

เปลี่ยนแปลงไปจากย่านที่เป็นที่พักอาศัยที่เป็นบ้านของคนไทย กลายเป็นย่านของเกสต์เฮาส์ที่เปิดให้บริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ

อาจกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี ทำให้เกิดกระบวนการที่ประชากรกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์เข้ามาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ย่านรามบุตรี และขณะเดียวกันก็มีประชากรอีกกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันและเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ย่านรามบุตรีมาก่อนย้ายออกไปอยู่ที่อื่นหรือมีจำนวนลดน้อยลง

นอกจากนี้ ยังสามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องการแข่งขันในการแย่งแหล่งที่ตั้งที่ให้ค่าตอบแทนสูงสุด (Segregation) ทำให้เกิดแนวโน้มการรวมกลุ่มประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ณ พื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่ง จนทำให้พื้นที่เกิดความเป็นเอกพันธ์ทางด้านใดด้านหนึ่ง นั่นคือ ถ้าเรามองการเกิดขึ้นของเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี จะพบว่าผู้ประกอบการต่างก็ต้องการเข้ามาทำธุรกิจเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี เพราะคิดว่าน่าจะทำได้มาก และมีโอกาสเติบโตได้เนื่องจากมีนักท่องเที่ยวที่ยังต้องการที่พักในรูปแบบของเกสต์เฮาส์อีกเป็นจำนวนมาก ผู้ประกอบการมองแล้วว่าพื้นที่ย่านนี้เป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีค่าเชิงเศรษฐกิจ Physical space เป็นพื้นที่ที่ดีถือว่าเป็น location ที่ดี จะนำมาซึ่งเศรษฐกิจที่ดี จะสามารถทำเงินให้แก่ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ได้มาก ทำให้ย่านรามบุตรีเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งรวมของเกสต์เฮาส์ที่ให้บริการสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ จนอาจจะพูดได้ว่าถ้าเอ่ยถึงเกสต์เฮาส์ก็ต้องนึกถึงย่านรามบุตรีด้วยมิได้นึกถึงที่ถนนข้าวสารเพียงแห่งเดียว

2. เกสต์เฮาส์กับการเปลี่ยนแปลงของสถานที่ในย่านรามบุตรี

แต่เดิมพื้นที่ในย่านรามบุตรีเป็นบ้านพักอาศัยธรรมดา เป็นสวน และเป็นที่ดินเปล่า เมื่อมีผู้ที่เห็นว่าพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการประกอบธุรกิจที่จะทำงาน ทำรายได้ให้กับพวกเขา โดยเฉพาะการทำธุรกิจเกสต์เฮาส์สถานที่ในย่านรามบุตรีก็จึงเปลี่ยนแปลงไป จากภาพพื้นที่อาศัยของชาวบ้านกลายเป็นภาพพื้นที่เชิงธุรกิจและพื้นที่บริการที่มีไว้สำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ภาพของการบุกรุก (Invasion) พื้นที่ของผู้ประกอบการธุรกิจเกสต์เฮาส์ที่เข้ามาในพื้นที่พักอาศัยเป็นภาพที่เกิดขึ้นในย่านรามบุตรี การเข้ามาของเกสต์เฮาส์อันเนื่องมาจากความต้องการที่พักแรมของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติยังมีมากอยู่ ทำให้สถานที่และสภาพของย่านรามบุตรีเปลี่ยนแปลงไปจากแต่ก่อน เกสต์เฮาส์ที่เกิดขึ้นในย่านรามบุตรีบางแห่งเกิดขึ้นจากคนที่ไม่ได้อยู่ในย่านนี้มาก่อนมาเห็นสถานที่ในบริเวณนี้แล้วคิดว่าน่าจะประกอบธุรกิจเกสต์เฮาส์จึงมาทำธุรกิจที่นี่ อาจจะซื้อเป็นที่ดินเปล่าแล้วมาก่อสร้างเป็นเกสต์เฮาส์หรือซื้อบ้านแล้วมาดัดแปลงและแบ่งห้องให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเข้าพักอาศัย แต่บางแห่งก็เกิดขึ้นจากคนที่พักอาศัยอยู่ในย่านนี้มาก่อนหรือเป็นคนใน

บริเวณนี้ที่คิดว่าย่านนี้มาชาวต่างชาติมาเดินหาที่พักเป็นจำนวนมากจึงคิดตัดแปลงหรือแบ่งบ้านของตนเองให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเช่าพักอาศัย โดยเกสต์เฮาส์บางแห่ง ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์จะพักอยู่ในเกสต์เฮาส์ของตนร่วมกับนักท่องเที่ยวต่างชาติด้วย ในลักษณะที่อยู่กันแบบเหมือนเป็นครอบครัว ทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกถึงบรรยากาศของความเป็นกันเอง อบอุ่น เหมือนอยู่บ้านของตน

การบุกเบิกพื้นที่ย่านรามบุตรีของเกสต์เฮาส์ที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านมีส่วนทำให้การใช้พื้นที่ในย่านรามบุตรีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเคยใช้พื้นที่แห่งนี้เป็นที่พักอาศัย ก็กลายเป็นการใช้พื้นที่เพื่อประกอบอาชีพ ประกอบธุรกิจ เป็นแหล่งสร้างเงิน สร้างงาน สร้างรายได้ เป็นแหล่งของการทำมาหากินของคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ จนทำให้ภาพของพื้นที่ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านหลงเหลืออยู่น้อยมาก จะเห็นได้ว่าในย่านนี้มีบ้านพักอาศัยธรรมดาที่ไม่ได้ประกอบธุรกิจอะไรเลยเหลืออยู่ไม่มากนักท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่เต็มไปด้วยเกสต์เฮาส์และธุรกิจอื่นๆ ที่บุกเบิกเข้ามาในย่านมากมาย และมีแนวโน้มว่าจะมีการเข้ามาของธุรกิจเกสต์เฮาส์มากยิ่งขึ้นด้วย เห็นได้จากเกสต์เฮาส์ใหม่ๆ ที่อยู่ระหว่างการก่อสร้างอีกหลายแห่ง

หลังจากการบุกเบิกพื้นที่ของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเกิดขึ้นจนทำให้ย่านรามบุตรีเป็นแหล่งรวมเกสต์เฮาส์สำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติแล้วนั้นก็เห็นพัฒนาการของเกสต์เฮาส์ภายในย่านที่เริ่มเปิดกิจการมากขึ้นปรับปรุงและขยายกิจการ บางแห่งเคยตัดแปลงบ้านให้กลายเป็นเกสต์เฮาส์ เมื่อต้องการขยายธุรกิจและทำธุรกิจอย่างเต็มตัวก็รื้อบ้านแล้วสร้างเป็นตึกเพื่อทำเป็นเกสต์เฮาส์โดยเฉพาะ เกสต์เฮาส์บางแห่งก็มีการขยายสาขาจากเคยทำแห่งเดียวก็เปิดเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งภายในย่านรามบุตรี แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางเกสต์เฮาส์ที่ยังคงรูปแบบเดิมเอาไว้ คือ แบ่งบ้านเป็นห้องๆ แล้วให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเช่าพักและครอบครัวของผู้ประกอบการเองก็ยังพักอยู่ในบ้านด้วย ซึ่งก็จะมีจำนวนห้องพักสำหรับนักท่องเที่ยวไม่มากนัก

3. ลักษณะของลูกค้าที่มาใช้บริการ

ลูกค้าที่มาใช้บริการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี จะเป็นลูกค้าชาวต่างชาติ เกสต์เฮาส์จะไม่รับลูกค้าที่เป็นคนไทย เพราะจะเป็นการแย่งลูกค้าจากธุรกิจที่พักประเภทอื่น ลูกค้าของเกสต์เฮาส์ส่วนมากจะเป็นนักท่องเที่ยวชาวตะวันตก เช่น ชาวยุโรป ชาวอเมริกัน นอกจากนี้ ยังมีนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่น เกาหลี ที่ปัจจุบันเข้ามาท่องเที่ยวประเทศไทยและมาพักที่เกสต์เฮาส์มากขึ้น ในช่วงแรกของการเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเกสต์เฮาส์ต่างๆ ยังไม่มีความรู้ในการดูแลลักษณะของลูกค้า ไม่มีความรู้ในการเลือกลูกค้าที่มาพัก ก็จะรับนักท่องเที่ยวต่างชาติทุกชาติ แต่เมื่อประกอบธุรกิจมานานขึ้นมีประสบการณ์มากขึ้นก็ดูลูกค้าและเลือกลูกค้าเป็นรู้ว่าลูกค้าที่มา

จากชาติใดที่มักจะสร้างปัญหาให้กับเกสต์เฮาส์ ดังนั้นเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่ในย่านรามบุตรีจะไม่รับลูกค้าที่มาจากอิสราเอล ลูกค้าที่มาจากประเทศตะวันออกกลาง และพวกนิโกร โดยเฉพาะลูกค้าที่มาจากประเทศอิสราเอล ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่จะบอกว่าลูกค้าที่มาจากประเทศอิสราเอลจะเรื่องมาก จู้จี้ รุนววย ดังนั้น เกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีส่วนมากแล้วจะไม่รับลูกค้าที่มาจากประเทศนี้ ส่วนลูกค้าที่เป็นพวกนิโกร คนดำ มักจะมีปัญหาเรื่องการจ่ายเงิน ปัญหาเรื่องยาเสพติด การลักขโมย เกสต์เฮาส์ก็ไม่ค่อยอยากรับ บางเกสต์เฮาส์ที่รับลูกค้าที่มาจากชาติดังกล่าวนี้ก็จะดูลักษณะของลูกค้าอย่างละเอียดก่อนจึงให้เข้าพักได้

เกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีจะมีเกณฑ์ในการเลือกลูกค้าที่คล้ายคลึงกัน นั่นคือ จะดูจากลักษณะท่าทางทั่วไปของนักท่องเที่ยว ดูจากการพูดจา การแต่งตัว ซึ่งลูกค้าที่มีลักษณะที่ไม่ดี เรื่องมาก ก็จะมีปฏิเสธลูกค้าโดยเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่จะบอกว่าห้องเต็ม นอกจากนี้ทางเกสต์เฮาส์ก็ต้องขอตรวจดู pass port ของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติทุกคน เพราะจะมีเจ้าหน้าที่ของ ต.ม. (ตรวจคนเข้าเมือง) มาเก็บข้อมูลทุกวัน จะเห็นได้ว่าแต่ละเกสต์เฮาส์ที่จำเป็นจะต้องเลือกลูกค้าโดยเฉพาะบางแห่งที่ตัวผู้ประกอบการเองก็พักอาศัยอยู่ในเกสต์เฮาส์นั้นด้วยก็ยิ่งต้องมีการเลือกลูกค้า เพื่อจะได้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา และเพื่อความปลอดภัยของตัวเองผู้ประกอบการเอง ลักษณะของเกสต์เฮาส์จะค่อนข้างอยู่ร่วมกันแบบกันเอง ดังนั้น การอยู่ร่วมกันจะต้องมีทั้งความสบายใจของลูกค้า และตัวผู้ให้บริการด้วยจึงจะอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี ลูกค้าที่ได้รับการบริการที่ดี จากผู้ให้บริการของเกสต์เฮาส์ ส่วนผู้ให้บริการก็จะให้บริการด้วยความเต็มใจ และให้บริการลูกค้าเป็นอย่างดี

ลูกค้าส่วนใหญ่ที่มาพักเกสต์เฮาส์จะมาจากคนเดียวหรือมาเป็นคู่มากกว่าที่จะมาเป็นกลุ่ม เพราะลักษณะของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจะมีความตัวของตัวเองสูง จะชอบทำอะไรด้วยตัวเอง ชอบการท่องเที่ยวแบบผจญภัย ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่จะมาพักที่เกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีเพียงไม่กี่วัน ประมาณ 2-4 วันเพราะนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่จะใช้เกสต์เฮาส์ในย่านนี้เป็นศูนย์กลางในการท่องเที่ยว มาพักที่นี่เพื่อจะไปเที่ยวที่อื่นต่อ เนื่องจากที่พักในย่านนี้ทำให้พวกเขาสามารถไปเที่ยวที่อื่นได้สะดวก และยังมีร้านจำหน่ายตั๋วทัวร์เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะไปเที่ยวภาคเหนือ ภาคใต้ หรือประเทศที่ใกล้ๆ กับประเทศไทย เช่น ลาว กัมพูชา มาเลเซีย แล้วก็จะกลับมาพักที่เกสต์เฮาส์ในย่านนี้ ซึ่งส่วนมากจะพักที่เดิม เพราะจะฝากกระเป๋าไว้ที่เกสต์เฮาส์ นี่อาจเป็นกลยุทธ์หนึ่งของเกสต์เฮาส์ที่จะให้นักท่องเที่ยวกลับมาพักที่เดิม จากนั้นก็ใช้ที่นี่เป็นจุดเริ่มต้นไปเที่ยวที่อื่นอีก นั่นหมายถึงทุกครั้งที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติคิดจะไปเที่ยวที่ใดทั้งภายในประเทศไทยและประเทศที่ใกล้ๆ ประเทศไทยก็จะมาใช้เกสต์เฮาส์ในย่านนี้เป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งอาจเนื่องมาจากที่นี่ไปไหนมาไหนสะดวก มีบริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวรวมอยู่ในย่านนี้มากมายให้นักท่องเที่ยว

เที่ยวได้เลือกโดยไม่ต้องไปหาจากที่ไหนไกลๆ ซึ่งก็เป็นปกติของคนทุกคนที่มักจะชอบความสะดวกสบายง่ายๆ ไม่ยุ่งยาก นักท่องเที่ยวเองก็ไม่ชอบความสะดวกเช่นเดียวกัน

4. ลักษณะของเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรี

เกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีจะมีจำนวนห้องแตกต่างกันออกไปจะมีจำนวนห้องตั้งแต่ 10 กว่าห้องขึ้นไปจนถึง 60 ห้อง ส่วนลักษณะของห้องพักจะคล้ายคลึงกัน คือ ห้องเดี่ยว ห้องคู่ ห้องพักแบบ 3-4 เตียง ซึ่งเกสต์เฮาส์ทุกแห่งจะมีห้องที่เป็นห้องพัสดุ มีห้องน้ำรวม บางแห่งก็มีห้องพักแบบติดแอร์ มีเครื่องทำน้ำอุ่น และมีห้องน้ำภายในห้องพักด้วย ส่วนราคาห้องพักของเกสต์เฮาส์จะเป็นห้องพักที่มีราคาถูก เมื่อเทียบกับโรงแรมแล้วจะถูกกว่ามาก ราคาของห้องพักก็จะขึ้นอยู่กับขนาด ลักษณะของห้องพัก รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกภายในห้องพักด้วย ดังนั้นราคาห้องพักจะมีตั้งแต่ 90 บาทจนถึง 500 บาท เป็นค่าเช่าที่คิดเป็นรายวัน ซึ่งราคานี้จะไม่ตายตัว บางแห่งสามารถต่อรองราคากันได้ นอกจากนี้ ราคาอาจจะสูงหรือต่ำกว่านี้ขึ้นอยู่กับว่าช่วงนั้นเป็นฤดูกาลท่องเที่ยวหรือไม่ หรือที่ผู้ประกอบการเรียกว่าช่วง high season และ low season เกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่ในย่านนี้จะเปิดบริการให้นักท่องเที่ยวเข้าพักได้ตลอดทั้งวันทั้งคืน จะมีบางแห่งที่ทำในลักษณะเป็นครอบครัวโดยผู้ประกอบการอาศัยอยู่ในเกสต์เฮาส์นั้นด้วยก็จะปิดประมาณเที่ยงคืน และเปิดเวลา 6 โมงถึง 7 โมงเช้า ในเรื่องของการบริการด้านอื่นๆ สำหรับลูกค้าเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่จะมีบริการร้านอาหาร บริการรับฝากกระเป๋า บริการซักรีดเสื้อผ้า บางแห่งก็จะมีบริการอินเตอร์เน็ต ขายเป็นตัวที่ส่วนใหญ่เกสต์เฮาส์ไม่ได้เปิดกิจการเองแต่ให้คนอื่นมาเช่าที่ทำการ ซึ่งก็อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เกสต์เฮาส์มีลูกค้ามากขึ้น เพราะนักท่องเที่ยวเห็นว่าพักที่นี่แล้วสะดวกดี มีสิ่งอำนวยความสะดวก

จากลักษณะของเกสต์เฮาส์ที่ได้กล่าวไปในข้างต้นทำให้สามารถแบ่งเกสต์เฮาส์เป็นประเภทตามลักษณะต่างๆ ได้ดังนี้ คือ เกสต์เฮาส์ที่ยังคงเหลือความเป็นเกสต์เฮาส์แบบดั้งเดิมไว้ และเกสต์เฮาส์ที่มีลักษณะเป็นธุรกิจอย่างเต็มตัว

ประเภทที่ 1 เกสต์เฮาส์ที่ยังคงเหลือความเป็นเกสต์เฮาส์แบบดั้งเดิมไว้ จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่าจะมีลักษณะเป็นเกสต์เฮาส์ขนาดเล็ก มีจำนวนห้องไม่มาก ราคาถูก ลักษณะของห้องพักจะไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากนัก ส่วนมากจะเป็นห้องพัสดุ และที่สำคัญผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์จะอาศัยอยู่ภายในเกสต์เฮาส์ร่วมกับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติด้วย ซึ่งจากตัวอย่างเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีจำนวน 10 แห่งที่ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลจะพบว่ามีประมาณ 5 แห่ง คือ Roof Garden Guesthouse (Sun) , สิทธิเกสต์เฮาส์ , ชูศรีเกสต์เฮาส์/ตุ๊กเกสต์เฮาส์ , Apple Guesthouse , T.P. House ที่เป็นเกสต์เฮาส์ประเภทนี้

ประเภทที่ 2 เกสต์เฮาส์ที่มีลักษณะเป็นธุรกิจอย่างเต็มตัว จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่าจะมีลักษณะเป็นเกสต์เฮาส์ที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีจำนวนห้องมาก 40-60 ห้อง ราคาค่อนข้างสูงกว่าเกสต์เฮาส์ประเภทแรก และจะมีหลายราคาขึ้นอยู่กับสิ่งอำนวยความสะดวกภายในห้องพัก ลักษณะของห้องพักจะมีประเภทของห้องพักให้เลือกมากกว่า มีสิ่งอำนวยความสะดวกค่อนข้างมาก เช่น มีห้องน้ำในห้องพัก มีเครื่องทำน้ำอุ่น และลักษณะที่สำคัญของเกสต์เฮาส์ประเภทนี้คือ ผู้ประกอบการจะไม่ได้พักอาศัยอยู่ในเกสต์เฮาส์ร่วมกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ผู้ประกอบการเพียงแต่มาดูแลบ้างเท่านั้น ส่วนมากจะมีผู้จัดการและพนักงานของเกสต์เฮาส์เป็นผู้ดูแล ซึ่งจากตัวอย่างเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีจำนวน 10 แห่ง ที่ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลมาจะพบว่ามีประมาณ 5 แห่ง คือ New Siam Guesthouse , Merry V. Guesthouse , บ้านสบาย , New Merry V. Guesthouse , Rainbow Guesthouse ที่เป็นเกสต์เฮาส์ประเภทนี้

จากการสังเกตเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีของผู้วิจัยจะพบว่ายังมีเกสต์เฮาส์ที่จัดอยู่ในประเภทที่ 1 อยู่อีกจำนวนไม่น้อย เกสต์เฮาส์เหล่านี้ยังคงมีลักษณะคล้ายค่านิยมเกี่ยวกับเกสต์เฮาส์ที่ว่า เป็นบ้านที่แบ่งให้นักท่องเที่ยวเช่า โดยอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวของผู้ประกอบการ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าผู้ประกอบการของเกสต์เฮาส์ เหล่านี้จะรักษาลักษณะเหล่านี้เอาไว้ เพราะมีลักษณะที่เป็นเกสต์เฮาส์อย่างแท้จริง และนักท่องเที่ยวต่างชาติก็ชอบบรรยากาศที่เหมือนครอบครัวด้วย เนื่องจากพวกเขาต้องห่างไกลจากบ้านเมืองของตน ถ้าหากได้อยู่ในสถานที่ที่มีบรรยากาศเป็นเหมือนครอบครัว พวกเขาจะรู้สึกอบอุ่นและประทับใจ

ประเด็นต่อมาเมื่อมองถึงจำนวนเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีที่มีเป็นจำนวนมาก และมีแนวโน้มว่าจะมีจำนวนมากยิ่งขึ้น เพราะยังมีเกสต์เฮาส์ที่กำลังก่อสร้างขึ้นมาใหม่อีกหลายแห่ง ผู้วิจัยจึงคิดว่าจำนวนเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีกับจำนวนนักท่องเที่ยวมีความสอดคล้องกันหรือไม่ ทำไมจำนวนเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรียังคงมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้น หรือว่าที่มีอยู่แล้วไม่เพียงพอกับจำนวนนักท่องเที่ยว ซึ่งจากการสอบถามจากผู้ประกอบการก็พบว่า ผู้ประกอบการส่วนใหญ่คิดว่าจำนวนเกสต์เฮาส์ที่มีอยู่ในขณะนี้เพียงพอสำหรับจำนวนนักท่องเที่ยวแล้ว จนรู้สึกว่าจะมากเกินไปด้วย ซึ่งถ้าหากในย่านนี้มีเกสต์เฮาส์เพิ่มมากขึ้น ก็จะทำให้มีการแข่งขันของเกสต์เฮาส์ในย่านมากขึ้น มีการตัดราคา ซึ่งเกสต์เฮาส์ขนาดเล็กอาจจะเกิดความลำบากในการดำเนินกิจการอยู่ในย่านนี้ แต่ผู้วิจัยคาดว่า ผู้ประกอบการที่คิดจะมาทำกิจการเกสต์เฮาส์ในย่านนี้ หรือคิดจะขยายกิจการ อาจยังคงคิดว่าธุรกิจนี้น่าจะยังเติบโตไปอีกในย่านนี้ และความต้องการของนักท่องเที่ยวยังมีอยู่

5. กลยุทธ์ในการดำเนินกิจการเกสต์เฮาส์

เกสต์เฮาส์ในย่านรวมบุตรีส่วนใหญ่จะไม่ค่อยใช้กลยุทธ์ใดที่ซับซ้อนในการเรียกลูกค้า ในช่วงแรกของการเปิดกิจการส่วนใหญ่แล้วนักท่องเที่ยวจะเป็นผู้เดินมาตามหาห้องพักเอง ที่มักเรียกว่า walk in ซึ่งนักท่องเที่ยวเหล่านี้เมื่อกลับไปยังประเทศของตนก็จะไปบอกตอกกับเพื่อนๆ ญาติ และคนรู้จักที่คิดจะมาเที่ยวประเทศไทยให้มาพักที่เกสต์เฮาส์ที่ตนเคยไปพัก ดังนั้น นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนมากจะรู้จักเกสต์เฮาส์ที่ตนพักจากการบอกตอกจากเพื่อนที่เคยมาพัก มีบ้างที่รู้จักเกสต์เฮาส์ที่ตนพักจากหนังสือแนะนำการท่องเที่ยว เช่น lonely planet แต่มีเกสต์เฮาส์บางแห่งใช้วิธีการต่างจากที่อื่น คือ ใช้วิธีการไปเรียกลูกค้าที่สนามบินทันทีที่ลูกค้าลงจากเครื่องบินมาถึงประเทศไทยโดยให้นามบัตร แล้วเรียกแท็กซี่ให้พานักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมาส่งที่เกสต์เฮาส์ของตน โดยจะให้เงินเพิ่มเติมแก่แท็กซี่ที่พามาส่งหัวละ 10-20 บาท ซึ่งเกสต์เฮาส์แต่ละแห่งก็มีจุดเด่นของตนเพื่อสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติให้พวกเขากลับมาพักที่เกสต์เฮาส์ของตนอีก หรือแนะนำคนรู้จักให้มาพัก ส่วนใหญ่แล้วจุดเด่นของเกสต์เฮาส์ในสายตาของผู้ประกอบการคือ การบริการที่มีความเป็นกันเอง ซื่อตรง นอกจากนี้ยังมีเรื่องของความสะดวก ความสะดวกสบายของเกสต์เฮาส์ ส่วนสาเหตุที่ลูกค้าเลือกมาพักที่เกสต์เฮาส์มากกว่าพักที่โรงแรม ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าเป็นเพราะราคาของเกสต์เฮาส์ถูกกว่าราคาห้องพักของโรงแรม เนื่องจากนักท่องเที่ยวที่มาพักเกสต์เฮาส์จะเป็นนักท่องเที่ยวแบบ bag packer เป็นคนทำงาน หรือเป็นเยาวชนที่เก็บเงินได้จำนวนหนึ่งแล้วก็นำมาใช้ในการท่องเที่ยว พวกเขาจึงต้องประหยัดค่าที่พักเพื่อจะนำเงินไปใช้ในการท่องเที่ยวในที่ต่างๆ

เมื่อผู้วิจัยสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติถึงลักษณะของเกสต์เฮาส์ที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติชื่นชอบและต้องการ ทราบว่าส่วนใหญ่แล้วเห็นว่า ความสะดวก ความเป็นกันเองของผู้ให้บริการ บรรยากาศของเกสต์เฮาส์ และราคาถูกเป็นเรื่องที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเห็นว่าสำคัญ นอกจากนี้ยังเห็นว่าทำเลที่ตั้ง ความสะดวกสบาย ร้านอาหาร ความสะดวกสบาย และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ เช่น มีห้องน้ำในตัว มีเครื่องทำน้ำอุ่นก็เป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อเขาตัดสินใจจะพักที่เกสต์เฮาส์ใดก็จะพิจารณาจากสิ่งเหล่านี้ จากความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวเหล่านี้จะทำให้ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ทราบถึงความต้องการของนักท่องเที่ยว และสามารถปรับปรุงเกสต์เฮาส์ของตนให้ตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

ดังนั้นพอจะสรุปได้ว่าทั้งตัวผู้ประกอบการ และนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติก็มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องเกสต์เฮาส์ ควรมีการให้บริการที่ดี มีความเป็นกันเอง มีบรรยากาศที่ดีให้นักท่องเที่ยวรู้สึกที่พวกเขาอยู่ที่เกสต์เฮาส์ก็เหมือนอยู่ที่บ้าน จะทำให้พวกเขาอยากอยู่นานๆ หรือเมื่อเขาจากไปก็อยากกลับมาที่นี่อีก และนอกจากนี้ยังต้องมีความสะอาด เพราะนักท่องเที่ยวก็เหมือนคน

ทั่วไปทุกคนที่ต้องการอยู่ในที่พักอาศัยที่มีความสะอาด คงไม่ต้องการให้ที่นอนหลับพักผ่อนของเขาสกปรกไม่น่านอน

ธุรกิจเกสต์เฮาส์ถือเป็นธุรกิจที่ให้บริการที่พักแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ดังนั้น จึงต้องให้ความสำคัญต่อการให้บริการทั้งตัวผู้ให้บริการ และสถานที่ให้บริการ ต้องมีการจัดการให้ดี และคำนึงถึงความต้องการของผู้ใช้บริการ จะต้องสร้างความพึงพอใจให้ผู้ให้บริการจนทำให้ผู้รับบริการเกิดความประทับใจ และอยากกลับมาใช้บริการอีก หรือบอกต่อแก่คนที่เขารู้จักให้มาใช้บริการ

6. ความต้องการของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์เกี่ยวกับความช่วยเหลือและการสนับสนุนจาก

ภาครัฐ

ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ต้องการให้รัฐช่วยโปรโมตการท่องเที่ยวประเทศไทยให้มากยิ่งขึ้น เพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจะได้เข้ามาเที่ยวประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังอยากให้รัฐช่วยโปรโมตย่านนี้ให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวให้มากขึ้นด้วย ซึ่งเกสต์เฮาส์เองก็จะได้มีลูกค้ามาใช้บริการมากขึ้นด้วย และยังอยากให้ภาครัฐแก้ไขปัญหาอาชญากรรม สิ่งผิดกฎหมายต่างๆ ที่ทำให้ภาพลักษณ์ของประเทศของเกสต์เฮาส์ในย่านเสื่อมเสีย เช่น การลักขโมย ปัญหาเสพยาติด ปัญหาเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวที่ไม่น่าไว้วางใจ ที่จะมาก่อปัญหาให้กับเกสต์เฮาส์ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ทางผู้ประกอบการอยากให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาช่วยเหลือ จัดระเบียบ เอาจริงเอาจังกับปัญหาที่เกิดขึ้น มีการตรวจตรานักท่องเที่ยวอย่างละเอียดถี่ถ้วนก่อนที่จะให้เข้ามาในประเทศไทย อย่าปล่อยปละละเลยจนทำให้นักท่องเที่ยวเหล่านี้เข้ามาสร้างปัญหาให้กับย่านให้กับประเทศ เพื่อทำให้ภาพลักษณ์ของย่านดีขึ้น นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติก็อยากเข้ามาท่องเที่ยวพักผ่อน และเข้ามาดูแลพื้นที่บ่อยๆ แล้วก็อยากให้รัฐช่วยสนับสนุนการท่องเที่ยวด้วย ช่วยโปรโมตประเทศไทยให้นักท่องเที่ยวต่างชาติได้รู้จักมากขึ้น โดยเฉพาะรู้จักย่านนี้มากขึ้นด้วย

สำหรับสิ่งที่ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์อยากให้ภาครัฐช่วยเหลือมากที่สุด คือ อยากให้ภาครัฐสนับสนุนธุรกิจเกสต์เฮาส์ แทนที่จะบีบให้ธุรกิจประเภทนี้ให้ไม่สามารถดำเนินธุรกิจได้จนต้องเลิกกิจการไป ให้เกสต์เฮาส์เป็นธุรกิจที่ถูกกฎหมายเช่นเดียวกับโรงแรม โดยการออกกฎหมายมารองรับธุรกิจประเภทนี้ ให้มีพระราชบัญญัติมาคุ้มครองธุรกิจประเภทนี้ ซึ่งปัญหานี้ทางผู้ประกอบการธุรกิจเกสต์เฮาส์มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นสหพันธ์เกสต์เฮาส์กรุงเทพสากล ซึ่งชื่อเดิม คือ ชมรมเกสต์เฮาส์กรุงเทพฯ โดยมีคุณสมนึก อัสวเวชมงคล ดำรงตำแหน่งประธานของสหพันธ์คนปัจจุบัน มีการดำเนินการเรียกร้องให้ภาครัฐออกกฎหมายสำหรับเกสต์เฮาส์ เพื่อให้เกสต์เฮาส์เป็นไม่ใช่อุตสาหกรรมที่อยู่กฏหมายอีกต่อไป เดิมทีเกสต์เฮาส์เป็นธุรกิจที่ไม่ถูกกฎหมายก็เพราะเกสต์เฮาส์ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวก (facility) ที่สอดคล้องตามมาตรฐานของพระราชบัญญัติโรงแรม เช่น ที่จอดรถ

บันไดหนีไฟ จำนวนและขนาดของห้องพัก ห้องน้ำในตัวทุกห้องพัก เป็นต้น เนื่องจากเกสต์เฮาส์ไม่มีสถานที่และงบประมาณที่เพียงพอกับการจัดการให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ จึงไม่สามารถนำพระราชบัญญัติโรงแรมมาใช้กับเกสต์เฮาส์ได้ และจะมีปัญหาเกิดขึ้นอย่างหนึ่งคือ ถ้าหากกองทะเบียนโรงแรม กรมตำรวจเข้ามาตรวจสอบเกสต์เฮาส์ว่ามีใบจัดตั้งโรงแรมหรือไม่ เกสต์เฮาส์ก็จะมีปัญหา ทำให้ต้องเสียค่าปรับ นอกจากนี้ยังมีปัญหาในเรื่องของการเสียภาษี ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ไม่สามารถเสียภาษีให้ถูกต้องตามกฎหมายได้ เพราะยังไม่มีกฎหมายมารองรับธุรกิจประเภทนี้ จึงไม่ทราบว่าต้องเสียภาษีอย่างไรให้ถูกต้อง ทางประธานสหพันธ์เกสต์เฮาส์และผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์จึงต้องการให้รัฐออกกฎหมายเพื่อนำมาใช้กับธุรกิจเกสต์เฮาส์ จะได้ช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ด้วย ซึ่งในขณะนี้กำลังดำเนินการในเรื่องนี้อยู่

ถ้าหากความต้องการของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์ของย่าน และโดยเฉพาะเรื่องการทำให้ธุรกิจเกสต์เฮาส์เป็นธุรกิจที่ถูกต้องตามกฎหมาย เมื่อสิ่งเหล่านี้ได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาครัฐแล้ว ธุรกิจเกสต์เฮาส์ก็จะสามารถดำเนินกิจการไปได้ด้วยดี ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวแบบ bag packer และนักท่องเที่ยวผู้ที่นิยมการพักอาศัยในที่พักรวมประเภทเกสต์เฮาส์ซึ่งเป็นที่พักราคาประหยัด ช่วยส่งเสริมให้ประเทศไทยมีรายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้น เพราะนักท่องเที่ยวที่นิยมการท่องเที่ยวแบบประหยัดและนิยมที่พักแบบเกสต์เฮาส์ก็มีเป็นจำนวนมาก

7. พื้นที่ในย่านรามบุตรีในความคิดเห็นของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์

ปัญหาที่พบในพื้นที่ย่านรามบุตรี ผู้ประกอบการส่วนใหญ่บอกว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของพื้นที่ เช่น สภาพความแออัดในพื้นที่ การตั้งแผงลอยขายของบนถนนภายในซอยทำให้ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย สกปรก ดูไม่น่ามอง นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับผู้หญิงบริการที่ทำให้ชาวต่างชาติดูประเทศไทยในทางที่ไม่ดี พวกผู้หญิงบริการเหล่านี้บางครั้งก็จะขโมยของลูกค้าชาวต่างชาติด้วย ปัญหาต่อมาเป็นปัญหาเกี่ยวกับอาชญากรรม การลักขโมยที่ผู้ลักขโมยมีทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ กว้างขวาง และยังมีปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งของคนไทยที่ทะเลาะกับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่ผู้ประกอบการเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมมากเพราะชาวต่างชาติที่มาเที่ยวถือเป็นแขก นำเงินรายได้มาให้ประเทศไทย ส่วนในตรอกไก่แจ้ผู้ประกอบการบอกว่ามีปัญหากับสภาพแวดล้อมในตรอก ซึ่งที่ดินในตรอกเป็นที่ทรัพย์สินฯ ถึงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมเพราะท่อระบายน้ำมีขนาดเล็ก ทำให้นักท่องเที่ยวไม่เข้ามาพักในตรอกนี้ การแก้ปัญหาเหล่านี้ทางผู้ประกอบการเห็นว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐควรเอาใจจ้กับปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ไม่ควรปล่อยปละละเลย ทำหน้าที่อย่างตรงไปตรงมา ให้ความช่วยเหลือผู้ประกอบการอย่างเต็มที่และเต็มความ

สามารถ ไม่ปิดความรับผิดชอบ จะทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นในย่านที่เกี่ยวกับเกสต์เฮาส์ลดน้อยลงและหมดไป ทำให้สภาพแวดล้อมและภาพลักษณ์ของพื้นที่ย่านรามบุตรีดีขึ้น นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจะได้อยากมาพักอาศัยในย่านนี้

ในส่วนของความร่วมมือแก้ปัญหาของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ ได้มีการรวมตัวกันจัดตั้งสหพันธ์เกสต์เฮาส์กรุงเทพฯ ซึ่งการรวมตัวกันของผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ทำให้เกิดพลังและอำนาจในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นและการต่อรองกับทางภาครัฐ การจัดตั้งสหพันธ์เกสต์เฮาส์ขึ้นก็เพื่อผลักดันธุรกิจเกสต์เฮาส์ให้เป็นธุรกิจที่ถูกต้องตามกฎหมาย รวบรวมผู้ประกอบการให้เป็นปึกแผ่นเพื่อแจ้งข่าวสารและรักษาผลประโยชน์ของมวลสมาชิก เชื่อมโยงธุรกิจเกสต์เฮาส์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดำเนินนโยบายไม่แสวงหาผลประโยชน์ใดๆ หรือธุรกิจการค้าใดๆ นอกจากนี้ ยังเพื่อส่งเสริมธุรกิจเกสต์เฮาส์ให้เจริญเติบโตยิ่งขึ้น ซึ่งผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ในย่านรามบุตรีโดยส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของสหพันธ์ ทางสหพันธ์จะมีการเรียกสมาชิกเข้าประชุมเมื่อมีประเด็นที่น่าสนใจเกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกับธุรกิจเกสต์เฮาส์และยังมีจดหมายส่งไปให้กับสมาชิกเพื่อแจ้งข่าวสาร สมาชิกของสหพันธ์เกสต์เฮาส์ต้องการให้สหพันธ์ดำเนินการสิ่งต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของธุรกิจเกสต์เฮาส์ และทำตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งสหพันธ์ทั้งหมด โดยเฉพาะเรื่องการทำให้ภาครัฐรับรองธุรกิจเกสต์เฮาส์ให้เป็นธุรกิจที่ถูกต้องกฎหมาย การออกพระราชบัญญัติสำหรับเกสต์เฮาส์

สิ่งที่ผู้ประกอบการเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่คิดว่าควรค่าแก่การอนุรักษ์ ส่งเสริม ได้แก่ พวกสถานที่เก่าแก่ สิ่งปลูกสร้างในสมัยก่อน ไม่ว่าจะเป็นวัดต่างๆ พระราชวัง ป้อมพระสุเมณ บ้านไม้เก่าๆ เป็นต้น เพราะเป็นสถานที่สวยงาม นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติชื่นชอบเป็นอย่างยิ่ง , ประเพณีวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม เช่น ประเพณีสงกรานต์ เพราะทำให้พื้นที่ในย่านนี้เป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติ นอกจากนี้ก็ควรจะอนุรักษ์วิถีการดำเนินชีวิตของคนบางลำพูซึ่งยังมีภาพของการดำเนินชีวิตแบบเก่าหลงเหลืออยู่ เพราะวิถีชีวิตแบบนี้ปัจจุบันหาได้ยากแล้ว และผู้ประกอบการอยากให้ส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบ walking tour โดยเริ่มจากคนในพื้นที่ก่อนให้เขารู้จักพื้นที่ที่เขาอยู่ให้ดียิ่งขึ้น รู้ความเป็นมา ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้คนในพื้นที่เกิดความภูมิใจ และรักพื้นที่ของตน อยากเก็บรักษาไว้ให้ดี จะทำให้เกิดความหวงแหนสิ่งต่างๆ ในพื้นที่ของตนคนในพื้นที่ไม่ทำลายเองและไม่ยอมให้ใครมาทำลาย

8. ความสัมพันธ์ของธุรกิจเกสต์เฮาส์และธุรกิจอื่นๆ ในย่านรามบุตรี

ตามธรรมชาติแล้วคงไม่มีใครสามารถอยู่รอดได้ในสังคมด้วยตัวคนเดียว จำเป็นจะต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น และมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม การดำเนินธุรกิจก็เช่นเดียวกัน คงไม่มีธุรกิจใดที่สามารถดำเนินกิจการเพียงลำพังโดยไม่มีความสัมพันธ์กับธุรกิจอื่นเลย เกสต์เฮาส์ใน

ย่านรามบุตรีก็เป็นธุรกิจประเภทหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กับธุรกิจอื่นๆ ในย่าน ธุรกิจอื่นๆ นอกจากธุรกิจเกสต์เฮาส์ที่ปรากฏในย่านรามบุตรี เช่น ธุรกิจร้านอาหารที่มีทั้งเปิดเป็นร้านในตึกแถว ชายเป็นแผงลอยที่จะพบมากในช่วงตอนกลางวันโดยจะขายอาหารทะเล หรือเป็นรถเข็นขายผัดไทยโรตี่ และที่เป็นที่นิยมที่สุดในตอนนี้คือขายข้าวไข่เจียวและอาหารจานเดียวที่ปรุงง่ายๆ , ธุรกิจบริการอินเทอร์เน็ต , ธุรกิจเช่า/ขายหนังสือ , ธุรกิจบริการซักรีดเสื้อผ้า เป็นต้น ธุรกิจเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับธุรกิจเกสต์เฮาส์ ความสัมพันธ์นี้เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน (Symbiotic relationship) หมายถึง ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นที่มีความสามารถแตกต่างจากตนเอง โดยธุรกิจอื่นๆ จะต้องพึ่งพิงลูกค้าซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่มาจากเกสต์เฮาส์ เพราะไม่ได้เปิดเกสต์เฮาส์เอง เกสต์เฮาส์เองก็ต้องพึ่งพิงธุรกิจอื่นๆ เช่นกัน เพราะถึงแม้ว่าเกสต์เฮาส์บางแห่งก็จะมีบริการเหล่านี้ภายในเกสต์เฮาส์อยู่แล้วแต่ราคาอาจจะสูงกว่า และการที่มีธุรกิจอื่นๆ ซึ่งเป็นธุรกิจที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวทำให้นักท่องเที่ยวอยากมาพักในย่านนี้ เนื่องจากรู้สึกสะดวกสบาย มีการบริการที่นักท่องเที่ยวต้องการ

ธุรกิจอื่นๆ ที่เข้ามาในย่านล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลมาจากเกสต์เฮาส์ เพราะผู้ประกอบการธุรกิจอื่นๆ มาเปิดร้านที่นี้ก็เนื่องจากต้องการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ และหลังจากที่ มาเปิดร้านที่นี้แล้ว ก็ได้ลูกค้าที่เป็นนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติตามที่ตั้งใจไว้ตั้งแต่ต้น ซึ่งลูกค้าเหล่านี้ เป็นนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่พักอาศัยอยู่ในเกสต์เฮาส์ในย่านนี้ จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการร้านอาหาร ร้านบริการอินเทอร์เน็ต และร้านซักรีด ต่างก็ให้คำตอบเช่นเดียวกันว่าเปิดร้านทำธุรกิจในย่านนี้ก็เพราะในย่านนี้มีนักท่องเที่ยวต่างชาติมาก ธุรกิจของตนน่าจะไปได้ดี และส่วนใหญ่ก็ มาเปิดร้านของตนหลังจากที่มีเกสต์เฮาส์อยู่ในย่านนี้มากพอสมควรแล้ว ธุรกิจเหล่านี้มองว่ายังมี เกสต์เฮาส์เพิ่มมากขึ้นในย่านมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นผลดีกับธุรกิจของตน เพราะนั่นหมายถึงจะมีลูกค้า มาใช้บริการธุรกิจของตนมากยิ่งขึ้น ผู้ประกอบการธุรกิจอื่นๆ มองว่าธุรกิจของตนกับเกสต์เฮาส์เกื้อหนุนกัน ความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจอื่นๆ ในย่านกับเกสต์เฮาส์ไม่มีความขัดแย้งกัน ในทางตรงกันข้ามธุรกิจอื่นๆ ต้องพึ่งพาธุรกิจเกสต์เฮาส์ เพราะต้องอาศัยลูกค้าที่พักอยู่ในเกสต์เฮาส์ ส่วนความขัดแย้งกับธุรกิจประเภทเดียวกันก็ไม่มี จะมีก็แต่การตัดราคากันเล็กน้อย

ผู้ประกอบการธุรกิจอื่นๆ ในย่านรามบุตรีส่วนใหญ่จะมองเกสต์เฮาส์ในแง่ดี เป็นธุรกิจที่ช่วยส่งเสริมธุรกิจของพวกเขา ถ้าไม่มีเกสต์เฮาส์ธุรกิจของเขาก็จะไม่มีลูกค้า ส่วนสภาพทั่วๆ ไปในย่านผู้ประกอบการธุรกิจอื่นๆ ก็มองว่าดีแล้ว เป็นแหล่งทำมาหากิน แหล่งที่ช่วยสร้างงานสร้างรายได้ อาจจะมีบ้างที่รู้สึกว่พื้นที่ในย่านนี้แออัด ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ดูแล้วไม่สวยงาม เสียงดัง แต่เมื่อคิดถึงว่าเป็นความเจริญที่เข้ามา ก็คิดว่าคุ้มค่า

ดังนั้นภาพความสัมพันธ์ระหว่างเกสต์เฮาส์กับธุรกิจอื่นที่เกิดขึ้นในย่านรามบุตรีทำให้ผู้วิจัยคิดว่า เป็นภาพความสัมพันธ์ที่จะต้องเกิดขึ้นในย่าน และในย่านนี้จะขาดธุรกิจใดไปไม่ได้ เพราะต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวในย่านนี้ และมาพักอาศัยอยู่ในย่านนี้

ย่านชุมชนเขียนนิวาสน์-ไก่อแจ้

ลักษณะพิเศษของชุมชนเขียนนิวาสน์-ไก่อแจ้ คือ ความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งรกรากมาแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นแหล่งชุมชนชาวมอญที่อพยพมาจากหลายที่ การอยู่อาศัยมาเป็นเวลานานจนเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์เป็นลำดับลงไปรุ่นต่อรุ่น แม้ที่ไม่ได้เกี่ยวพันเป็นญาติกันทางสายเลือด แต่ก็มีภานับญาติกันจากที่เป็นชาวมอญอพยพมาจากอำเภอเดียวกัน นอกจากนั้นแต่ละครอบครัวยังมีการแต่งงานข้ามกลุ่มมอญสายต่างๆ รวมถึงคนไทยที่อยู่ภายในชุมชนซึ่งต่างก็มีความรักใคร่กลมเกลียวกันจนชาวบ้านต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า "ในบริเวณนี้เรารู้จักกันหมด เพราะเป็นญาติกันทั้งนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเขา แยกเราไม่ได้แยกว่าใครเป็นไก่อแจ้ ใครมาจากเขียนนิวาสน์ เพราะเราเป็นชุมชนเดียวกัน" สังคมชาวบ้านในตรอกนี้ จึงค่อนข้างมีความแน่นแฟ้น เอื้ออาทร ช่วยเหลือพึ่งพา และยังคงมีกิจกรรมร่วมกันในรูปแบบคล้ายหมู่บ้านชนบท เช่น มีลานบ้าน มีสังคมละแวกบ้านที่เดินไปมาหาสู่กันได้อย่างสนิทใจภายใต้ที่ดินที่เป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และที่ดินที่ไม่ใช่ของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งที่ดินที่เป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์นี้จะอยู่บริเวณของตรอกเขียนนิวาสน์ทางด้านซ้ายมือตลอดรอบ ผ่านร้านค้าริมถนนไปจนถึงฝั่งขวามือของตรอกไก่อแจ้ ซึ่งแม้จะมีการขึ้นค่าเช่าอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต แต่ชาวบ้านรุ่นเก่าๆ ก็ไม่คิดจะย้ายออกไปไหน เนื่องจากความผูกพันในพื้นที่และความสमानอันกลมเกลียวกันในละแวกบ้าน โดยเฉพาะคนเก่า คนแก่ ยิ่งมีความผูกพันต่อพื้นที่มาก ดังนั้นจึงจะสังเกตเห็นได้ว่าผู้ที่อยู่ในชุมชนมักจะเป็นผู้สูงอายุแล้วและลูกหลานก็แต่งงานย้ายออกไปตั้งครอบครัวที่อื่น เช่น ครอบครัวของคุณยายยอมซึ่งเป็นชาวมอญปากเกร็ด ลูกหลานย้ายออกไปหมดเหลือเพียงหลานชายคนเดียวเท่านั้นที่อยู่กับยาย และตัวยายเองก็เคยย้ายออกไปอยู่กับลูกๆ มาแล้วแต่ก็ไม่ชอบ ไม่คุ้นเคย เท่ากับที่นี่จึงต้องย้ายกลับมาอยู่ที่เดิมอีกครั้ง

นอกจากนั้นความเป็นชาวมอญร่วมกันก็ทำให้วิถีประเพณี ปฏิบัติในการดำเนินชีวิตไม่ค่อยมีความแตกต่างกัน กลุ่มครอบครัวของคนรุ่นเก่ามักจะมีครอบครัวขยายราว 2-4 รุ่น แต่หลายครอบครัวก็จะเหลือลูกหลานอยู่เพียงครัวหรือสองครัว เพราะพื้นที่คับแคบทำให้ต้องมีการแยกย้ายออกไปซื้อบ้านข้างนอก บ้างก็ตัดแบ่งบ้านหลังเดิมให้เล็กลง นอกจากนั้น การแต่งงานกับคนไทยก็มีมากทำให้ความเป็นมอญค่อยๆ กลืนหายไปและแตกสกลออกไปเป็นจำนวนมาก

ตรอกไก่อ้ในชวง 40-50 ปีที่แล้ว เป็นย่านชุมชนที่ชื่อเสียงด้านความเป็นนักเลงเจ้าถิ่นไม่ยอมใคร ชาวบ้านมักจะเล่าอย่างภาคภูมิใจว่า นักเลงในที่นี้ หมายถึง ความไม่ยอมให้ใครมาดูถูกหาเรื่องในพื้นที่ของตัวเอง แต่ไม่ใช่การเป็นอันธพาล ะรานผู้อื่นก่อน ไม่ทำร้ายใครข้างหลังอย่างนักเลงสมัยนี้ ตรอกไก่อ้จึงเป็นถิ่นที่มีชื่อเสียงมาก จนผู้คนทั่วไปรู้จักดีและไม่ค่อยมีใครกล้าหาเรื่อง แต่ภายหลัง นักเลงเหล่านี้ก็เป็นใหญ่เป็นโตและมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่มั่นคงเพราะพวกเขาคือพวกที่มีการศึกษาดีนั่นเอง

คนในตรอกส่วนใหญ่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจมั่นคงมาตั้งแต่อดีต เพราะมีอาชีพเป็นข้าราชการและรัฐวิสาหกิจกันมาก เช่น ข้าราชการในสำนักงานทรัพย์สินฯ สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน ทหาร มหาวิทยาลัย กระทรวงเกษตรฯ สำนักงานสถิติ การไฟฟ้า การประปา ส่วนคนที่ทำงานภาคเอกชนก็มีตำแหน่งหน้าที่การงานที่ค่อนข้างมีรายได้ดี เช่น ทนายความ พนักงานธนาคาร เป็นต้น รองลงมาชาวบ้านก็มักจะประกอบอาชีพค้าขาย ทั้งนี้เพราะบริเวณรอบๆชุมชนนี้เป็นย่านแห่งการค้าและสถานที่ราชการต่างๆ โรงเรียนที่เด็กๆ ในตรอกไปเรียนมีทั้งใกล้และไกล เช่น โรงเรียนสตรีวิทย์ โรงเรียนทวีธาภิเศก โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนเทพศิรินทร์ พาณิชยการพระนคร เป็นต้น ความที่คนส่วนใหญ่มีฐานะการงานที่มั่นคง ทำให้ไม่ค่อยมีปัญหาอะไร เพราะต่างพึ่งพาตัวเองได้ หากจะมีบ้างก็เป็นเรื่องทะเลาะเบาะแว้งเล็กๆ น้อยๆ หรือปัญหาบางเรื่องก็อาจมีผู้อาวุโสในตรอกคอยให้คำปรึกษา ช่วยเหลือ เกื้อกูลและผูกพันกัน เราจึงสังเกตได้ว่าชาวบ้านหลายคนแม้มีหนทางขยับขยายไปที่อื่นได้แต่ก็ไม่ไป เพราะความผูกพันกับที่นี่มายาวนาน เช่น คุณลุงเปิด อายุ 72 ปี เกิดที่นี่และเป็นลูกหลานของตระกูลอิศรเสนา อาศัยอยู่บนที่ทรัพย์สินฯ เล็กๆ หลังจากประสูติ แม้จะมีลูกหลานจบการศึกษาสูงๆ เป็นข้าราชการหลายคน แต่คุณตาก็ไม่เคยคิดจะไปอยู่กับลูกๆ ที่อื่น

ลักษณะพิเศษของชุมชนเก่าแก่แห่งนี้คือ การมีลานบ้านและงานบุญที่ยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมชาวบ้านได้อย่างน่าสนใจและยังสามารถทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมของสมาชิกในชุมชน ยึดโยงความเป็นเครือญาติไว้ด้วยกัน โดยลานร่วางและลานต้นสนนั้น ในวันเวลาปกติพื้นที่เหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นทั้งที่นั่งเล่น ทางเดิน จุดนัดพบ ที่พักผ่อนหรือเป็นร้านข้าวแกง แต่ในฤดูกาลพิเศษประจำปี พื้นที่เหล่านี้จะถูกปรับเปลี่ยนเป็นลานสำหรับการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน เป็นพื้นที่แห่งการตอกย้ำ และสานต่อความสัมพันธ์ นอกจากนั้นชาวบ้านยังนับถือศรัทธาต่อ "เสด็จพ่อ" ซึ่งอาจเปรียบเสมือนศูนย์รวมใจของชาวตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่อ้ ก็ว่าได้ เพราะไม่ว่า บางคน บางกลุ่มอาจจะมีความขัดข้อง มองงใจกัน แต่เมื่อถึงเวลาฝังงานของเสด็จพ่อคือ พิธีบวงสรวง พวกเขา ก็จะร่วมใจกันจัดงานถวายแด่ท่าน ดังนั้น ในงานบวงสรวงเสด็จพ่อ จะเห็นผู้คนในตรอกทั้งที่ถูกกันไม่ถูกกัน ก็จะพร้อมเพรียงกันเอาของมาร่วมถวาย นั่นเพราะความเชื่อ ความศรัทธา ที่ชาวบ้านมีต่อองค์เสด็จพ่อ แม้ว่าส่วนใหญ่ จะไม่เคยประสบพบเห็นวิญญาณท่านหรือเรื่องปาฏิหาริย์ใดๆ แต่

ก็เชื่อมั่นศรัทธาว่า เสด็จพ่อเปรียบเสมือนผู้คุ้มครอง "บ้าน" ของพวกเขาให้อยู่เย็นเป็นสุข อีกทั้งความสนใจพยายามของชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนที่อยากจะสืบหาและเรียบเรียงประวัติของกรมหลวงจักรเจษฎาซึ่งเป็นเจ้าของบ้านที่แท้จริงของพวกเขา กับทั้งชาวบ้านจำนวนมากที่มีศรัทธาผูกพันอย่างแน่นแฟ้นต่อองค์ "เสด็จพ่อ" อาจจะไม่ใช้การเขียนหรือบอกเล่า เรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนโดยตรง หากแสดงถึงว่า ชุมชนมีศูนย์รวมความผูกพันทางใจ มีโลกทัศน์ร่วมบางอย่างที่โยงใยไปถึงการมีกิจกรรมร่วมกันในชุมชน การตระหนักถึงความมีรากเหง้าเดียวกันในพื้นที่ที่ไม่เพียงแต่ความตระหนักว่าส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันเท่านั้น หากแต่ยังเป็น "ลูกหลานของเสด็จพ่อ" ร่วมกันอีกด้วย จึงไม่น่าแปลกใจว่าหากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเสด็จพ่อชาวบ้านจะพักความบาดหมางใจไว้ก่อน และหันมาร่วมมือร่วมใจกัน การมีศูนย์รวมใจเดียวกันจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยยึดโยงสายสัมพันธ์ของความเป็นชุมชนไว้ แม้ชาวบ้านอาจถูกมองจากคนภายนอกว่า "อ่อนแอ" "ขาดศักยภาพ" และ "เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว" แต่ในอีกด้านหนึ่ง ชุมชนกลับมีองค์กรของตนเองที่เข้มแข็งคอยดูแล เกื้อกูล ระวังกันภายในชุมชน เป็นกลุ่มองค์กรเล็กๆ ที่สามารถช่วยแก้ไข พัฒนา ตอบสนองต่อเรื่องราวชีวิตประจำวันของพวกเขาเองได้ รูปแบบกลุ่มเป็นการดำเนินงานโดยความสมัครใจและไม่มีผลประโยชน์ตอบแทน และสามารถคงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ภายใต้ระบบการสืบทอดที่ยังคงพึ่งพิงอยู่กับสายสัมพันธ์ในชุมชนซึ่งระบบระเบียบความสัมพันธ์ภายในชุมชนนั้นไม่สามารถทดแทนหรือซ้อนทับได้โดยระบบที่ประชาคมบางลำพูได้กำหนดไว้ให้พวกเขาได้

ประชาคมบางลำพูได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับกระแสการตื่นตัวเรื่องการรื้อฟื้นเมืองให้สวยงามน่าอยู่ การรื้อฟื้นสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โดยก่อตัวขึ้นจากการจัดกิจกรรมถนนคนเดินและการอนุรักษ์ตึกโรงพิมพ์คุรุสภาซึ่งมีบางกอกฟอรัมและกลุ่มร้านอาหาร ร้านหนังสือในย่านเป็นแกนนำ การเติบโตของประชาคมบางลำพูแบ่งออกเป็น 2 ระยะตามแกนนำหลักที่เปลี่ยนไป ในระยะแรกเป็นช่วงที่กิจกรรมเน้นที่การจัดงานถนนคนเดินและงานในระดับกว้าง เป็นเครือข่าย ขณะที่แกนนำในช่วงต่อมาใช้พื้นที่บริเวณสวนสาธารณะสันติชัยปราการเป็นเสมือนเวทีแสดงออก รูปแบบการทำงานของประชาคมบางลำพูมีลักษณะเป็นระบบทางการมากกว่ารูปแบบการทำงานของชุมชนมาก ปัจจุบันประชาคมบางลำพูเกิดขึ้นด้วยกระแสการรื้อฟื้นเมืองน่าอยู่ที่นำแนวคิดประชาสังคมมาเป็นตัวแบบการจัดตั้งองค์กรสถาปนาขึ้นเป็น "ประชาคม" ในนามของตัวแทนชุมชนในย่านบางลำพูทั้งหมด แต่โดยโครงสร้างและจากการทำงานที่เกิดขึ้นจริงๆ แล้ว พบว่า ปัจจุบันมีสมาชิกที่เป็นแกนนำเหลืออยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้น เหตุผลสำคัญมาจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างแกนนำเอง กับความขัดแย้งที่เกิดจากชาวบ้านในชุมชนหมดความเชื่อมั่น ไว้วางใจในตัวแกนนำ

ในแง่อุดมการณ์ ประชาคมบางลำพูในระยะแรก มีการสืบทอดและรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะเชิงกายภาพ ตามแนวทางที่บางกอกฟอรัมริเริ่ม ทำให้กิจกรรมหลักอยู่ที่การจัดงาน

ปิดถนน การสร้างองค์กรแบบเครือข่ายกว้างขวาง การประกาศจุดยืนในช่วงแกนนำรุ่นแรก เน้นถึงเรื่องการสร้าง "ประชาคม" ที่มาจากเหล่าพลเมืองที่หลากหลายและตื่นตัว ความเข้มแข็งเชิงโครงสร้างขององค์กรและการสร้างกลไกพึ่งพาตนเอง โดยมีเป้าหมายในการฟื้นฟูให้เป็น "เมืองน่าอยู่" หรือ "เมืองในฝัน" ที่เน้นความสวยงามทางกายภาพของตึกกรมบ้านช่อง โบราณสถานและการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่เป็นของเก่า มรดกเก่า ซึ่งเป็นเพียงมิติทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และมีความหมายเฉพาะตัวมาก เช่น ต้องมีประวัติศาสตร์เก่าแก่ ยาวนาน มีพื้นที่ทางกายภาพที่สวยงามเป็นเอกลักษณ์ ต่างจากเนื้อหาสาระที่แท้จริงของ "พื้นที่สาธารณะ" ตามแนวคิด civil society ที่เน้นการเปิดพื้นที่เชิงนามธรรม เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างหลากหลายทางความคิด การสร้างสรรค์และการพัฒนาสังคม อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ประชาคมบางลำพู เข้าสู่ยุคแกนนำรุ่นที่สอง กิจกรรมส่วนใหญ่จะเน้นการอนุรักษ์ ทางวัฒนธรรมและมุ่งจัดในรูปแบบ "การแสดง" "งานเทศกาล" หรือ "บริการทางสังคม" มากกว่า อุดมการณ์แบบเก่าๆ ได้ค่อยๆ จางหายไปจนหาความชัดเจนในจุดยืนได้ยาก ประชาคมบางลำพู จึงกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมให้กลุ่มคนเล็กๆ ได้แสดงออกในบทบาทและความคิดสร้างสรรค์ที่จำกัดมาก มีการระดมหรือขอความเห็นจากสมาชิกชุมชนน้อยมาก และกิจกรรมเหล่านั้นก็เป็นประโยชน์กับเฉพาะคนภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ การก้าวเข้ามาของประชาคมจึงคล้ายกับการเข้ามาฉกชิงความหมายในอดีต และการ "สร้างภาพ" เมืองในแบบที่ปรารถนาให้เป็นโดยการสร้างความชอบธรรมแก่ตนเองผ่านอุดมการณ์สวยงามข้างต้น

การวิเคราะห์ภาพชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก่อ๊

1. วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง และศักยภาพทางสังคมของชุมชนควบคู่ไปกับ ความทรงจำทางสังคมร่วมกันของชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก่อ๊

พิธีกรรมบวงสรวงเสด็จพ่อ หรือกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านรวมทั้งความทรงจำร่วมกันและเทศกาลปิดถนนพระอาทิตย์ ภายใต้กรอบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น สามารถอธิบายได้ด้วยแนวความคิดของ "การแสดง" ของ Turner

งานพิธีกรรมของชาวบ้านและความทรงจำร่วมกันนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่มี "ช่วงเวลา" อยู่ใน "ขอบเขต" ที่สามารถตีความได้ว่า เป็นช่วงเวลาพิเศษ และเป็นพื้นที่พิเศษ แตกต่างจากเวลาและพื้นที่ปกติ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนาน บันเทิง ปลอดภัยอิสระ เป็นช่วงเวลาที่น่าแสดงประเภทต่างๆ เช่น นักดนตรี ศิลปิน นักแสดง นางรำ นางละคร คนเซตหุ่น มีเวลาพิเศษที่จะแสดงและสื่อสารกับผู้ชมในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตที่เคยงดงามในอดีต และปัจจุบันกำลังจะเลือนหายไป ชุมชนที่เคยรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรม ชุมชนที่ผู้คนพึ่งพาอาศัยกัน ใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่เดือดร้อน รุนวาย หรือรีบเร่งเหมือนปัจจุบัน ขณะเดียวกัน ผู้ชมซึ่งมีทั้งคนในชุมชน และอาจมีคน

ต่างถิ่นด้วย ต่างก็มีช่วงเวลาพิเศษเช่นเดียวกันกับผู้แสดง ช่วงเวลาพิเศษของผู้ชม คือ ช่วงเวลาที่ได้ปลดปล่อยภาระกิจหน้าที่ส่วนตัว เพื่อออกมาจากบ้านและชมการแสดงนั้นๆ ผู้ชมจะมีโอกาสสัมผัสกับบรรยากาศที่สนุกสนาน เบิกบานใจ ผ่อนคลาย เพลิดเพลิน มีโอกาสรับรู้ได้จากสายตา ได้ยินเสียง และสัมผัสทางกาย การรับรู้เหล่านี้เกิดในสถานที่ที่พิเศษคือ ลานร่ำวง ซึ่งเปลี่ยนจากลานที่ไม่มี ความหมายในยามปกติไปสู่ลานที่แน่นขนัดด้วยคนดู และกลายเป็นเวทีสำหรับการแสดงขนาดใหญ่ เวลาและพื้นที่พิเศษ จึงมีลักษณะเป็น liminality ตามแนวคิดของ Turner

ช่วง liminality หรือช่วงที่คลุมเครือ กำกวม ปังบอกแน่ชัดไม่ได้ เป็นสิ่งที่อยู่นอกระเบียบปรากฏขึ้นในชุมชน หมายความว่า ลานร่ำวงในขณะนั้นคือพื้นที่ที่อยู่นอกระเบียบ หรืออยู่นอกกฎเกณฑ์ในชีวิตประจำวัน เมื่อผู้คนมารวมกันในพื้นที่นี้ ผู้คนจึงกลายเป็นสิ่งที่อยู่นอกระเบียบและคลุมเครือเช่นเดียวกัน ดังนั้นการแสดงที่ปรากฏ จึงเป็นสิ่งที่อยู่นอกระเบียบ ผู้ที่เล่นลิเก ละคร นักดนตรี และศิลปินต่างๆ จึงมีโอกาสคิดสร้างสรรค์ จินตนาการ ตามที่ตนเองใฝ่ฝันได้อย่างอิสระ และประเด็นเรื่อง ความคิดฝันและจินตนาการ หรือ Imaginative Idealism จึงปรากฏอยู่อย่างเด่นชัดในกลุ่มนักแสดง และคนที่มาร่วมงาน ซึ่งการแสดงนี้จะไม่ปรากฏให้เห็นและเป็นเรื่องที่อยู่ นอกเหนือระเบียบกฎเกณฑ์ที่สังคมใช้กันในยามปกติ

ในช่วงเวลาที่อยู่นอกระเบียบนี้ เวทีการแสดงต่างๆ คือ การหวนไปสู่อดีต คิดถึงสิ่งที่ล่วงเลยมาแล้ว หรือเป็น nostalgic sensationism ซึ่งแฝงอยู่ในงานพิธีกรรม และการระลึกถึงความหลังดังกล่าวก็ถูกแสดงผ่านสื่อที่เป็นวัฒนธรรมหรือ Traditional Conservatism ซึ่งเป็นการแสดงเชิงจารีต เป็นการแสดงที่มีกรอบมีระเบียบกฎเกณฑ์ มีพิธีกรรม มีการสืบสานกันตามลำดับ ซึ่งกลายเป็นสิ่งมีค่า และเป็นของหายาก เช่น ละคร หรือลิเก

ช่วง liminality อาจเป็นเพียงเสี้ยวเล็กๆ ของละครทางสังคม ที่เกิดขึ้นกับชุมชนบางลำพู ในที่นี้จะชี้ให้เห็นว่า การแสดง ประเภทต่างๆ จะปรากฏอยู่เพื่อตัวของมันเอง แต่เป็นการสื่อสารต่อชุมชนและสังคม หากจะยกตัวอย่างจากงานเปิดถนนพระอาทิตย์ อย่างเช่นการแสดงละครไม้ขึ้นมาวิเคราะห์ จะพบว่าเรื่องราวที่แสดงไม่ใช่เนื้อหาสาระที่แท้จริง หากแต่เป็นตัวของ "ละครไม้" เอง ที่กำลังสื่อกับผู้ชม และสังคมว่า คนอย่างพวกเขาต้องการพื้นที่เพื่อสร้างจินตนาการและคิดฝัน เช่นเดียวกับศิลปินนักดนตรีอื่นๆ ในทำนองเดียวกัน การแสดงโขน ละคร นาฏศิลป์ หรือดนตรีไทย ไม่ได้หมายความว่า นักแสดงต้องการให้ผู้ชมรู้เรื่องที่เขาแสดง แต่หากต้องการปกป้องให้ผู้ชมรับรู้ว่าการแสดง" ประเภทนี้คงงาม ไพเราะ ควรแก่การจดจำหรือ การบวงสรวงเสด็จพ่อด้วย "ลิเก" นั้นเป็นการแสดงที่หายาก และควรแก่การอนุรักษ์เพียงใด ซึ่งการแสดงเชิงจารีตนิยมเหล่านี้ กำลังกลายเป็นสิ่งที่สังคมสมัยใหม่หันหลังให้ หรือเป็นสิ่งล้าสมัยในชีวิตประจำวัน แต่ช่วงเวลาพิเศษบนถนนพระอาทิตย์ได้ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสิ่งงดงาม เป็นเสมือนของมีค่าควรแก่การรักษา อนุรักษ์ เคารพ จนกระทั่งมีฐานะใกล้เคียงกับความศักดิ์สิทธิ์

อาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาของที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาพิเศษ หรือช่วงเวลาที่อยู่นอกกระเปาะนี้ ประกอบไปด้วย 3 สิ่ง คือ 1) การให้คุณค่ากับความคิดเชิงอนุรักษ์นิยม 2) การวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาในสังคมสมัยซึ่งุ่นวายสับสน เพื่อที่จะหันกลับไปชื่นชมความงดงามรุ่งเรืองของสังคมในอดีต และ 3) การให้พื้นที่แก่กลุ่มคนที่ต้องการปลดปล่อยความคิดฝืน และจินตนาการ รวมทั้งผู้ที่ปรารถนาหรือแสวงหาสิ่งที่เป็นสุนทรียภาพ เนื้อหาสาระดังกล่าว คือ สิ่งที่จะทำให้เข้าใจเรื่องราวที่กำลังเกิดขึ้น ซึ่งอาจเป็นภาพสะท้อนความคิดของคนเมืองในสังคมไทยปัจจุบัน

ฉะนั้นการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านจึงเปรียบได้กับช่วง redressive ในละครทางสังคม ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมกำลังคิด แก้ไข หรือหาทางออกให้กับคนกลุ่มต่างๆ ที่วิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม การแก้ไขและหาทางออกโดยการจัดพิธีกรรมนี้ อาจตีความได้ว่าช่วงเวลาก่อนหน้านี้ชุมชนกำลังเผชิญกับ crisis บางอย่าง นั่นก็คือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนและความขัดแย้งของชุมชนกับประชาคมนั่นเอง เนื่องจากวัตถุประสงค์ของพิธีกรรม นั้นก็เพื่อบวงสรวง "เสด็จพ่อ" สิ่งที่ชาวบ้านนับถือร่วมกันอีกทั้งชาวบ้านยังมีความทรงจำร่วมกันในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ช่วยกันดับไฟไหม้ นักเลงเลื่องชื่อในตรอกไก่แจ้เหล่านี้เป็นตัวประสานภาพของความขัดแย้ง แตกแยก ที่มีอยู่ในสังคมทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับกลุ่ม เท่าที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ความไม่เชื่อมั่น ศรัทธาในศักยภาพของคณะกรรมการชุมชนของชาวบ้าน และความหวาดระแวง ห้างเหินกันของกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติกับกลุ่มผู้นำตามกฎหมาย ทำให้เมื่อภายหลังผู้นำชุมชนส่วนหนึ่งเข้าร่วมในประชาคมบางลำพู ได้ทำให้ความขัดแย้งนี้ปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น หากแต่ความเป็นเครือญาติ มีการประกอบพิธีกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้ความเคารพศรัทธาใน "เสด็จพ่อ" และความทรงจำร่วม ยังคงเป็นสิ่งช่วยร่ามย ยืดเหนียวไม่ให้ความขัดแย้งเหล่านี้ขยายออกไป ดังนั้นเมื่อถึงเทศกาลงานบุญ พิธีต่างๆ ชาวบ้านที่มีความกินแหนงแคลงใจกันก็ยังคงมาร่วมพิธีและให้ความร่วมมือดังเช่นที่เคยเป็นมา หรืออาจจะสรุปได้ว่า พิธีกรรมบวงสรวงเสด็จพอนั้น เป็นสิ่งยืดเหนียวให้ชุมชนยังคงดำรงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้น และดำรงความเข้มแข็งอยู่ได้ภายใต้สภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน

2. การวิเคราะห์ชนบทนิยมประเพณีชาวมอญ จากแนวคิด Urban Ecology

ในอดีตชุมชนเขียนนิวาสน์-ไก่แจ้ เป็นชุมชนที่มีชาวมอญอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่าเพราะเหตุใด พวกเขาจึงมาอาศัยรวมกันที่นี่ และมีการสืบทอดชนบทนิยมประเพณีของชาวมอญมาจนถึงปัจจุบันหรือไม่ โคนอาศัยแนวคิดของ Urban Ecology ของ Park ในการศึกษา

ย่านบางลำพูในอดีต นับว่าเป็นที่อยู่ของเหล่าบรรดาเชื้อเจ้าเป็นจำนวนมาก เนื่องจากจะสังเกตได้ว่าบริเวณนี้เป็นวังเก่าของเจ้านายหลากหลายพระองค์ เช่น วังของกรมหลวงจักรเจษฎา

ซึ่งปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชนตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่อแจ้ วงของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งเป็นบริเวณของบ้านมะลิวัลย์ ในส่วนของวังมะลิวัลย์นั้นเป็นตึกที่ทำการขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติประจำภาคภูมิภาคเอเชีย และภาคพื้นแปซิฟิกหรือ FAO. ในปัจจุบัน โดยพระนเรศวรฤทธิ์นี้เป็นโอรสของเจ้าจอมมารตากลิ่นและเป็นหลานโดยตรงของเจ้าพระยามหาโยธา(ทอเรียะ)ผู้เป็นขามอญโดยแท้ ดังนั้นพระนเรศวรฤทธิ์จึงเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมอญโดยตรง สิ่งนี้จึงอาจเป็นเหตุให้ขามอญอพยพมาอยู่ที่บริเวณนี้กันเป็นจำนวนมากและสืบเชื้อสายกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน ดังคำกล่าวของป้าถวิลวงศ์ที่ว่า

'ป้าเป็นมอญเกาะเกร็ดแต่สามีป้ามิได้เป็นมอญ เพราะบ้านเกิดป้าอยู่ที่เกาะเกร็ดที่นั่นจะเป็นมอญเกือบทั้งเกาะ และอีกสาเหตุหนึ่งที่ป้าเลือกย้ายมาอยู่ที่นี้ก็คือ น้องแท้ๆ ของย่าป้าท่านคือเจ้าจอมมารตากลิ่นซึ่งท่านเป็นมอญปากลัด อดีตท่านประทับอยู่ที่วังมะลิวัลย์เพราะกรมพระนเรศวรดิเรกฤทธิ์ผู้เป็นโอรส ท่านได้ยกให้เจ้าจอมมารตากลิ่น ซึ่งวังนี้เป็น FAO ในปัจจุบัน บรรพบุรุษป้าจึงอยู่ที่นี้ส่วนหนึ่งแล้ว'

จึงแสดงให้เห็นว่า แรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ขามอญเข้ามาอยู่ที่นี้ คือ การที่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายเดียวกันมาอยู่กันก่อนแล้ว จึงเกิดการ concentration ของขามอญซึ่งนับว่ามีชาติพันธุ์เดียวกัน มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาอยู่รวมกันในชุมชนเขียนนิวาสน์-ไก่อแจ้เรื่อยมา จนกระทั่งย่านบางลำพู เข้าสู่ยุคทางการค้า จึงเกิดการบุกรุก (Invasion) จากบรรดาพ่อค้า และผู้แสวงหากำไรทางเศรษฐกิจ จึงเกิดการแข่งขัน ในการแย่งแหล่งที่ตั้งเพื่อทำธุรกิจในเชิงเศรษฐกิจในบริเวณย่านบางลำพู ทำให้เกิดการบุกรุกร้านอาหารบริเวณริมถนนมากมาย ชาวบ้านเริ่มเข้ามาอยู่ในวงในของพื้นที่ เกิดเป็น Zone ใน และ Zone นอก โดย Zone นอกจะถูกแทนที่ (Succession) ด้วยพวกร้านค้าริมถนน ส่วนพวกชาวบ้านถูกเบียดขับให้มาอยู่ Zone ในและเริ่มจะมีคนไทยเข้ามาอยู่แทนที่คนมอญมากขึ้น ดังนั้น เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป วงที่เคยมีถูกเปลี่ยนเป็นร้านอาหาร และบริษัทห้างร้าน คนมอญจึงเริ่มน้อยลง เริ่มล้มหายตายจาก หรือย้ายไปอยู่ที่อื่น เช่น ปากเกร็ด พระประแดง ดังเช่น พี่อ่าง เป็นขามอญปากลัดเคยอาศัยอยู่ที่ร้านพิวก็ ปัจจุบันพี่อ่างก็ย้ายกลับไปทีพระประแดงแล้ว โดยจากการสอบถามคนในบ้าน ทราบว่าเขาจะไม่ค่อยได้กลับมาที่นี่แล้ว เพราะเพื่อนๆ ที่เป็นมอญ ที่เคยอยู่ที่นี้ไม่ค่อยเหลือแล้ว มักจะล้มตายไป หรือไม่ก็ย้ายกลับไปอยู่บ้านเกิดกันหมด พี่อ่างก็เลยย้ายออกไปด้วย สภาพเช่นนี้จึงเปรียบได้กับ Deconcentration เนื่องจากมีการกระจายออกของประชากรที่มีลักษณะชาติพันธุ์คล้ายคลึงกัน ทำให้ขามอญในพื้นที่นี้ในปัจจุบันลดน้อยลงและคงเหลือแต่ขามอญที่เป็นผู้สูงอายุเท่านั้น ซึ่งจากการสอบถาม ขามอญผู้สูงอายุเหล่านั้น เกี่ยวกับกิจกรรมและประเพณีที่ขามอญปฏิบัติก็มักได้รับคำตอบว่า "ไม่ได้ทำกันที่นี่" "ไม่มีแล้วเดี๋ยวนี้" "เลิกทำพิธีแล้ว" โดยป้าเรือน เล่าว่า

"เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว พอย้ายมาก็เลิกถือหิ้งผี(หิ้งบูชาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งจะตั้งไว้บริเวณเสากายในบ้าน) แบบแต่ก่อน เพราะมองว่า ถ้าเราเอามาด้วย แล้วมาทำพิธี ในขณะที่ลูกๆ ไม่ได้ทำพิธีอะไรก็ได้สืบทอด ก็เท่ากับทำบาปให้กับเด็กมัน แล้วเด็กสมัยใหม่ทำไม่เป็น ของอย่างนี้ไม่มีตัวมีตนเดี๋ยวจะถูกลงโทษ ก็เลยหิ้งบูชาจะตั้งอยู่ที่บ้านนอกเท่านั้น แต่ถ้าเราอยู่ทางนี้ไปไม่ได้ ก็จะส่งกระแสดิจเอง ให้ทางโน้นเขาเป็นคนทำพิธีแต่หลังๆ นี่ประเพณีเหล่านี้ไม่มีสืบทอดกันมาแล้ว จะมีบ้างก็กลับไปทำที่บ้านเขาที่ต่างจังหวัด ไม่เคยเห็นใครทำกันที่นี่ อย่างข้างบ้านนี้เป็นมอญก็ตายไปหลายปีแล้ว"

จึงอาจกล่าวได้ว่า ประเพณี และพิธีกรรม ของชาวมอญอย่างเช่น การถือหิ้งผี และความเชื่อต่างๆ กำลังจะจางหายไป และไม่ได้รับการสืบทอดให้แก่ลูกหลาน ในขณะเดียวกัน ลูกหลานที่มีเชื้อสายมอญในปัจจุบันยังไม่สามารถพูดมอญได้ด้วยซ้ำไป โดยจากการสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านที่เป็นมอญแล้ว ไม่มีคนใดสามารถพูดมอญได้เลย จะมีก็เพียงแต่ฟังภาษามอญได้บ้าง คือ ลุงขุน กับป้าถวิลวงศ์ เท่านั้น

นอกจากนี้ ข้อสังเกตที่ผู้ศึกษาพบอีกอย่างหนึ่ง คือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้มักเป็นผู้สูงอายุที่ลูกหลานย้ายออกไปตั้งครอบครัวใหม่ ในลักษณะของ Deconcentration คือการที่ประชากรรุ่นลูกหลาน ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น และคงเหลือไว้แต่เพียงประชากรสูงอายุเท่านั้น เนื่องจากเป็นประชากรที่มีความผูกพันกับพื้นที่ จึงไม่อยากจะย้ายออกไปไหน อย่างเช่น ครอบครัวของยายหอม ที่ลูกหลานย้ายออกไปเกือบหมดแล้ว เหลือเพียงตัวยายกับหลานชาย 1 คน เท่านั้น ซึ่งยายก็เคยย้ายออกไปอยู่กับลูกหลานแต่ก็ต้องย้ายกลับมาอยู่ในชุมชนอีก เนื่องจากไม่คุ้นเคยเท่ากับที่อยู่ในชุมชน ถึงแม้จะเริ่มมีบ้านจัดสรร เกสต์เฮาส์ เข้ามาบุกกรุก(Invasion) บ้านในชุมชนแล้วก็ตาม จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ชาวบ้านมักจะตอบว่า สิ่งที่เหมาะสมอนุรักษ์ไว้มากที่สุด คือ บรรยากาศบ้านเก่าๆ บรรยากาศความเป็นพี่เป็นน้อง ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่ไม่ใช่ในแง่เศรษฐกิจ ป้อมพระสุเมรุ และงานบวงสรวงเสด็จพ่อ สิ่งเหล่านี้เองที่ชาวบ้านคิดว่าจะเป็นตัวยึดเหนี่ยวความผูกพันอันเหนียวแน่นของพวกเขาให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

ส่วนในประเด็นของอาชีพของชาวบ้านประเภทหาบเร่-แผงลอยหรือการประกอบเศรษฐกิจนอกระบบนั้น ยังคงพบอยู่บ้างในชุมชนเขื่อนนิวาสน์-ไก่อ๊ว เนื่องจาก ส่วนมากชาวบ้านมักจะมีอาชีพรับราชการเป็นส่วนมากและด้วยเหตุที่ยานบางลำพูเป็นย่านของการค้า ประกอบกับการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบรวมศูนย์ ทำให้กรุงเทพมหานครกลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญในทุกด้าน มีอัตราการเจริญเติบโตและขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว มีการลงทุนในกิจการขนาดใหญ่มากมาย แม้ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการจ้างงานเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยตั้งให้เกิดการอพยพแรงงานจากชนบทเข้าสู่ตัวเมือง แต่การจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมและ

บริการในภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการ(Formal sector) ไม่สามารถรองรับแรงงานได้อย่างเพียงพอ แรงงานเหล่านี้จึงหลั่งไหลเข้าสู่เศรษฐกิจภาคนอกระบบ (Informal sector) (สรยุทธ มีนะพันธ์, 2531, น. 21)

ปัจจุบันเศรษฐกิจนอกระบบได้มีการเจริญเติบโตสูงกว่าเศรษฐกิจในระบบ คือจากการประมาณค่าขนาดของเศรษฐกิจนอกระบบในปี 1984 พบว่ามีขนาด 235-338 พันล้านบาท หรือร้อยละ 25-40 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจ้างงานด้วยตนเอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจนอกระบบ มีจำนวนร้อยละ 36 ของการจ้างงานทั้งหมดในเมือง กลุ่มอาชีพนอกระบบที่สำคัญได้แก่ การค้าประเภทหาบเร่ แผงลอย การผลิตสินค้าในครัวเรือน และอาชีพบริการต่างๆ (ผาสก พงษ์ไพจิตร, 2528, น. 53)

อาชีพเหล่านี้แม้จะเป็นกิจการขนาดเล็ก มีการลงทุนและใช้ทักษะน้อย ใช้แรงงานเป็นหลัก ไม่มีผลต่อการรวมรายได้ประชาชาติที่เห็นได้ชัดเจน แต่ก็นับว่าเป็นอาชีพที่มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจเมืองอย่างหนึ่ง

สำหรับในชุมชนเขียนนิवासน์-ไก่อ๊ว เศรษฐกิจนอกระบบที่ผู้วิจัยพบเห็น นอกจากอาชีพหาบเร่ แผงลอยแล้วยังมีอาชีพ ตัดเสื้อสตรี และรับจ้างซักรีดอีกด้วย ซึ่งอาชีพเหล่านี้ล้วนเป็นอาชีพที่ได้มาซึ่งรายได้ที่ถูกต้องตามกฎหมาย หากแต่ไม่ได้นำไปแจ้งเป็นเงินรายได้เพื่อเสียภาษีเงินได้ แต่ไม่ได้เป็นอาชีพที่ผิดกฎหมายแต่อย่างใด อาชีพเปิดโรงหวยหรือบ่อนการพนันก็ไม่ปรากฏอย่างเป็นทางการเป็นล่ำเป็นสัน อย่างเช่น ในอดีตที่บ้านของยายยอมก็เคยเป็นสถานที่ตั้งวงไพ่ของชาวบ้านแต่ปัจจุบันก็ไม่มีแล้วเพราะยายไม่ได้ทำตรงนี้แล้ว ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าธุรกิจนอกระบบในชุมชนเขียนนิवासน์-ไก่อ๊ว ยังไม่มีการขยายตัวเท่าใดนักเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง อย่างชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนวัดสังเวช ซึ่งก็อาจมีสาเหตุมาจากความใกล้ชิดกับชาววังในอดีต ทำให้มีข้าราชการบริพาลอยู่อาศัยในชุมชนนี้มาก อันอาจเป็นรากฐานของอาชีพรับราชการของชาวบ้านในปัจจุบันก็เป็นได้

3. วิเคราะห์การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของประชาคมบางลำพู โดยอาศัยแนวคิด social organization และ รหัสหมายบนพื้นที่หรือจินตภาพบนพื้นที่

การเกิดขึ้นของ "ประชาคมบางลำพู" นี้อธิบายได้ด้วยแนวคิด social organization และ แนวคิดรหัสหมายหรือจินตภาพบนพื้นที่ โดยการเกิดขึ้นของประชาคมบางลำพุนั้น เป็นเสมือนกับการก่อตั้งองค์กรๆ หนึ่งขึ้นในสังคม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยจัดระเบียบให้กับชุมชนเขียนนิवासน์-ไก่อ๊ว บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของสมาชิกในประชาคมและคนในชุมชนบางส่วนก็อยู่ในระบบเครือญาติเดียวกัน บางส่วนเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ซึ่งมักเป็นคนที่มีสถานภาพเป็นผู้ใหญ่ในชุมชนที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เช่น ป้าปุก ลุงขุน ป้าบุญเรือน เป็นต้น

หากแต่ "ประชาคมบางลำพู" ดูเหมือนจะเป็นองค์กรลอยๆ ที่ไม่มีตัวตนเนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว พบว่า ชาวบ้านไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับองค์กรหรือประชาคมบางลำพูเท่าที่ควร แม้ว่าประชาคมบางลำพูจะมีจุดเริ่มต้นจากการรวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์อาคารโรงพิมพ์คุรุสภา แต่ก็เป็น การรวมตัวที่มาจากประชาชนในชุมชนและบริเวณโดยรอบบางลำพูเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น และ สมาชิกโดยทั่วไปของชุมชนก็เข้าไปมีส่วนร่วมจริงๆ น้อยมาก การมีส่วนร่วมที่ประชาคมอ้างถึง เป็นเพียงการตอบแบบสอบถามที่ประชาคมและบางกอกฟอรั่มร่วมกันจัดทำ ซึ่งเกือบทั้งหมดเห็นด้วยกับการอนุรักษ์ดีไว้ (แต่ไม่ได้ออกไปร่วมค่าน) ดังนั้นหลังการรื้อทิ้งสำเร็จ และการจัดงานถนนคนเดินครั้งที่ 2 และ 3 ผ่านไป ชุมชนจึงเกิดความเคลือบแคลง ซึ้งใจในความบริสุทธิ์ใจของกรรมการประชาคม ในทางกลับกัน กรรมการประชาคมทั้งที่เป็นสมาชิกชุมชนและที่เป็นคนภายนอก ต่างมีความภาคภูมิใจในการเข้ามาทำงานมาก บ้างมองว่า ประชาคมเป็นกลุ่มคนที่เสียสละที่มีความคิดริเริ่มอยากที่จะพัฒนาย่านของตนเอง มีระบบการทำงานที่มาจากระดับล่างและปลอดจากผลประโยชน์ใดๆ รวมทั้งมีอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ ต่างจาก "ชุมชน" ที่ไม่มีศักยภาพเพียงพอ

นอกจากนี้ ความไม่แน่ใจว่าประชาคม คืออะไร มีบทบาทอย่างไร สามารถปรากฏให้เห็นเด่นชัด เมื่อพูดถึงถึงกิจกรรมที่ประชาคมบางลำพูจัดขึ้นที่สวนสันติชัยปราการ เช่น การออกกำลังกาย การสอนภาษาอังกฤษ กิจกรรมด้านอนุรักษ์วัฒนธรรม จะเป็นประโยชน์ แต่คนส่วนใหญ่ที่อยู่ในชุมชนตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่แจ้ ก็ไม่ได้สนใจมาร่วม และมักตอบว่า "ไม่รู้สิ ชอบดูมากกว่า" "แก่แล้ว เดินไม่เป็นจะไปเดินอะไรกับเขา คนในชุมชนก็แก่ๆ ทั้งนั้น จะไปทำตัวโค้งทำโยคะก็ไม่ได้ กระดูกหักไปว่าไง" แม้คำตอบจะไม่ชัดเจนนัก แต่อาจคาดเดาได้ว่าเป็นเพราะกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้สอดคล้องหรืออยู่ในรูปแบบวิถีชีวิตพวกเขาเท่าไรนัก ผู้ที่มาร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านจัดสรร ร้านค้า บ้านเรือนที่อยู่อาศัยรอบๆ ย่านบางลำพู กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายสูง แต่ไม่เคยหมุนเวียนมาถึงชุมชนหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของชุมชน ทำให้คนส่วนหนึ่งมองว่า กิจกรรมของประชาคมควรจะเป็นอะไรที่เอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนมากขึ้น ดังเช่นคำกล่าวของพี่ตุ๋

พี่ตุ๋ - 'ประชาคมนี้คืออะไรที่บอกตรงๆ นะ ยังไม่แน่ใจเลย ก็เขาไม่เห็นมาทำอะไรให้เราแล้ว เดี่ยวนี้ที่เห็นก็มีกิจกรรมที่สวนฯ อย่างโยคะ แอโรบิค แล้วพี่ก็แก่เดินไม่เป็นจะไปเดินอะไรกับเขา คนในชุมชนก็แก่ๆ ทั้งนั้น จะไปทำตัวโค้งทำโยคะก็ไม่ได้ กระดูกหักไปว่าไง ไม่รู้เขาจัดนี้เพื่อใครนะ แต่ในทางดีเขาก็มี เขาก็จัดงานบุญตักบาตรนี่ก็มี จะว่าไปเขาก็ทำหลายอย่างล่ะ ยังไงก็ต้องฟังเขาอยู่ดี'

ชาวบ้านส่วนหนึ่งแม้จะยังไม่รู้ว่า "ประชาคมคืออะไร" และควรมีบทบาทอย่างไร แต่ก็เห็นว่าทำให้มีศักยภาพในการทำอะไรหลายอย่าง ขณะที่การเกาะกลุ่มเฉพาะภายในชุมชนเดี่ยวๆ ยังอ่อนแอเกินไป การรวมตัวในลักษณะองค์กร หรือประชาคมจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมองว่าจำเป็น

นอกจากนี้ประชาคมบางลำพูยังสามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดจินตภาพบนพื้นที่ได้ เนื่องจากประชาคมเป็นสิ่งที่แยกออกจากชุมชน คนในพื้นที่กลับได้เป็นเพียงผู้เฝ้าดูและเป็นการแสดงบทบาทของกลุ่มคนที่พวกเขาเรียกว่า "คนนอก" ถึงแม้ว่าจะมีคนในชุมชนไปเข้าร่วมด้วยบ้างแต่ก็ไม่ใช่ผู้กุมบทบาทหลัก ตรงกันข้ามพื้นที่ที่แก่นนำชุมชนมีบทบาทนำ กลับเป็นพื้นที่สาธารณะภายในชุมชนของตัว เช่น การจัดกิจกรรมงานบุญแบบง่ายๆ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา ขณะที่กิจกรรมของ "ประชาคม" เน้นการจัดฉาก เวทีแสดง พิธีกรรมแบบทางการและความสวยงามแบบโรแมนติก "ประชาคม" จึงมีความหมายเท่ากับการเปิดพื้นที่สาธารณะเทียมที่ชุมชนไม่มีโอกาสต่อรอง ได้เกี่ยวกับภาพลักษณ์ "ชุมชนที่เข้มแข็ง" ที่ "ประชาคม" สร้างขึ้น ให้ผู้คนทั่วไปได้รู้เห็น เสี่ยงของพวกเขาแทบจะไม่ปรากฏอยู่ในเนื้อที่นั่นเลยด้วยซ้ำ ความไม่เท่าเทียมในพื้นที่สาธารณะตรงนี้เกิดขึ้นด้วยการที่คนส่วนหนึ่งที่เป็นแก่นนำอยู่ในสถานภาพที่ดี มีเครือข่ายกับภาคต่างๆ ทั้งราชการ ธุรกิจ เอกชน มีวิธีการนำเสนอตัวเองต่อสาธารณชน ทำให้สิ่งที่พวกเขาทำกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม น่าชื่นชมในสายตาคนทั่วไป ภาพของ "พื้นที่สาธารณะ" จริงๆ จึงไม่ได้มีอยู่ในพื้นที่บางลำพูตามชื่อเรียก ประชาคมบางลำพู แต่เป็นเพียง "ประชาคม" ของคนเพียงหยิบมือหนึ่งที่สร้างพื้นที่ของตัวเอง ขึ้นบนพื้นที่ของความเป็น "ชุมชน"

ความคิดเห็นและความรู้สึกของชาวบ้านในชุมชนตรอกไก่แจ้รวมทั้งชุมชนวัดสังเวช ต่างมองว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเรื่องของผลประโยชน์ที่วางอยู่บนอุดมการณ์สวยหรู ถึงแม้ว่า ชาวบ้านจะรู้สึกตื่นเต้นสนุกสนานกับการจัดงานเปิดถนนในครั้งแรก แต่หลังจากนั้นมา พวกเขาก็ค่อยๆ รู้สึกไม่เชื่อใจและไม่ศรัทธาต่อกิจกรรมที่กลุ่มแก่นนำดังกล่าวเข้ามาเป็นผู้กำหนด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้้น้อยมาก การแสดงเกือบทั้งหมดเป็นการว่าจ้างเข้ามา มีเพียงกิจกรรมบางอย่างที่ค่อนข้างเป็นเอกลักษณ์ชัดเจน ทำให้มีเวทีแสดงอย่างต่อเนื่อง เช่น ดนตรีดุริยประณีต ขณะที่ชาวบ้านตรอกไก่แจ้ไม่ได้มีทรัพยากรที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเหมือนชุมชนอื่นๆ แต่พวกเขาก็เชื่อมั่นว่า พวกเขามีศักยภาพเพียงพอที่จะร่วมแสดง ร่วมมีบทบาทอะไรบ้าง แต่ในความเป็นจริงแทบไม่มีกิจกรรมอะไรเลยที่บ่งบอกว่าพวกเขามีตัวตนอยู่ที่นี้ ทั้งๆ ที่พวกเขาก็เป็นส่วนหนึ่งของ "บางลำพู" กิจกรรมที่ "ประชาคม" เลื่อนนำไปแสดง เป็นเพียงการเลือกหยิบเพียงบางส่วนที่รู้สึกกันว่า เป็นสัญลักษณ์ของการรื้อฟื้น อนุรักษ์วัฒนธรรมเก่าแก่/ดั้งเดิมของย่านหรือในกรณีการจัดกิจกรรมที่สวนสาธารณะซึ่งจัดเป็นพื้นที่สาธารณะชนิดหนึ่งในสังคมเมืองสมัยใหม่ กิจกรรมของประชาคมก็เป็นการ "เลือก" หยิบเฉพาะเอกลักษณ์บางอย่างมาแสดง และอีกหลายกิจกรรมก็ว่าจ้างหรือซื้อเชิญจากที่อื่นมา กิจกรรมเชิงอนุรักษ์ ดังกล่าวอาจแสดงถึงภาพความหวังแทน ให้คุณค่ากับวัฒนธรรมที่ได้รับการชื่นชมจากคนภายนอก แต่กิจกรรมเหล่านั้นกลับไม่ได้เปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้แสดงตัวตนจริงๆ เลย กลับกลายเป็นพื้นที่สำหรับคนกลุ่มหนึ่งที่จำกัดวงอยู่เพียงไม่กี่คน ได้แสดงบทบาทของตนเองผ่านพื้นที่สาธารณะในนามของกลุ่มตัวแทนย่านชุมชน สวนสาธารณะ

และถนนพระอาทิตย์อาจกลายเป็นแค่พื้นที่สาธารณะหน้าบ้านที่ชาวชุมชนได้แต่นั่งมองการเล่นของคนกลุ่มนี้

โดยวิธีการสร้างชุมชนปลอมๆ ในอุดมคตินี้ ถูกกระทำโดยการประดิษฐ์สิ่งที่เป็นองค์ประกอบบางอย่างของ "ชุมชน" ขึ้นมา ได้แก่

- การสร้างชุดความสัมพันธ์ใหม่เพื่อช่วงชิงความชอบธรรมจากชุดความสัมพันธ์เดิม

จากการศึกษาพบว่า "ชุมชน" มีอยู่ในแบบของมันและมีชุดความสัมพันธ์ของตัวเองที่มีโครงสร้าง ความซับซ้อนเฉพาะอยู่ในกรณีพื้นที่ศึกษาตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่อ๊ว "ชุมชน" ถูกมองจากคนในประชาคม ว่าอ่อนแอ ขาดศักยภาพ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ทำให้ "ประชาคม" ต้องเข้ามาเป็นองค์ประกอบ "สร้าง" ความร่วมมือระหว่างชุมชนต่างๆ โดยที่ไม่ได้ทำความเข้าใจโครงสร้าง ความซับซ้อนของระบบ กลไกต่างๆ ที่มีอยู่เดิมใน "ชุมชน" ทั้งที่จริงๆ แล้ว "ชุมชน" ก็มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพและความตระหนักที่จะร่วมกันพัฒนาสังคมของตนเองอยู่ก่อนแล้ว เช่น มีกลุ่มคณะกรรมการจัดงานปีใหม่ มีเงินกองกลางของชุมชน มีหน่วยอาสาสมัครบรรเทาสาธารณภัย ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่สามารถสร้างการพึ่งพาภายในชุมชนกันเอง ในทางตรงกันข้าม กลุ่มคนที่พยายามเข้ามาสร้างชุดความสัมพันธ์ใหม่เป็น "ประชาคม" นั้น กลับนิยาม "ชุมชน" เพียงจากกลุ่มผู้นำที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามกฎหมายและสร้างจุดเชื่อมเฉพาะกับคนไม่กี่คน

สำหรับชุมชนตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่อ๊วแล้ว การรวมตัวกันเพื่อจัดกิจกรรมส่วนรวมเกิดขึ้นเสมอๆ เป็นปกติธรรมดา อาจมีภาพของความขัดแย้ง ความไม่ร่วมมือร่วมใจกันอยู่บ้าง ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดา ในการอยู่ร่วมกัน แต่ "ชุมชน" ก็ยังคงสามารถสืบทอดงานประเพณี มีระบบ กลไก ธรรมชาติในการถ่ายทอด สร้างการเรียนรู้แก่สมาชิกรุ่นต่อรุ่น สิ่งเหล่านี้ไม่ได้ผ่านการจัดระเบียบให้ดูดี เป็นหลักการสวยงามแบบอุดมคติ กิจกรรมที่พวกเขาจัดอาจไม่ใช่การแต่งชุดผ้าไทยมาอนุรักษ์วัฒนธรรม แต่งานประเพณีที่สืบเนื่องก็ยังคงถูกต่อย้ำและสานต่ออย่างไม่ขาดตอน เราจึงพบว่า ในขณะที่ชุมชนตรอกเขียนนิวาสน์-ไก่อ๊ว มีบ้านกองกลาง เป็นที่ปรึกษาหารือกัน ประชาคมบางลำพูก็ได้สร้างชุดความสัมพันธ์ขึ้นใหม่ที่ซ้อนทับกับชุดความสัมพันธ์เหล่านี้ขึ้น เป็นชุดความสัมพันธ์ใหม่ที่เลือกสร้าง Image ของพลเมืองที่ตื่นตัวและเข้มแข็งของบางลำพู การสืบสานอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่คนในย่านมากมาย มีระบบการทำงานที่ชัดเจน มีการพบปะพูดคุยประกาศจุดยืนหรือเจตนารมณ์ของกลุ่ม ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ที่ดูเป็นระเบียบ มีหลักการยิ่งใหญ่ แต่ไม่ได้เชื่อมต่อกับชุดความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่ของชุมชนเลย

หากแต่ชุมชนไม่ได้สยบยอม น้อมรับต่อการนิยามและสร้างชุดความสัมพันธ์ชุดใหม่นี้จริงๆ แล้ว พวกเขาไม่ได้ยอมรับตั้งแต่การสร้างนิยามคำว่าชุมชน ในแบบราชการด้วยซ้ำ ชุมชนของชาว

บ้านมีความหมายเทียบเท่ากับ "ชาวตรอก" ที่มีนัยยะและองค์ประกอบซับซ้อนทางความสัมพันธ์ ทั้งทางเครือญาติ เชื้อชาติ ความเป็นเพื่อนบ้าน ที่มีที่มาที่ไป ไม่ใช่เพียงแค่ขอบเขตทางกายภาพที่สามารถกำหนดตามตัวหรือจัดตั้งได้ภายในชั่ววัน ดังนั้น หากเราจะหาช่องว่างระหว่างความคิด ตรงนี้ก็จะพบว่า กลุ่มคนภายนอกที่เข้ามาสร้าง "ประชาคม" ไม่ได้รับรู้รายละเอียดตรงนี้และสื่อสารกับกรรมการชุมชนที่สำนักงานเขตจัดตั้งขึ้นเท่านั้น โดยเข้าใจว่า นี่คือตัวแทน "ชุมชน" และแสดงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว ทำให้ยิ่งเกิดความแปลกแยก ลึกลั่นระหว่างชุดความสัมพันธ์ใหม่ที่พยายามสร้างขึ้นกับชุดความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่

นอกจากนี้ ประชาคมบางลำพู ยังเกิดขึ้นด้วยความเชื่อว่า ชุมชน ควรถูกรื้อฟื้นหรือสามารถออกแบบขึ้นมาใหม่ได้ตามภาพแบบอุดมคติที่ก่อปรไปด้วยความร่วมมือร่วมใจ ความเสียสละและช่วยให้เกิดสายสัมพันธ์ชุดใหม่ที่ช่วยทดแทนสายสัมพันธ์เดิมในเมือง ที่ถูกกระแทกทำลายไป

- การสร้างพื้นที่และความทรงจำใหม่บนประวัติศาสตร์ชุดเดิม

หากเราย้อนไปดูประวัติศาสตร์จะพบว่า ในอดีตพื้นที่เหล่านี้แทบไม่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ในส่วนศูนย์กลางย่าน ชุมชนย่านถนนพระอาทิตย์เป็นเพียงส่วนเล็ก ๆ ของพื้นที่บางลำพูและก็ดำรงอยู่อย่างเงิบๆ เป็นพื้นที่สงบและค่อนข้างหลบมุมจากบรรยากาศการค้าและแหล่งที่ศึกษาค้นคว้า ตั้งแต่แยกบางลำพูเป็นต้นไป แต่ภาพของย่านถนนพระอาทิตย์แบบใหม่ได้ยกระดับกลายเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของย่านบางลำพูที่คนเมืองสมัยใหม่กลุ่มหนึ่งซึ่งโหยหาอดีตอันงดงามพยายามเข้ามาสร้างประวัติศาสตร์ชุดใหม่บนพื้นที่ โดยการอ้างอิงชุดประวัติศาสตร์และความทรงจำเดิมของชุมชน เช่น การอ้างอิงอยู่บนความเป็นพื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่วัฒนธรรมไทย การมีอาคารเก่าแก่สวยงาม มีทรัพยากรที่ทรงคุณค่าในฐานะเอกลักษณ์ เช่น บ้านดนตรีไทย ต้นลำพู ป้อมพระสุเมรุ แต่หากถามว่าเดิมสิ่งเหล่านี้เป็นประวัติศาสตร์และองค์ประกอบที่อยู่ในความทรงจำร่วมของชุมชนแค่ไหน ดูเหมือนเราจะพบว่า ส่วนใหญ่ค่อนข้างห่างไกลจากวิถีชีวิต ความผูกพันในชีวิตประจำวันของเขาเอกลักษณ์เช่นที่กล่าวมา บางอย่างกลายเป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมที่อยู่ในความสนใจของคนภายนอกเสียมากกว่า อย่างโรงพิมพ์คุรุสภาเท่านั้นแทบจะไม่มีใครสนใจ สัมพันธ์อะไรกับวิถีชีวิตของชาวตรอกไก่อ้ ถ้าไม่มีกลุ่มคนจากภายนอกมาเรียกร้องให้อนุรักษ์โรงพิมพ์ไว้ พวกเขาก็คงจะปล่อยให้มันถูกรื้อทิ้งไปแล้ว เพราะนั่นไม่ใช่สิ่งที่อยู่ในโลกทัศน์ของพวกเขา

ขณะที่องค์ประกอบอย่างป้อมพระสุเมรุและต้นลำพูดูจะเป็นสิ่งที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมากกว่า อย่างน้อยในวัยเด็กของพวกเขาปรากฏอยู่บนความทรงจำที่มีต้นลำพูและป้อมพระสุเมรุเป็นฉากสถานที่วิ่งเล่น แต่ในความรู้สึกของชาวบ้านไม่มีภาพของการเป็น "มรดก" หรือ "สัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์" เช่นที่ปัจจุบันสิ่งเหล่านั้นกำลังถูกเชิดชูให้เป็น ในทางตรงกันข้าม มันเป็นแค่ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ป้อมเก่าๆ ทอดโทรมป้อมหนึ่ง ที่เป็นเสมือนสนามเด็กเล่น แต่

ความทรงจำเหล่านี้ไม่เคยปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์และความทรงจำชุดใหม่ที่ถูกร่างขึ้นมาโดย
ภาครัฐ กลุ่มนักคิด นักฝัน

ในความเห็นของชุมชนประวัติศาสตร์และความทรงจำใหม่เหล่านี้จึงเป็นชุดที่ถูก "สร้างขึ้น"
อย่างมีความหมายและนัยยะเชิงอำนาจ การครอบครองพื้นที่ทางวัฒนธรรมและการสร้างนิยาม
บางชุดเพื่อให้พื้นที่แห่งนี้อยู่ในฐานะพื้นที่ที่มีมรดกและประวัติศาสตร์ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เชิดชู
การเกิดขึ้นของ "ประชาคมบางลำพู" เกิดขึ้นพร้อมๆ กับกระแสการอนุรักษ์ "ต้นลำพู" "ตึกโรงพิมพ์
คุรุสภา" "ชุมชนดนตรีไทย" "ชุมชนช่างทอง" ของกลุ่มชนชั้นกลางภายนอก เป็นผลให้ภาครัฐหันมา
สนใจอนุรักษ์ เชิดชูสิ่งเหล่านี้ เกิดโครงสร้างการสร้าง "สวนสาธารณะและพระที่นั่งสันติชัยปราการ"
เปลี่ยนโฉมพื้นที่ประวัติศาสตร์ใหม่ที่ชุมชนเคยมีความทรงจำอีกแบบมาสู่การเป็นพื้นที่สาธารณะ
สมัยใหม่ เป็นที่ตั้งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โบราณวัตถุและเอกลักษณ์สำคัญของย่าน "บางลำพู"

ในที่สุดแล้วชุดความสัมพันธ์และความทรงจำที่ถูกสร้างหรือ "สถาปนา" ขึ้นใหม่ได้กลับ
กลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านเห็นว่าคนกลุ่มหนึ่งที่ถกฉวยไปครอบครอง แม้ว่าชาวตรอกไก่
แจ้ไม่น้อยจะรู้สึกว้า กิจกรรรมที่เกิดขึ้นภายในสวนสาธารณะมีประโยชน์ แต่พวกเขาก็ไม่ได้เข้าไปรับ
ประโยชน์จากตรงนั้น กิจกรรรมเกือบทั้งหมดมักเป็นผู้คนจากร้านรวงย่านใกล้เคียงและจากหมู่บ้าน
จัดสรรมาร่วม ส่วนชาวบ้านในตรอกมักเป็นแค่คนดูและวิพากษ์วิจารณ์ อย่างหนึ่งอาจเพราะกิจ
กรรรมเหล่านี้ไม่อยู่ในกรอบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต "ชาวตรอก" ในทางกลับกัน "ประชาคม" ก็ไม่ได้
พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ของชาวบ้านในตรอก ไม่ว่าจะเป็นลานบ้านหรืองานบุญต่างๆ

นี่เป็นความแปลกแยกที่เกิดขึ้นอย่างผิดเจตน์จำนง เพราะจริงๆ แล้ว คำว่า ประชาคมบาง
ลำพู ที่คนทั่วไปภายนอกรับรู้มีความหมายเท่ากับว่า การรวมตัวกันของชุมชนหลายๆ ชุมชน ดังนั้น
ชุมชน ก็น่าจะเป็นหน่วยย่อยที่อยู่ภายในและเป็นหนึ่งเดียวกับ "ประชาคม"

ภาพของประชาคมบางลำพูได้รับการเผยแพร่ออกไปในฐานะองค์กร "ชุมชน" ที่เข้มแข็ง
เป็นประชาสังคมแบบผสม ภาพเหล่านี้ได้ทับซ้อนลงไปบนสภาพความขัดแย้งที่มีอยู่จริงโดยที่คน
ทั่วไปไม่ได้รับรู้เลย กิจกรรรมที่จัดตั้งขึ้นชุมชนแทบจะไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมแม้แต่น้อย ตัวอย่างเช่น
การจัดกิจกรรมหลายอย่างของประชาคมบางลำพูมีการติดต่อว่าจ้างหรือขอความร่วมมือจากคนที่
อื่นมาช่วยแสดง เปิดงานหรือสร้างสีสันให้งานดูคึกคักขึ้น สิ่งเหล่านี้ประกาศว่าเป็นการร่วมกันจัด
งานในนามของประชาคม ซึ่งเป็นคำสำเร็จรูปที่ได้รับการกล่าวขานกันอย่างแพร่หลายทั้งๆ ที่ ไม่ได้
เป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของคนในย่านชุมชนนั้นๆ

นอกจากนี้ชาวบ้านทั่วไปที่ไปไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการประชาคม จะแสดงความภาคภูมิใจ
อยู่บ้างกับงานพัฒนาภายในชุมชนที่พวกเขามีส่วนร่วม อย่างเช่น การดูแลฟังก่อนเองภายในชุม
ชนโดยเฉพาะเรื่องการเมืองกันไฟไหม้ ซึ่งเป็นกิจกรรมทั้งที่เด็กและผู้ใหญ่ต่างมีส่วนร่วม ชาวบ้าน
เหล่านี้ยังเห็นว่าบทบาทของประชาคมควรเป็นการเข้ามาพัฒนาข้างในชุมชนด้วย ชาวบ้านมัก

วิจารณ์ว่า ประชาคมไม่เคยเอาเงินที่ได้จากการจัดกิจกรรมต่างๆ มาให้ชุมชน รับรู้และนำไปใช้จ่าย ทั้งที่อ้างตัวว่าเป็นการรวมตัวกันในนามหลายๆ ชุมชน เพื่อทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ขณะที่กิจกรรมที่ประชาคมจัดก็ไม่ได้เอื้ออะไรต่อชีวิตของพวกเขาเท่าไรนัก งานส่วนใหญ่จัดในเชิงส่งเสริม อนุรักษ์ วัฒนธรรม ประเพณีที่ดูจะเป็นเรื่องฟุ่มเฟือยและธรรมดาเกินไปชีวิตชาวตรอกพวกเขา เพราะที่จริงแล้วพวกเขาก็มีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมเป็นประจำทุกปีภายในชุมชนอยู่แล้ว

การเกิดขึ้นของประชาคมจึงไม่ได้ช่วยให้อะไรในชีวิตของพวกเขาดีขึ้นหรือมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ชาวบ้านมักบอกว่า "มีประชาคมแล้วก็นั่นๆ พวกเราก็ไม่มีปัญหาอะไร ก็ดูแลกันเองได้ จะมีบ้างก็เรื่องเครื่องดับเพลิง ซึ่งตอนนี้ก็มีหมดแล้วเพราะเอาเงินไปซื้อ" ดูเหมือนว่าหน้าที่ที่ประชาคมควรทำ ชุมชนก็ได้ทำเกือบหมดแล้ว ที่ยังเหลือและชาวบ้านคาดหวังก็คือ ต้องการได้ตึกโรงพิมพ์คุรุสภามาเป็นศูนย์กิจกรรมต่างๆ ของชุมชนแต่กลับเป็นว่า ประชาคมไม่ได้พยายามทำสิ่งเหล่านี้ กิจกรรมที่ประชาคมจัดกลับรับรองวิถีชีวิตของคนภายนอกชุมชน เช่น การส่งเสริมกิจกรรมการออกกำลังกาย การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีทางวัฒนธรรม การจัดกิจกรรมที่ไม่ได้อยู่ในความต้องการหรือสนใจของชุมชน

โดยสรุปแล้ว ความเป็น ชุมชน กับประชาคม ซึ่งมีพื้นฐานแก่ความคิดใกล้เคียงกัน เป็นลักษณะของการรวมกลุ่มกันระหว่าง "ชุมชน" แบบเก่าที่อยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์พื้นฐาน ความใกล้ชิดทางพื้นที่กายภาพ ส่วนประชาคม เป็นการสร้างชุมชนแบบใหม่ที่เน้นคนที่มาจากต่างที่ต่างทาง มารวมกันและมีจิตสำนึกแบบชุมชนทำอะไรเพื่อส่วนรวม แต่ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ศึกษานี้ ชุมชนทั้งสองแบบต่างแยกห่างออกจากกันมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ทั้งองค์ประกอบ แนวความคิด จุดยืน และกรรม ทำให้ทั้งชุมชนและประชาคม ต่างกลายเป็นสิ่งแปลกแยกต่อกันบนพื้นที่ทางสังคมที่ทับซ้อนกัน

ปรากฏการณ์การรื้อฟื้นเมืองน่าอยู่เกิดในย่านถนนพระอาทิตย์ เป็นปฏิบัติการทางอำนาจของกลุ่มคนจากภายนอกที่อ้างอิงอยู่กับภาพสวยงามของ "ชุมชน" แบบอุดมคติ ให้คุณค่ากับพื้นที่สาธารณะในมิติทางกายภาพที่ค่อนข้างตายตัว มีขอบเขตที่ชัดเจน แน่นนอนและมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์บางอย่างที่สามารถอ้างอิงได้ ตลอดจนให้คุณค่ากับการรื้อฟื้นกิจกรรมที่ไปถึงความเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความเก่าแก่ ทรงคุณค่า กลุ่มคนเหล่านี้พยายามเข้ามาสร้างความชอบธรรมแก่ตนเองในการนิยามความหมายบนพื้นที่ในแบบที่อยากให้เป็น ด้วยการสถาปนาตนเองเป็น "ประชาคม" ในฐานะตัวแทนชุมชน การนำเสนอกิจกรรมต่างๆ ด้วยภาพลักษณ์ที่ดี สวยงาม เป็นระเบียบ รองรับวิถีชีวิตเมืองแบบสมัยใหม่ และสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานของภาครัฐ ทำให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคมวงกว้าง

ในทางแตกต่างกัน ชุมชนกลับมีอีกภาพหนึ่งที่ว่าอยู่บนชุดของความสัมพันธ์แบบพิเศษที่เรียกว่า "ชาวตรอก" ซึ่งประกอบไปด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและสังคม ตลอดจนความมีเชื้อ

ชาติเดียวกัน มีกลไกอันลึกลับซับซ้อนภายในที่นำไปสู่การเกาะเกี่ยวเหนียวแน่น เช่น การต้อง
ระมัดระวังเรื่องไฟรั่วกัน และการนับถือ ศรัทธาต่อ "เสด็จพ่อ" นำมาสู่ความร่วมมือร่วมใจในกิจ
กรรมต่างๆ และช่วยให้เกิดกลุ่ม องค์การที่เข้มแข็ง สามารถพัฒนาดูแล ชุมชนของตัวเองได้ อีกทั้ง
การมีลานบ้านและงานบุญที่เปรียบเสมือนพื้นที่สาธารณะที่ช่วยตอกย้ำและสานต่อสายสัมพันธ์
ต่างๆ ภายในชุมชนไว้ ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่สาธารณะทางสังคมที่ไม่ได้มีตำแหน่งแห่งที่แน่นอน
หากแต่แปรเปลี่ยนไปตามวาระ บริบท เป็นทั้งพื้นที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน พื้นที่ทางเศรษฐกิจและ
พื้นที่ทางสังคม ขณะที่พื้นที่สาธารณะของประชาคมผูกติดอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ใดพื้นที่
ที่หนึ่งอย่างตายตัว นอกจากนี้พวกเขายังมีชุดความทรงจำร่วมและประวัติศาสตร์ของพวกเขาเอง
เกี่ยวกับ "เสด็จพ่อ" "ป้อมพระสุเมรุ" และ "เหล่านักเลงตรอกไก่อ้ในอดีต" ในขณะที่ประชาคม
พยายามสร้างความทรงจำและประวัติศาสตร์อีกชุดหนึ่งเข้ามาแทนที่ ในภาพของมรดกทางวัฒน
ธรรมของย่านท้ายที่สุดชุมชนจึงถูกผลักดันออกไปอยู่ชายขอบของพื้นที่ทางสังคมที่ประชาคมสร้างขึ้น
พื้นที่สาธารณะแห่งนี้จึงเท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ให้แก่คนกลุ่มเดียว เป็นพื้นที่สาธารณะเทียมๆ ที่
วางอยู่บนภาพสวยหรูของ "เมืองน่าอยู่" สิ่งที่เกิดขึ้นจึงกลายเป็นเรื่องของอำนาจในการนิยามและ
สร้างภาพของคนกลุ่มเล็กๆ ที่มีความคิดแบบโหยหาอดีตและใฝ่ฝันถึงเมืองในแบบอุดมคติใน
ลักษณะของการเข้ามาผูกขาดชุดความหมายและไม่ให้คุณค่าแก่ชุดความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่

อย่างไรก็ตาม ในแง่ที่ตีกิจกรรมต่างๆ ที่ประชาคมจัดก็เกิดประโยชน์ไม่น้อย หลายอย่างเป็นกิจ
กรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตคนเมืองในปัจจุบัน โดยเฉพาะเป็นการเปิดทางเลือกให้แก่ผู้คนทีนอก
เหนือไปจากการใช้ชีวิตในศูนย์การค้า ผับ ร้านอาหาร ในทางรูปธรรมกิจกรรมหลายอย่างเอื้อ
ประโยชน์ด้านคุณภาพชีวิต เช่น สุขภาพ จิตใจ และความรู้ นอกจากนั้นกิจกรรมเล็กๆ อย่างการรำ
ไปเก็ก โยคะและการสอนภาษาอังกฤษ ยังมีส่วนช่วยให้ผู้คนจากต่างที่ต่างทางได้มารู้จักกัน เกิด
สังคมเล็กๆ แห่งมิตรภาพ เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะทางสังคมเล็กๆ ให้แก่คนเมืองในระดับหนึ่ง

การศึกษา "ชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก่อ้" ด้วยกรอบแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้นเปรียบเสมือน
ความพยายามที่จะเข้าใจ "วิธีการ" ของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ ของการดิ้น
รนแสวงหาคคุณค่าและความหมายใหม่ๆ ให้กับชีวิต และสังคมโดยรวม และของการอธิบายประสบ
การณ์ชีวิตผ่านกิจกรรมทางสังคม วิธีการเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นลักษณะของปัจเจกบุคคลและ
ระเบียบทางสังคม ซึ่งถูกสร้างขึ้นจากนิยามความหมาย การดำรงอยู่ของ "ตัวตน" ของปัจเจกบุคคล
มิได้มีเอกลักษณ์เดียวหรือถาวร หากแต่บุคคลสามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยว
ข้องในชีวิต เช่น ชาวบ้าน มีความหมายต่อตัวตนชุดหนึ่ง เพื่อจะใช้กับเพื่อนบ้าน ขณะที่มีความ
หมายอีกชุดหนึ่งเพื่อจะใช้กับบุคคลภายนอก ตัวอย่างนี้อาจพบได้ในกลุ่มครัวเรือนที่เปลี่ยนแปลง

บทบาทตัวเองไปเป็นนายทุนท้องถิ่นที่ดำเนินธุรกิจเอสดีเอส หรือบ้านเช่าในชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก้แจ้

เช่นเดียวกับ โครงสร้างระเบียบทางสังคม ซึ่งมีได้ดำรงอยู่อย่างโดดเด่น หรือหลุดพ้นออกจากสังคม แต่ระเบียบต่างๆ ปรับตัวเองไปตามความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย โครงสร้างหรือระเบียบของชุมชนจึงไม่ใช่สิ่งที่มั่นคง หรือมีเพียงแบบเดียว แต่จะเป็นสิ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมนุษย์ได้สร้างความหมายขึ้นมากำกับ หรือถูกแสดงผ่านกิจกรรมทางสังคม เช่น พิธีกรรมบวงสรวงเสด็จพ่อ งานบุญและเทศกาลบนถนนพระอาทิตย์

จากข้อสังเกตข้างต้น ทำให้ทราบว่า "ชุมชน" ที่ปรากฏอยู่ผ่านช่วงเวลาต่างๆ นั้น ถูกอ้างอิงเชิง "พื้นที่" ซึ่งถูกนิยามผ่านวาทกรรมและการแสดงออกทางสังคม บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในชุมชน ต่างเป็นผู้สวม "อัตลักษณ์" ที่หลากหลาย และมีวิธีการจัดการกับอัตลักษณ์โดยจัดระเบียบความสัมพันธ์ผ่านการให้คุณค่า เช่น ระเบียบโครงสร้างประชาคม จะถูกอธิบายด้วยวาทกรรมของเมืองน่าอยู่ ซึ่งมีนัยยะของการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็ง การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ระเบียบโครงสร้างของประชาคมนีกลายมาเป็น "ตัวตน" ของชุมชนที่ยึดโยงชีวิตของผู้คนเข้ามาร่วมกัน และทำให้เกิดเป็นระเบียบเชิงศูนย์กลางที่เป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่ เช่น บ้านกอกกลาง หรือ ประชาคมบางลำพู แต่ในความเป็นจริง ระเบียบเชิงศูนย์กลางดังกล่าว ยังถูกท้าทายด้วยระเบียบจากชายขอบหลายๆ แบบ เช่น จากกลุ่มคนต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในเอสดีเอสและบ้านเช่าในชุมชน ทำให้สถานภาพของ "บ้านกอกกลางและประชาคมบางลำพู" ในฐานะเป็นระเบียบศูนย์กลางอยู่ในตำแหน่งพิเศษกว่าระเบียบอื่นๆ

การโต้ตอบไปมาระหว่างโครงสร้างระเบียบทั้งที่เป็นศูนย์กลางและชายขอบนี้ คือ ภาพที่เคลื่อนไหวของ "ชุมชน" เมืองในปัจจุบัน ซึ่งตัวตนและอัตลักษณ์ คือ ความไม่มั่นคง ระเบียบในแต่ละด้าน คือการหยอกล้อ ทำทนายและวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งกันและกัน เมื่อระเบียบจากศูนย์กลางอ้างอิงตัวตนจากระเบียบของชายขอบ ก็เท่ากับว่า เป็นการตอกย้ำว่ามี "การดำรงอยู่" ของสิ่งใดระเบียบหรือสิ่งที่อยู่นอกโครงสร้างหลัก ลักษณะตอบโต้ซึ่งกันและกันนี้ ทำให้วิธีที่จะสร้างพยายามความหมายเชิงสัญลักษณ์เป็นสิ่งที่ซับซ้อนและลึกซึ้งมากขึ้น

ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจึงเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากสังคมหน่วยย่อย จนถึงหน่วยใหญ่ ขณะเดียวกัน ชุมชนยังเป็นเวทีของการตอบโต้เชิงความหมาย เป็นพื้นที่ที่ระเบียบแบบแผนในชีวิตจะถูกตั้งคำถามอยู่ตลอดเวลา ความกว้างใหญ่ หรือขอบเขตของชุมชนอาจไม่ใช่ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ หากแต่เป็นขอบเขตของความหมาย ซึ่งถูกรับรู้ในกลุ่มคนที่อ้างอิง "ตัวตน" กับความหมายเหล่านั้น เช่น ความหมายของ "ชาวตรอก" ที่ชาวบ้านยังคงคิดว่าเป็นสิ่งที่ใช้แทนความเป็นกลุ่มเดียวกันได้ดีกว่าคำว่า "ชุมชน"

จากการศึกษาเกี่ยวกับ "ชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก่อแจ้" ผู้วิจัยหวังว่า จะก่อให้เกิดข้อถกเถียงทางวิชาการบางอย่าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการ ซึ่งสนใจจะศึกษาชุมชน หรือวิถีชีวิตของคนเมืองในสังคมไทย กรณีชุมชนเขียนนิเวศน์-ไก่อแจ้ อาจเป็นตัวอย่างที่ดีต่อการทำความเข้าใจความหมายของ "ชุมชน" แบบใหม่ซึ่งระเบียบโครงสร้างไม่ได้อยู่ที่องค์การ หรือสถาบันท้องถิ่นแบบเก่า หากแต่เป็นระเบียบที่ผันแปรไปตามลักษณะความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อกลุ่มคน ซึ่งแตกต่างกันหลากหลาย ผันแปรไปตามการสร้าง "นิยาม" เพื่อแสวงหาอัตลักษณ์ และการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามประสบการณ์ชีวิตของปัจเจกบุคคลซึ่งให้ความหมายต่อ "พื้นที่" ซึ่งเขาผูกพันมาเป็นระยะเวลายาวนาน

ย่านชุมชนมัสยิดจักรพงษ์

เมื่อเอ่ยถึงชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนของชาวไทยมุสลิม ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นมุสลิมเชื้อสายมลายูที่อพยพมาจากเมืองปัตตานี มัสยิดจักรพงษ์เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนถนนจักรพงษ์ย่านบางลำพูซึ่งเป็นย่านเก่าแก่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ชุมชนนี้มีสมาชิกทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมรวมทั้งหมด 120 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 755 คน

ชุมชนแห่งนี้แม้จะเป็นชุมชนเล็กๆใจกลางกรุง ท่ามกลางการแข่งขัน และความสับสนวุ่นวาย แต่ความเกื้อหนุนจุนเจือ และความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันของคนในชุมชนที่ไม่ได้มีการแบ่งแยกเชื้อชาติและศาสนา ยังคงมีอยู่และดำเนินต่อไปท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และความสับสนวุ่นวายของสังคมเมือง แม้พื้นที่ของชุมชนกำลังถูกบุกรุกจากสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นบ้านเช่า เกสต์เฮาส์ต่างๆ และบุคคลนอกชุมชนที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลาม แต่ทุกคนในชุมชนก็พยายามที่จะดำรงรักษาสภาพความเป็นชุมชนไว้ให้ได้มากที่สุด

งานวิจัยครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารข้อมูล หนังสือ และจากการสัมภาษณ์คนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์จนได้ผลสรุปว่าชุมชนนี้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยความสามัคคีของคนในชุมชนเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นคนไทยพุทธ หรือคนไทยมุสลิมก็ตาม ต่างก็อยู่กันอย่างญาติพี่น้อง พี่พาค้ำค้ำกัน ช่วยเหลือกันเท่าที่จะทำได้ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้จะพบได้ยากมากในสังคมเมืองปัจจุบัน ชุมชนแห่งนี้ไม่ได้นำเอาเชื้อชาติและศาสนา มาแบ่งแยกความเป็นคนไทย ใครจะเจ็บป่วยอย่างไร ต้องไปช่วยกันดูแล เช่น เงินชะกาตที่ถือเป็นการทำทานของคนอิสลาม ก็ไม่ได้บริจาคให้เฉพาะคนมุสลิมด้วยกัน แต่ให้คนต่างศาสนาก็ได้ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน

กิจกรรมที่ทำร่วมกันระหว่างไทยพุทธ - ไทยมุสลิมก็เช่น งานวันเด็กที่จัดกันทุกปี ให้เด็กไทยพุทธและเด็กมุสลิมมาเล่นด้วยกัน หรือวันตรุษของอิสลามที่จัดที่สุเหร่ามีการใช้เครื่องขยายเสียง ไทยพุทธก็เข้าใจดี เวลาทีมงานหารายได้ให้มัสยิดไทยพุทธก็จะมาช่วย ช่วยล้าง ช่วยซื้อ ช่วยบริจาค ช่วยทั้งกำลังกายและกำลังเงิน และยังมีกีฬาฟุตบอลที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิมไว้ด้วยกันได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเล่นกันที่ลานกีฬาหน้ามัสยิด เวลาทีมงานมีการทำอาหาร ก็จะทำทานด้วยกัน ไม่ได้ทานกันเฉพาะมุสลิม แต่จะทำทานด้วยกันทั้งชุมชน หรือตอนที่ซ่อมแซมมัสยิด ไทยพุทธก็มาช่วยทาสี

คนส่วนใหญ่ในชุมชนก็รู้จักกันหมด เข้ากันได้ดีมาก ไม่มีปัญหาอะไรกัน ใครมีหน้าที่มีอาชีพอะไรก็ทำไป มีการเผื่อระวังการเผาบ้านคนในชุมชน ปัญหาเสพยาเสพติดก็ไม่มี การลักเล็ก

ขโมยน้อยก็ไม่มี เพราะคนในชุมชนช่วยกันดู จนได้เป็นชุมชนปลอดภัยไร้พยาพิชิต ได้รองเฉลิมพระเกียรติมาเป็นเกียรติประวัติแก่ชุมชน

เมื่อก่อนคนในชุมชนจะมีมากกว่านี้ แต่ย้ายกันออกไปอยู่ตามหมู่บ้านจัดสรร เพราะมีครอบครัว บ้านที่เคยอยู่ก็แคบลง จึงขยับขยายไป ที่อยู่อาศัยและบริเวณชุมชนก็เปลี่ยนแปลงสภาพไปตามกาลเวลา ถนนที่เป็นทางเดินซีเมนต์ในปัจจุบัน เมื่อก่อนเป็นพื้นไม้เศษแผ่นกระดาน 2 แผ่นเท่านั้น สถานที่พักอาศัยก็เปลี่ยนไปจากบ้านหลังใหญ่ๆ ก็มาขยับขยายไปกลายเป็นหอพัก หอพักที่อยู่บริเวณชุมชนมัสยิดจักรพงษ์มีประมาณ 2-3 แห่ง ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการเปิดเป็นบ้านเช่า แต่ในอนาคตอาจเพิ่มจำนวนมากขึ้น เนื่องจากคนไทยมุสลิมในชุมชนรุ่นลูกหลานอาจชายที่เพื่อไปซื้อบ้านข้างนอกอยู่ ซึ่งมีความสะดวกสบายมากกว่า บริเวณด้านหน้าชุมชน เจ้าของที่มีการเปิดเป็นหอพักและบ้านเช่า ทำให้มีคนนอกชุมชนมาอยู่มากขึ้น คือคนต่างจังหวัด นักศึกษา พวกที่ทำงานย่านบางลำพู ทำงานห้างสรรพสินค้า และคนที่ค้าขายแถวบางลำพูมาอยู่มากขึ้น แต่ไม่กี่ปีก็ย้ายไป เป็นการหมุนเวียน ปัจจุบันนี้มุสลิมลดลงเยอะ และคนที่เป็นอิสลามก็ไปแต่งงานกับคนที่ไม่ใช่อิสลามเยอะ สมัยก่อนจะมีบ้านไม้แบบโบราณเกือบทั้งชุมชน แต่ปัจจุบันกลายเป็นบ้านตึกเกือบหมดแล้ว เพราะบ้านโบราณหากไม่ดูแลรักษา ก็จะค่อยๆ ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา

ในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ปัจจุบันนี้ มีบ้านทรงไทยที่ค่อนข้างสมบูรณ์เหลืออยู่เพียงไม่กี่หลังเท่านั้น โดยบ้านเรือนไทยสีฟ้า - ขาว อายุ 100 กว่าปี ที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชมและพูดคุยกับเจ้าของบ้านนี้ ก็เป็นบ้านทรงไทยที่มีความสวยงามมาก สมัยก่อนบ้านหลังนี้เป็นบ้านชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง ปัจจุบันยังคงทุกอย่างไว้ตามเดิม เพียงแต่มีการแบ่งห้อง กั้นห้องเพิ่มขึ้น ความโปร่งโล่งแบบบ้านทรงไทยโบราณ ทำให้รู้สึกสดชื่นอบอกไม่ถูกเมื่อเดินเข้าไป และเป็นที่น่ายินดีมากกว่าเจ้าของบ้านเองยังคงสภาพเดิมไว้ และไม่ได้เปลี่ยนสภาพบ้านนี้ให้เป็นบ้านตึกอย่างบ้านอื่นๆ เพราะบ้านไม้โบราณเช่นนี้ปัจจุบันก็หาดูได้ยากมาก และทุกอย่างก็ควรคู่กับการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นฝ้าบ้าน พื้นกระดาน ประตู หน้าต่าง ลูกกรงระเบียง สำหรับหน้าต่างยังคงเป็นแบบโบราณคือเป็นไม้ และบานใหญ่มาก สำหรับรับลมได้เต็มที่ ส่วนพื้นกระดานจะเป็นไม้สักแผ่นยาวและใหญ่ ส่วนลูกกรงระเบียงทำเป็นลายฉลุอย่างประณีตและสวยงาม ส่วนเสาที่เป็นไม้ก็ยังอยู่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นเสาเข็มอย่างบ้านสมัย นอกจากนี้เจ้าของบ้านยังพาไปดูโต๊ะทำทอง 3 iveau อายุ 100 กว่าปีเช่นเดียวกันซึ่งเป็นไม้สัก ยังแข็งแรงและขึ้นเงาสวยงามอยู่มาก ซึ่งดูแล้วเจ้าของจะมีความภูมิใจกับของสิ่งนี้มาก ก่อนที่จะลงบันไดบ้านเราจะสังเกตเห็นชานที่กว้างขวางมาก ไว้สำหรับนั่งเล่นพักผ่อนได้ รับลมได้ดีทีเดียว แต่เป็นที่น่าเสียดายมากที่เจ้าของบ้านไม่สามารถให้ถ่ายรูปบ้านเรือนไทยนี้ได้และไม่ขอให้สัมภาษณ์ใดๆ เนื่องจากคุณยายของเจ้าของบ้านได้สั่งไว้ แต่เจ้าของบ้านก็ยังกรุณาพาเดินชมบริเวณบ้าน พูดคุยอย่างเป็นกันเองกับผู้วิจัยและพา

ชมข้าวของเครื่องใช้โบราณต่างๆ ซึ่งมีอายุ 100 กว่าปีเช่นเดียวกับตัวบ้าน หากเป็นสมัยก่อน เดินไปทางไหนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ เราก็จะพบบ้านโบราณแบบนี้ได้เกือบทุกหลัง แต่ปัจจุบันบ้านแบบทรงไทยแท้เหลือน้อยเต็มที ดังนั้น บ้านทรงไทยจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่คนในชุมชนควรเห็นคุณค่า และรักษาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ดูกันต่อไป

หากมองในทัศนะทางสังคมวิทยา ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ก็คือชุมชนหนึ่งที่ประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งมาอยู่รวมกันในพื้นที่ หรืออาณาเขตบริเวณหนึ่งๆ ตามความเหมาะสม และการเลือกทำเลที่ตั้งนั้นก็ได้นำมาถึงความอุดมสมบูรณ์ทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่าชุมชนมัสยิดจักรพงษ์เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่กลางใจเมืองหลวง เป็นศูนย์กลางความเจริญมา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การเดินทางคมนาคมก็สะดวก อาหารการกินก็ซื้อหาได้ง่าย คนในชุมชนเองก็ถึงกับบอกว่า “ไม่มีที่ใดที่จะสะดวกสบายเท่าย่านบางลำพูแห่งนี้อีกแล้ว” และที่สำคัญอาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนี้ก็คือ การค้าขาย ดังนั้น การเลือกมาตั้งถิ่นฐานที่นี้จึงเอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนอย่างมาก ที่น่าสังเกตคือ เรามักจะพบว่าชื่อชุมชนหรือหมู่บ้านมักจะบอกความหมายของชุมชนที่เลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ หรือชื่อชุมชนจะสอดคล้องกับสิ่งที่สำคัญในชุมชนเสมอ ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ก็เช่นกัน ที่นี้ก็ตั้งชื่อชุมชนตามชื่อถนนรวมกับมัสยิดซึ่งถือเป็นสิ่งที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน เมื่อเอ่ยถึงชื่อชุมชนก็จะทำให้ทราบด้วยว่าชุมชนนี้ตั้งอยู่ที่ใด และชุมชนเป็นอย่างไร

อีกทัศนะหนึ่งคือชุมชนจะต้องประกอบด้วยสมาชิกซึ่งติดต่อกันทางสังคม ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งความขัดแย้งหรือลักษณะของการร่วมมือ สามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ การกระทาะระหว่างกันของคนในชุมชนซึ่งถือเป็นความภาคภูมิใจที่สุดของคนในชุมชนด้วยนั้น คงจะเป็นเรื่องของความรัก ความสามัคคี เหมือนญาติพี่น้องกันมากกว่าความขัดแย้งกัน คนชุมชนนี้มีอะไรก็จะช่วยเหลือกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ซึ่งจะได้จากเวลาที่มีการทำบุญของอิสลาม ทุกคนก็มาช่วยกันล้าง ช่วยกันเก็บถ้วยชาม ทุกคนเต็มใจที่จะทำให้หมด ไทยพุทธก็มาช่วยด้วย หรือการทำโรงศพ ถ้าพวกมุสลิมไม่วาง ไทยพุทธก็จะมาช่วย คนไหนไม่มีเงินซื้อข้าว ก็ทำแกงแบ่งไปให้ กับข้าวต่างๆก็แบ่งกันระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เคียง มุสลิมมีงานอะไรไทยพุทธก็จะมาช่วยเหลือกัน

อีกทัศนะหนึ่งก็คือชุมชนจะประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมแน่นอนว่าภายในชุมชนนี้คงไม่มีครอบครัวใด หรือบุคคลใดที่จะสามารถอยู่ได้ลำพังโดยไม่พึ่งพาบุคคลอื่นในชุมชน และในชุมชนนี้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นแบบปฐมภูมิ คือเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและสนิทสนมกันค่อนข้างมาก เนื่องจากแต่ละคน แต่ละครอบครัว ต่างก็อยู่ในชุมชนนี้มานาน อยู่ในชุมชนนี้กันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย และก็เติบโตมาด้วยกันภายในชุมชนแห่งนี้ทำให้คนในชุมชนมีความคุ้นเคยและสนิทสนมกันมากตามไปด้วย ถึงแม้จะเป็นชุมชนใน

สังคมเมือง แต่ความสัมพันธ์ที่สนิทสนม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบสังคมชนบท ยังมีให้เห็นได้ที่ชุมชนแห่งนี้ในสังคมเมืองปัจจุบัน

อีกทัศนะหนึ่งที่สำคัญคือ ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่ จะเห็นได้ชัดเจนว่า คนที่อยู่ในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ และด้วยความที่อยู่ในชุมชนแห่งนี้มานาน ซึ่งบางคนก็อยู่มากตั้งแต่เกิด ย่อมทำให้เกิดความรักความผูกพันกับชุมชนของตน ถึงแม้ว่าปัจจุบันลูกหลานของท่านเหล่านี้จะย้ายบ้านออกไปอยู่นอกชุมชนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังหาโอกาสกลับมาเยี่ยมชุมชน เยี่ยมบ้านและพ่อแม่พี่น้อง เยี่ยมถิ่นฐานเดิมของตนเสมอ การที่คนในชุมชนมีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่นั้น อาจกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งมาจากการที่สมาชิกในชุมชนได้มีการทำกิจกรรมต่างๆในชุมชนร่วมกัน โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การรวมตัวกันที่สุเหร่าในวันตรุษของคนไทยมุสลิม ซึ่งจะม้างานปีละ 2 ครั้ง ในวันนี้เองที่จะมีการพบปะสังสรรค์กันด้วย คนที่เคยย้ายไป และคนที่ยังอยู่ในชุมชนก็จะมารวมตัวกันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา

และอีกทัศนะหนึ่งคือชุมชนจะมีศูนย์กลางบริการของกิจกรรมต่างๆเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม หรืออำนวยความสะดวกแก่คนในชุมชน สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ก็มีทั้งมัสยิด โรงเรียนสอนศาสนา (อนุกุลอิสลาม) ศูนย์สุขภาพของชุมชน และลานกีฬาหน้ามัสยิด โดยเฉพาะมัสยิดจักรพงษ์ถือเป็นมัสยิดศูนย์กลางเลยทีเดียว เพราะนอกจากคนในชุมชนแล้ว ยังมีมุสลิมจากที่อื่นๆซึ่งทำงานบริเวณใกล้เคียง เช่น กรมสรรพากร กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงสาธารณสุข รวมทั้งบุคคลสำคัญต่างๆ ตลอดจนผู้ที่เดินทางผ่านมาบริเวณนี้ ก็จะเข้าไปละหมาดที่มัสยิดแห่งนี้เป็นประจำ โดยเฉพาะวันศุกร์ สำหรับศูนย์สุขภาพของชุมชนเองก็ไม่ได้ให้การรักษาและดูแลเฉพาะคนในชุมชนเท่านั้น แต่พ่อค้าแม่ค้าที่ขายของอยู่บริเวณนั้นก็สามารถมาขอยาได้

เมื่อพูดถึงชาวไทยมุสลิมในแง่ของ "กลุ่มชาติพันธุ์" โดยทั่วไปแล้วกลุ่มชาติพันธุ์หมายถึง กลุ่มซึ่งแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆในสังคมเดียวกัน ในแง่ของเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และทางต้นตอที่มาของบรรพบุรุษหรือเชื้อชาติที่แตกต่างจากคนส่วนใหญ่ นั่นเอง เราอาจจะเรียกกลุ่มชาติพันธุ์อีกอย่างหนึ่งว่า "ชนกลุ่มน้อย" ศาสนาอาจเป็นองค์ประกอบสำคัญของการทำให้เกิดชนกลุ่มน้อย และอาจเกิดขึ้นในกรณีคนต่างชาติหรือต่างเผ่าพันธุ์กัน พร้อมกับมีความเชื่อในทางศาสนาต่างกัน หรือแม้แต่คนเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์เดียวกันแต่นับถือคนละศาสนา แต่เรื่องที่สำคัญที่สุด คือวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นตัวบ่งชี้ได้ชัดเจนว่ามีความแตกต่างกันเพียงใด ในกรณีที่ชนกลุ่มใหญ่ต้องการให้เกิดการผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมกับชนกลุ่มน้อย ตัวชี้บ่งชี้ว่าการผสมกลมกลืนได้ผลหรือไม่ เพียงใด ก็สามารถดูเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีได้ เพราะหากชนกลุ่มน้อยยังรักษาประเพณีของตนอย่างเหนียวแน่น และต้องรักษาเอกลักษณ์ของตนเองอยู่ต่อไป ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นได้

อิสลามมิใช่เป็นเพียงแต่ชื่อศาสนาเท่านั้น แต่อิสลามยังเป็นวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะอิสลามเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตที่ได้วางรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิมไว้อย่างสมบูรณ์ หากแต่วัฒนธรรมอิสลามแตกต่างไปจากวัฒนธรรมอื่นๆ ในประเด็นที่ว่า วัฒนธรรมอิสลามมิได้สร้างขึ้นโดยมนุษย์ แต่ผู้สร้างและประทานวัฒนธรรมอิสลามให้แก่มนุษยชาติคือ พระผู้เป็นเจ้า อัลลอฮ์ (ซุบฮาฯ) มนุษย์มีหน้าที่แต่เพียงเป็นผู้รับ ผู้ปฏิบัติ ผู้ถ่ายทอด และสืบทอดวัฒนธรรมเท่านั้น ดังนั้นวัฒนธรรมอิสลามด้วยตัวสาระและการปฏิบัติ จึงไม่มีการเปลี่ยนไปจากสาเหตุของกาลเวลา ค่านิยม หรือสถานที่

ความรู้ หากไม่มีการถ่ายทอด ไม่มีการเรียนรู้ ความรู้นั้นย่อมหมดสิ้นไปจากโลก เช่นเดียวกับวัฒนธรรม หากขาดการถ่ายทอดเพื่อสืบทอดทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมนั้นย่อมหมดสิ้นไปกลายเป็นวัฒนธรรมที่ตาย (Dead Culture)

ดังนั้น ความรู้ก็ดี รูปแบบของการปฏิบัติหรือวัฒนธรรมก็ดีต้องมีการถ่ายทอด และผู้ที่จะต้องทำหน้าที่นี้ก็คือมนุษย์ในสังคม ซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นๆ โดยถ่ายทอดจากคนคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง และจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยทั้งการสอนและการหล่อหลอมเพื่อให้เกิดความรู้ และการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป การถ่ายทอดระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรม (Socialization) หรือการหล่อหลอมทางวัฒนธรรม (Enculturation) ซึ่งกระทำได้โดยการสอน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดโดยตรงก็คือ การบอกด้วยวาจาว่าสิ่งใดผิด ไม่ควรกระทำ สิ่งใดถูกและจะต้องกระทำ ส่วนการถ่ายทอดทางอ้อมก็คือ การสอนที่เปลี่ยนจากวาจาเป็นการปฏิบัติ ดังนั้นทุกพฤติกรรมที่แสดงออกของมนุษย์ จึงเป็นการถ่ายทอดหรือการสอนโดยทางอ้อมโดยปริยาย โดยที่ผู้ถ่ายทอดนั้นอาจไม่รู้ตัว การสอนโดยทางอ้อมจึงนับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการถ่ายทอด การเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และการถ่ายทอดนั้นจะมีผลมากขึ้น หากการถ่ายทอดนั้นจะกระทำทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมควบคู่กันไป เช่น เมื่อพ่อแม่และหมาดโดยที่ขณะละหมาด พ่อ แม่ ผู้ปกครองไม่ไล่ลูกหลานให้ไปไกลๆ หรือแอบไปละหมาดให้พ้นจากเด็กๆ ลูกจะได้ทำทาง และถ้อยคำในการปฏิบัติไปโดยปริยาย เมื่อเด็กเริ่มโตขึ้น การสอน การฝึกเด็กให้เด็กละหมาด จึงเป็นเรื่องไม่ยาก และเมื่อพ่อแม่สอนให้ลูกๆ ทราบว่าการละหมาดเป็นหน้าที่ที่สำคัญยิ่งของมุสลิมต่อพระองค์อัลลอฮ์ (ซุบฮาฯ) ที่มุสลิมจะต้องปฏิบัติให้ครบถ้วน และตรงต่อเวลา โดยพ่อแม่เองก็ได้ปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง การสอนทั้ง 2 รูปแบบนี้ย่อมจะได้ผลกว่าการที่พ่อแม่สอนลูกว่าจะต้องละหมาด แต่ในการปฏิบัติจริง พ่อแม่ทำบ้าง ไม่ทำบ้าง หรือไม่ทำเลย การสอนที่ไม่สอดคล้องกันในคำพูดกับการปฏิบัติ ย่อมไม่สร้างความเชื่อถือที่จะเชื่อฟังและนำไปปฏิบัติ

เมื่ออิสลามเป็นวิถีในการดำเนินชีวิต ดังนั้นทุกพฤติกรรมของมุสลิมก็คืออิสลาม มุสลิมต้องนำเอาอิสลามมาไว้ในตัว ในหัวใจ อิสลามจะต้องไปด้วยกันกับมุสลิมทุกอย่างก้าวของชีวิต ในทุกเวลาและทุกสถานที่ ด้วยเหตุนี้มุสลิมทุกคนจึงมีหน้าที่ทั้งการถ่ายทอดวัฒนธรรมอิส

ลามให้แก่คนรุ่นต่อไป และมีหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมอิสลามให้คงอยู่ต่อไปโดยไม่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไปตามค่านิยมของคนในสังคม ตามกาลเวลาและสถานที่ และด้วยหน้าที่ของมุสลิมดังกล่าวนี้ ในอิสลามจึงไม่มีสถาบันนักบวชที่จะแยกกลุ่มผู้ทำหน้าที่ต่างๆ นี้ออกไปต่างหาก เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่ง อีกชนชั้นหนึ่งในสังคม หากแต่พระผู้เป็นเจ้า อัลลอฮ์ (ซุบฮานะ) ได้ทรงมอบหมายหน้าที่อันมีเกียรติยิ่งนี้ให้แก่มุสลิมทุกคนทั้งชายหญิง

การที่วัฒนธรรมของคนกลุ่มหนึ่ง หรือของสังคมหนึ่งไปอยู่ในอีกสังคมหนึ่ง ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดก็ตาม เรียกว่า "การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม" (Diffusion) โดยวัฒนธรรมที่ถูกนำไปหรือแพร่กระจายไปนั้น อาจเป็นเพียงสิ่งใดสิ่งหนึ่งของวัฒนธรรมนั้นเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นทั้งหมด ส่วนระยะห่างทางวัฒนธรรมก็เป็นไปได้ทั้งระยะใกล้ ระยะไกลหรือการอยู่ร่วมสังคมเดียวกัน เช่นเมื่อพราหมณ์เข้ามาในประเทศไทย วัฒนธรรมพราหมณ์จึงแพร่กระจายเข้ามาและเกิดการผสมกลมกลืน (Assimilation) อย่างแนบแน่นจนกลายเป็นส่วนหนึ่งและส่วนที่สำคัญของวัฒนธรรมชาวพุทธ เช่น การทำขวัญนาศ การรดน้ำสังข์ การสร้างศาลพระภูมิ พิธีวางศิลาฤกษ์ เป็นต้น หรือคนจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ได้นำเอาวัฒนธรรมต่างๆ ของตนมาด้วย เช่น การไหว้พระจันทร์ การไหว้บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว (เซ่งเม้ง) อาหารต่างๆ เช่น ก๋วยเตี๋ยว ขนมเซ่ง ขนมไหว้พระจันทร์ วัฒนธรรมของชาวจีนจึงได้แพร่กระจายเข้ามาในสังคมไทย และวัฒนธรรมบางอย่างก็เกือบจะผสมกลมกลืนกลายเป็นวัฒนธรรมไทยไปแล้ว เช่น การรับประทานอาหารจีน เช่น ก๋วยเตี๋ยว ซาลาเปา ขนมจีบ ต้มยำต่างๆ คนไทยก็รับประทานโดยไม่รู้สึกรู้ว่ากำลังรับประทานของต่างชาติ และคนไทยปัจจุบันก็ใช้ตะเกียบกันได้อย่างคล่องแคล่ว รวมถึงการใช้ช้อนส้อมที่เป็นวัฒนธรรมตะวันตกด้วย สิ่งนี้ได้ทำให้วัฒนธรรมการรับประทานอาหารดั้งเดิมด้วยมือหรือที่เรียกว่า "การเปิบ" ของคนไทยกลายเป็นเรื่องล้าสมัยไป

สำหรับวัฒนธรรมอิสลามนั้น ได้แพร่กระจายเข้าสู่สังคมไทย ตั้งแต่ศตวรรษแรกของศักราชอิสลาม ซึ่งตรงกับคริสต์ศตวรรษที่ 7 หรือพุทธศตวรรษที่ 11 จากการที่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวมนุษย์ และการที่อิสลามเป็นวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมอิสลามจึงอยู่ที่ตัวมุสลิม เมื่อพ่อค้าอาหรับ - เปอร์เซียซึ่งเป็นมุสลิมได้เดินทางเข้ามาติดต่อกับพ่อค้าชาย ตลอดจนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อธุรกิจการค้า พ่อค้าเหล่านั้นจึงมิได้มาแต่เพียงตัวและธุรกิจ แต่ได้นำอิสลามซึ่งไม่สามารถแยกไว้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตได้ ติดตัวเข้ามาด้วย

วัฒนธรรมอิสลามได้แพร่กระจายเข้ามาในสังคมไทยในสภาพการณ์ที่สังคมไทยมีวัฒนธรรมหลักที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศาสนาพุทธ - พราหมณ์ ดังนั้น เมื่อชาวไทยในอดีตส่วนหนึ่งหันมารับอิสลามในขณะที่ญาติพี่น้องยังเป็นพุทธ และยังคงอยู่ในสภาพแวดล้อมของชาวพุทธ เพราะฉะนั้น ในสภาพที่ชาวไทยมุสลิมใหม่ ซึ่งสมัยนั้นคัมภีร์อัล-กุรอาน และอัล-หะดีษ ตลอดจนตำราต่างๆ เกี่ยวกับอิสลามยังไม่ได้ถอดความเป็นภาษาไทยให้ได้ศึกษาอย่างเข้าใจ เพื่อนำไปสู่การ

ปฏิบัติอย่างถูกต้องก็ดี การที่มุสลิมรุ่นนั้นตลอดจนรุ่นต่อๆมา ยังคงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีวัฒนธรรมเดิมเป็นวัฒนธรรมหลักของสังคม ตลอดจนยังมีการติดต่อสัมพันธ์กันอยู่ก็ดี วัฒนธรรมอิสลามจึงอาจไม่สามารถเข้าไปแทนที่วัฒนธรรมเดิมได้ หรือการปฏิบัติตนตามวัฒนธรรมเดิมที่ไม่ใช่วัฒนธรรมอิสลามอาจจะยังหลงเหลืออยู่

ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าบรรพบุรุษของชาวไทยมุสลิมส่วนหนึ่งยังคงปฏิบัติพิธีกรรมบางสิ่งบางอย่างเช่นเดิม ในขณะที่ยังไม่ทราบและไม่สามารถปฏิบัติเหล่านั้นตามวัฒนธรรมของอิสลามได้ทั้งหมดอย่างถูกต้อง และวัฒนธรรมเหล่านั้นได้ถูกหล่อหลอมถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน การปฏิบัติตามบรรพบุรุษ ปฏิบัติตามปู่ตายาย จึงกลายเป็นเหตุผลหนึ่งของการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมหรือวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิมในปัจจุบัน

ดังนั้นการศึกษาและการนำมาปฏิบัติซึ่งวัฒนธรรมอิสลามนั้น นอกจากจะด้วยการเรียนรู้จากการหล่อหลอม หรือรูปแบบในการปฏิบัติของคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งแล้ว เป็นสิ่งจำเป็นมากที่มุสลิมจะต้องศึกษาจากคัมภีร์อัล-กุรอาน และอัล-หะดีษไปพร้อมกันด้วย เพื่อตรวจสอบยืนยันว่าวัฒนธรรมอิสลามที่เราปฏิบัติอยู่นั้นเป็นวัฒนธรรมที่แท้จริง หรือเป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสาน การผสมกลมกลืน หรือเป็นวัฒนธรรมที่สอดแทรกเข้ามาด้วยปัจจัยต่างๆ แต่ปัจจุบันได้มีการถอดความตัวบทต่างๆเป็นภาษาไทยตามวัฒนธรรมอิสลามที่ถูกต้อง ทำให้ชาวไทยมุสลิมสามารถเข้าใจและสามารถปฏิบัติตนอย่างถูกต้องได้มากขึ้น

สำหรับนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมนั้น ได้ถูกนำมาเป็นนโยบายทางการเมืองของหลายประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม รวมทั้งประเทศไทยด้วย เพราะหากคนในชาติมีวัฒนธรรมเป็นรูปรอยเดียวกันแล้ว จะทำให้เกิดความเป็นเอกภาพของชาติ

ชาวไทยมุสลิมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในสังคมไทย ความเป็นคนไทยของชาวไทยมุสลิมก็มีความแตกต่างจากชาวไทยโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะชาวไทยมุสลิมต้องอยู่บนครรลองของวัฒนธรรมอิสลามอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และกล่าวได้ว่า อิสลามเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ยืดหยุ่นหรือโอนอ่อนผ่อนตามค่านิยม ดังนั้นจึงเป็นวัฒนธรรมที่ยากต่อการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมมากกว่าวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

สำหรับสังคมไทย หากจะพิจารณาในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จะเห็นว่า รัฐบาลไทยได้นำนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมมาใช้กับชาวไทยมุสลิมตลอดมา

การอพยพชาวมุสลิมมาไว้ในภาคกลางในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนทำให้ชาวมุสลิมกลายเป็นชนกลุ่มหนึ่งในภาคกลางสามารถลดกำลังชาวปัตตานีเพื่อป้องกันการกบฏ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินนโยบายนี้ต่อ คือพระองค์ให้อพยพคนไทยจากภาคกลางจำนวน 4,000 คน ลงมาอยู่บริเวณหัวเมืองทั้ง 7

ปรากฏว่าตอนปลายสมัยของพระองค์ มีราษฎรไทยเป็นชนกลุ่มใหญ่ในหัวเมืองทั้ง 7 นโยบายนี้เรียกว่า วิธีผสมกลมกลืน (Assimilation)

การผสมผสานทางวัฒนธรรมก็คือการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ซึ่งโดยปกติแล้ว ชนกลุ่มน้อยมีแนวโน้มที่จะรับเอาวัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่ไว้มากกว่าที่ชนกลุ่มใหญ่จะรับเอาวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อย เพราะวัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่เป็นวัฒนธรรมโดยส่วนรวมของชนในชาติ แต่สำหรับชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นมุสลิมซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยทั้งในแง่เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีมีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไป กล่าวคือ ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยมิได้ยอมรับเอาวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นของชนกลุ่มใหญ่ ผลที่เกิดขึ้นก็คือสังคมชาวไทยมุสลิมแยกตัวอย่างโดดเดี่ยวจากสังคมไทย และชาวไทยมุสลิมต่างก็คบค้าสมาคมในหมูชาวไทยมุสลิมด้วยกันไม่พยายามที่จะผสมผสานกับชาวไทยพุทธ แต่ก็เฉพาะกับคนไทยมุสลิมบางกลุ่มเท่านั้นที่ยังยึดมั่นถือมั่นถึงขนาดไม่ปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมไทยเลย ซึ่งปัจจุบันก็มีอยู่น้อยมากแล้ว โดยเฉพาะมุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองใหญ่ๆ จะสามารถปรับตัวเข้ากับคนในสังคมส่วนใหญ่นได้ดีกว่า เพราะต้องพบปะและติดต่อกับผู้คนมากมาย

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มใหญ่และชนกลุ่มน้อยมุสลิมในประเทศฟิลิปปินส์และประเทศไทย ก็คือ การที่รัฐบาลของประเทศทั้งสองให้นโยบายบูรณาการทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมต่อชนกลุ่มน้อยมุสลิม และการที่รัฐบาลฟิลิปปินส์และรัฐบาลไทยนำนโยบายดังกล่าวมาใช้กับชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ภายในประเทศของตนก็เพื่อความปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ประเทศชาติเป็นสำคัญ แต่นโยบายดังกล่าวกลับก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในบรรดาชาวมุสลิมเป็นจำนวนมาก

ทางรัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายผสมกลมกลืนชนกลุ่มน้อยมาโดยตลอด เว้นแต่ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งใช้นโยบายเน้นหนักไปในเรื่องชาตินิยม (Nationalism) ซึ่งพยายามกลืนชาติ (Effacement) ก่อนช่วงหนักตลอดมา จนกลายเป็นนโยบายต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และในขณะเดียวกันเราก็จะเห็นขบวนการเคลื่อนไหวโต้ตอบนโยบายของรัฐบาลไทยจากฝ่ายมุสลิมมาโดยตลอดเช่นกัน เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2481 นโยบายที่รัฐบาลโดยจอมพล ป. กำหนดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ในขณะนั้นก็คือ "นโยบายสร้างชาติ"

การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินการโดยวิธีการเผยแพร่วัฒนธรรม การกำหนดรัฐธรรมนูญหรือธรรมเนียม โดยการออกและประกาศใช้พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมซึ่งประชาชนชาวไทยต้องปฏิบัติตาม พ.ศ. 2484 และบรรดากฎกระทรวงต่างๆ รวมทั้งการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นเมื่อ 29 กันยายน 2485 ตลอดจนการประกาศใช้ "วีรกรรมของชาติ" 14 ข้อ ในพ.ศ. 2487 ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 ใน

มาตรา 5 จึงได้ระบุให้รัฐบาลสามารถออกพระราชบัญญัติกฤษฎีกาได้กรณีหนึ่งคือ "ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการประพฤติอันเป็นทางนำมาซึ่งเกียรติของชาติไทยและพุทธศาสนา" อันเป็นการแสดงถึงการที่รัฐบาลเข้าไปแทรกแซงศรัทธา การนับถือศาสนาอิสลามของชาวไทยมุสลิมในประเทศไทย การออกพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมให้ประชาชนปฏิบัติกัน ยังได้กำหนดไว้ทั้งคนไทยและคนต่างด้าว ทั้งนี้เพื่อจะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือความมีเอกลักษณ์ไทยทางด้านวัฒนธรรมให้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นจริงเป็นจัง ซึ่งปรากฏว่าข้อกำหนดในพระราชกฤษฎีกาจึงเป็นสิ่งที่ขัดกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนกลุ่มน้อย โดยเฉพาะคนจีนและมุสลิม ประชาชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ไม่สามารถจะปฏิบัติตามได้ เช่น ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการประพฤติอันเป็นทางนำมาซึ่งเกียรติของชาติและพุทธศาสนา ปรากฏว่าชาวมุสลิมใน 4 จังหวัดภาคใต้และที่กระจัดกระจายอยู่ในภูมิภาคอื่นๆด้วย ไม่สามารถเปลี่ยนความศรัทธาในศาสนาอิสลามมาเป็นพุทธศาสนาได้ จึงได้ก่อเหตุร้ายขึ้นทันทีที่จอมพล ป.พิบูลสงครามจะกลับมามีอำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2490 เพราะเกรงว่าจอมพล ป.พิบูลสงครามจะนำนโยบายวัฒนธรรมกลับมาใช้อีก

นโยบายของจอมพล ป.พิบูลสงครามที่ประกาศใช้มีตั้งแต่การ ให้เปลี่ยนชื่อ นามสกุล เป็นภาษาไทย การให้เรียนภาษาไทย การห้ามไม่ให้สตรีไทยสมรสกับคนต่างด้าว การส่งเสริมพุทธศาสนา รวมทั้งการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และเร่งรัดให้ประชาชนชาวไทยหันมานับถือศาสนาพุทธ จอมพล ป.พิบูลสงครามได้ปรารภว่า "เมืองไทยเป็นของคนไทยมิควรจะให้คนศาสนาอื่นอยู่" ส่งผลให้ชาวไทยมุสลิมได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง

เมื่อจอมพล ป.พิบูลสงคราม ขึ้นมามีอำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2481 ได้นำเอาลัทธิชาตินิยมเข้ามาใช้และมีผลกระทบต่อชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างมาก เกิดความรู้สึกแปลกแยก (Alienation) และผิดหวังกับระบอบการปกครองจนทำให้เกิดความคิดที่จะแยกตัวออกไปในหมู่ผู้นำ

ในปัจจุบันนี้ รัฐบาลก็ยังไม่หยุดยั้งในความพยายามที่จะดำเนินนโยบายผสมผสานดังกล่าว แผนการที่จะพัฒนาเปลี่ยนแปลงสถาบันการศึกษาแบบปอเนาะ ซึ่งเป็นสถาบันเก่าแก่ทางการศึกษาของชาวมุสลิมให้เป็นโรงเรียนราษฎรสอนศาสนาอิสลาม โดยกำหนดเอาหลักสูตรสามัญเข้าไว้ด้วยควบคู่กับหลักสูตรศาสนาล้วนๆ มีผลให้มาตรฐานความรู้ทางศาสนาของนักเรียนลดลง และความรู้วิชาสามัญก็ไม่ดีเท่าที่ควร เมื่อจบการศึกษาก็อาจทำให้ไม่สามารถที่จะประกอบอาชีพ หรือศึกษาต่อได้ กลายเป็นพลเมืองที่ขาดความรู้ความสามารถ เป็นปัญหาทางสังคม และการเมือง

สำหรับมุสลิมภาคกลางและภาคอื่นๆ ปัญหาการสูญเสียดินแดนมิได้เกิดขึ้น ถึงแม้จะได้รับนโยบายการผสมกลมกลืนเช่นเดียวกัน แต่ความรุนแรงจะมึ้นน้อยกว่า การตั้งถิ่นฐานทำให้มุสลิมในภาคต่างๆมีโอกาสได้ใกล้ชิดกับคนต่างศาสนามากกว่ามุสลิมภาคใต้ จึงทำให้มุสลิมใน

ภาคต่างๆ มีเพื่อนบ้านที่มีมุสลิมเป็นจำนวนมาก โอกาสที่จะผลมกลมกลืนจึงเกิดขึ้นมากกว่า โดยเฉพาะมุสลิมในกรุงเทพฯ มีโอกาสเข้าสู่ระบบราชการเป็นจำนวนมากกว่า โอกาสในการถูกผลมกลมกลืนด้วยรูปแบบตัวละเยียบกฎเกณฑ์ต่างๆจึงมีมากกว่า

การที่ชาวไทยมุสลิมอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ใช่อิสลาม และต้องติดต่อกับคนส่วนใหญ่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง จึงเกิดการรับเอาวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรมประจำชาติมาใช้โดยปริยาย ซึ่งการกระทำบางอย่าง นอกจากจะไม่มีในวัฒนธรรมอิสลามแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดบาปอีกด้วย เช่น การแต่งชุดดำไปร่วมงานศพ การไม่คลุมผ้าของผู้หญิง จากการอยู่ในสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ทำให้ชาวไทยมุสลิมส่วนหนึ่งปฏิบัติตามด้วยความไม่รู้ และทั้งๆ ที่รู้เป็นสิ่งที่ผิดศาสนบัญญัติอิสลามแต่ก็ยังยินดีที่จะประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วก็มักกลายเป็นการถ่ายทอด หล่อหลอมให้แก่มุสลิมรุ่นต่อไปด้วย

แต่ปัจจุบันจำนวนชาวไทยมุสลิมที่หันมาศึกษาหาข้อเท็จจริงในวัฒนธรรมอิสลามอันมีที่มาจากคัมภีร์อัล-กุรอาน และอัล-หะดีษเป็นสำคัญมีมากขึ้น ซึ่งต่างจากในอดีต เมื่อศึกษาจากข้อเท็จจริงทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว ย่อมนำไปสู่ความศรัทธา ที่มั่นคงขึ้นและนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง และปลุกฝังถ่ายทอดความเป็นมุสลิมที่ถูกต้องให้คนรุ่นต่อไปอย่างจริงจังมากขึ้น และยังมีสถาบันการศึกษาของมุสลิมที่จัดการศึกษาให้เด็กไทยมุสลิมตั้งแต่วัยเยาว์ ซึ่งจะช่วยให้เด็กซึมซับความเป็นมุสลิมไว้ได้อย่างดี ตลอดจนองค์กรต่างๆ ที่ทำงานในการให้การศึกษากับเยาวชนและผู้ใหญ่ ต่างก็นำเอาวัฒนธรรมอิสลามมาปฏิบัติและถ่ายทอดอย่างจริงจังเพิ่มมากขึ้น เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวไทยมุสลิมเพิ่มมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมโดยมุสลิมได้พยายามเปลี่ยนแปลงตนเอง ครอบครัว และสังคมให้หันกลับไปสู่วัฒนธรรมอิสลามดังเช่นในอดีต

สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์แห่งนี้ไม่ได้มีปัญหาเกี่ยวกับการมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของคนในชุมชนแต่อย่างใด เพราะคนในชุมชนที่เป็นไทยพุทธก็เข้าใจและก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี เวลามีนงานออกฮัจญ์ ถือบวชที่สุเหร่า หรืองานใดๆที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลาม คนไทยพุทธในชุมชนก็มาช่วย ไม่ได้มีความขัดแย้งเกิดขึ้น และคนไทยมุสลิมเองก็ไม่ได้แบ่งแยกว่าจะคบกันหรือช่วยเหลือกันเฉพาะมุสลิมด้วยกันเท่านั้น และก็ไม่ได้ปฏิเสธการเข้าร่วมกับประเพณีแบบไทย เลยเสียทีเดียว คือคนไทยมุสลิมเองก็พยายามปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่มากพอสมควร ยกเว้นแต่สิ่งที่เป็นการผลิตหลักของอิสลามจริงๆ จึงกระทำหรือมาร่วมไม่ได้ เช่น เวลาคนไทยพุทธเสียชีวิตก็ไปช่วยได้ ช่วยเงิน ช่วยแรง ช่วยครอบครัวของเขา แต่ที่ห้ามคือห้ามไปใส่ไฟหรือไปเผาศพเขา ไปนั่งฟังสวดได้แต่ห้ามพนมมือ ห้ามไปบวชนาครวมทั้งการทอดกฐินและผ้าป่าด้วย แต่ถ้าพ่อแม่เป็นพุทธแล้วลูกมาแต่งงานกับคนมุสลิม ก็ไปดูแลพ่อแม่ของคนพุทธได้ ปัจจุบันนี้การที่จะแบ่งแยกว่ากลุ่มใดเป็นชนกลุ่มใหญ่หรือชนกลุ่มน้อย อาจจะเป็นการ

แบ่งแยกที่ชัดเจนมากเกินไป เพราะไม่ว่าจะเป็นคนไทยพุทธหรือไทยมุสลิม ก็คือคนไทยเหมือนกัน และปัจจุบันวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ไม่ได้ทำให้แตกต่างกันในความเป็นคนไทยเลย เพราะต่างฝ่ายต่างก็ยอมรับ เข้าใจ และปรับตัวเข้าหากันได้ดีอยู่แล้ว

ส่วนความเคร่งศาสนาหรือความยึดมั่นผูกพันในศาสนาซึ่งเป็นความยึดมั่นผูกพันในทางบวก กับกฎระเบียบของศาสนาและสถาบันศาสนา มีความรัก ความจงรักภักดีและการปฏิบัติตามซึ่งมีกลไกกระตุ้นให้มีผลกระทบต่อบุคคลในเรื่องของความยึดมั่นผูกพันในศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของประสบการณ์และการเรียนรู้ที่มาจากกการอบรมสั่งสอน ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาจึงเป็นเรื่องของของเจตนาารมณ์ส่วนบุคคลที่มุ่งมั่นจะอุทิศพลังของตนและความจงรักภักดีที่มีอยู่มอบให้แก่หลักการของศาสนาที่ตนยึดมั่นผูกพันอยู่นั้นให้อย่างสุดชีวิตรวมทั้งทุ่มเทให้อย่างจริงจังสำหรับชาวไทยมุสลิมในชุมชนมัสยิดจ๊กพงษ์ ปัจจุบันนี้ก็ถือว่ายัง มีการปฏิบัติ และการละเว้นตามศาสนบัญญัติอย่างเคร่งครัดตามเดิม จะมีก็แต่การแต่งกาย "ฮิญาบ" ที่จะต้องแต่งกายโดยเปิดได้แค่ใบหน้าและฝ่ามือของมุสลิมผู้หญิงเท่านั้น ที่ตามหลักแล้วก็ถือว่าผิดบาปหากไม่ได้แต่งกายตามนี้ แต่คนในชุมชนบอกาก็ไม่เคยใส่มาตั้งแต่อดีตกันแล้ว คนสมัยก่อนก็ไม่ได้ใส่กัน ยกเว้นเวลาไปงานหรือพิธีใดที่สุเหร่าก็จะใส่ แต่ถ้าอยู่บ้านหรือไปทำงานซึ่งบางสถานที่ก็ห้ามไม่ให้ใส่ก็จะไม่ใส่ แต่ก็ต้องขอกฎโทษต่อพระเจ้าด้วย สำหรับการละหมาด 5 เวลา มุสลิมในชุมชนนี้บอกว่า อยากรู้ก็ต้องทำ ถ้าเวลาไหนทำไม่ได้ก็จะใช้เอา วันหลัง เวลาหลังได้แต่ถ้าขี้เกียจก็บาป การละหมาดถ้านั่งแล้วลุกไม่ได้ ก็นั่งเก้าอี้ก็ได้ ถ้านั่งไม่ได้นอนก็ได้ แล้วใจนึกถึงพระเจ้า ถ้ากระตือรือร้นไม่ได้ ก็นอนกระพริบตาได้ เพราะใจมุ่งอยู่ที่สิ่งเดียว ส่วนการกล่าวบิสมิลลาร์ก่อนรับประทานอาหารหรือก่อนทำสิ่งต่างๆ เป็นสิ่งที่ต้องทำเลย คนที่เป็นมุสลิมจะทำอะไรก็แล้วแต่ จะต้องเริ่มด้วยการเอ่ยพระนามของพระคุณเจ้า จะทานอาหาร เดินทาง เริ่มงานต่างๆ ปัจจุบันนี้มุสลิมในชุมชนเองก็มีการเริ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมของอิสลามกันใหม่ ก็ทำให้คนรุ่นหลังทราบและปฏิบัติสิ่งที่ถูกต้องขึ้น ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะหายไปเรื่อยๆ ส่วนความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของมัสยิดที่ถือเป็นศูนย์กลางของชุมชนแห่งนี้ แม้แต่คนไทยพุทธในชุมชนเองยังต้องยอมรับ คือในช่วงเหตุการณ์ไฟไหม้ห้างแก้วฟ้า เมื่อปี 2542 คนในชุมชนหนีไปอยู่ที่โรงงานอุตสาหกรรมกัน ทั้งคนไทยพุทธและไทยมุสลิมมีมุสลิมส่วนหนึ่งที่ไปสวดมนต์ไล่ไฟกัน ซึ่งก็ไล่ได้จริงๆ ไฟไปทางอื่น สุเหร่าศักดิ์สิทธิ์มาก เห็นเลยยืนอยู่อีกฝั่งหนึ่งจะเห็นเลยว่าไฟออกไป เพราะหลายหนแล้วที่เกือบจะเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้แต่ก็ไม่เกิดสักที

เราถือได้ว่าการควบคุมสังคมหรือชุมชน นอกจากจะใช้กฎหมาย ข้อบังคับ ศาสนาจะเป็นส่วนหนึ่งในการควบคุมสังคมหรือชุมชน ทั้งนี้เพราะศาสนาได้ปฏิบัติหน้าที่ (Function) หน้าที่ต่างๆของสถาบันศาสนา เช่นการจัดระเบียบพิธีกรรมต่างๆ ย่อมมีผลต่อความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น เมื่อมีคนตายเกิดขึ้นก็จะมีพิธีการทำศพ และจากพิธีการทำศพนี้ จะทำให้คนซึ่งอยู่

กระจัดกระจายเข้ามารวมกันอีกครั้งหนึ่ง ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของสังคม ดังนั้น ฐานะพื้นฐานที่สำคัญของพิธีกรรมทางศาสนาก็คือ "กลไก" สำหรับการแสดงออกและการสร้างจิตใจที่จำเป็นอย่างมากสำหรับการบูรณาการรวมหน่วยให้เข้มแข็งขึ้น และบรรทัดฐานของกลุ่มหรือชุมชนจะได้รับการเคารพยำเกรงก็ต่อเมื่อได้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนาและนั่นก็คือการหน้าที่ (Function) การหน้าที่ที่สำคัญพื้นฐานทางศาสนาก็คือ การให้บรรทัดฐานของกลุ่มในชุมชนเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม

ส่วนปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์กับชุมชนอื่นๆ ไกล่เคียงหรือการร่วมมือกันระหว่างชุมชนก็เป็นไปอย่างดี มีการก่อตั้งรวมตัวกันเป็นประชาคมบางลำพู ชุมชนนี้กับชุมชนอื่นๆ ไกล่เคียงก็จะมี การช่วยเหลือกัน จะมีศูนย์ อพปร. ดับเพลิง บรรเทาสาธารณภัย ตั้งแต่อดีตก็เป็นอย่างนี้ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นเพื่อนกันมีอะไรก็ช่วยเหลือกัน กับชุมชนเขียนนิวาสน์ - ไก่แจ้ ก็ร่วมมือกันดี ถ้าทางเขตพระนครจะจัดงาน ก็จะมีการบอกกล่าวมา แต่ละชุมชนก็มาช่วยกัน โดยประธานชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ก็เป็นคณะกรรมการสันติชัยปราการด้วย เป็นคนก่อตั้งขึ้นมา ให้มีการออกกำลัง ตอนเช้าและตอนเย็นที่สวนนี้ โดยทำร่วมกับป้านิดชุมชนเขียนนิวาสน์ - ไก่แจ้ คือทำร่วมกันเป็นประชาคมบางลำพู ก็จะมีชุมชนวัดสังเวช แล้วก็ชุมชนไกล่เคียงมารวมตัวกันเป็นประชาคมบางลำพู ซึ่งจะมีการจัดงานกันบ่อย เช่น งานถนนคนเดิน งานเสริมสร้างวัฒนธรรมไทย มีชุมชนวัดสามพระยา ชุมชนวัดใหม่มาร่วมด้วย และบางครั้งก็มีส่วนร่วมกับการมหาวิทยาลัยและนักวิชาการด้วย โดยเฉพาะเรื่องการทุบตึกโรงพิมพ์คุรุสภา ซึ่งถือเป็นโรงพิมพ์เก่าแก่ ก็ช่วยกันต่อสู้จนคำสั่งให้ทุบยกเลิกไป แต่ก็ยังไม่ให้สถานที่มาทำประโยชน์ใดๆ ซึ่งก็ต้องต่อสู้กันต่อไป

ส่วนความสัมพันธ์ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์กับรัฐ คือรัฐก็มอบให้คนในชุมชนดูแลกันเอง มีการจัดตั้งคณะกรรมการ มีประธานชุมชน มีศูนย์สุขภาพชุมชน ซึ่งมีหน้าที่ให้ยาเบื้องต้น ไม่เสียเงิน โดยศูนย์ 9 จะให้ยามา เป็นการแบ่งเบาจากศูนย์อนามัยอีกที่ อาสาสมัครสาธารณสุข หรือ อ.ส.ส. ของชุมชนทุกคนจะได้รับการอบรมกันหมด ให้ยาคนได้ เวลาคนซื้อก็สามารถบีบหัวใจได้ และหากชุมชนมีปัญหาอะไร ก็สามารถไปบอกเขต ทางเขตก็จะมาช่วยเหลือ เช่น มาจ่ายยา ท่อน้ำตัน ท่อแตก บอกไปก็มาทำให้ คือรัฐก็ให้ทางประธานชุมชนประสานงานกับทางเขตอยู่แล้ว

สำหรับอาชีพที่คนในชุมชนนี้ทำกันมากในสมัยก่อน คือการทำทอง นับว่าเป็นอาชีพที่เก่าแก่มาก แต่ปัจจุบันยังคงเหลืออยู่อีก 3 บ้านเท่านั้นที่ทำทองอยู่ เพราะไม่มีใครสืบทอดและลูกหลานของคนในชุมชนก็หันไปประกอบอาชีพอื่นด้วยมีรายได้ที่ดีกว่า และหนึ่งในนั้นก็คือ คุณป้าสุรินทร์ (เล็ก) ลอประยูร ป้าเล็กเป็นลูกคนเดียวในจำนวนพี่น้อง 6 คน ที่ได้ทำทองอย่างจริงจังเพื่อช่วยแม่หาเลี้ยงครอบครัว เนื่องจากคุณพ่อของป้าเล็กเสียชีวิตตั้งแต่ป้าเล็กอายุได้ 7 ขวบ ด้วยความสงสารแม่ จึงทำให้ป้าเล็กตัดสินใจออกจากโรงเรียนสตรีวิทยาทั้งที่กำลังเรียนอยู่ชั้น ม.2 เพื่อมา

ช่วยแม่ ต้นตระกูลของป่าเล็กคือปู่สาย ลอประยูร เป็นช่างทองหลวงสังกัดกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ผู้บังคับการกรมช่างมหาดเล็ก หรือที่เรียกว่า “ช่างทองหลวง” ส่วนความรู้ทางด้านทำทองป่าเล็กก็ไม่ได้ไปเรียนที่ไหน อาศัยว่าแอบดู แอบจำเอา และเมื่อทำไปเรื่อยๆ ก็เกิดความชำนาญ มีทั้งลายที่คิดเอง และลายที่ใช้พิมพ์ทำ ป่าเล็กบอกว่าลายที่มิได้ใช้พิมพ์ก็แล้วแต่คนจะคิดลายได้ เพราะคนเรามีจินตนาการไม่เหมือนกัน และในเรื่องของศาสนาอิสลามก็มีผลต่อการทำงานของป่าเล็กด้วย คือเมื่อป่าเล็กทำงานติดขัดก็จะนึกถึงพระคุณเจ้าเสมอ เมื่อถามถึงคนสืบทอดในการทำแหวน ทำทองต่อไป ป่าเล็กก็บอกว่าป่าเล็กไม่มีลูก และไม่มีใครคิดจะสืบทอด ก็เหลือแต่อาลีซึ่งเป็นลูกของอาแต่แม่เท่านั้นที่ยังทำอยู่ แต่ก็ได้มิได้อยู่ในชุมชนนี้ และป่าเล็กเองก็ไม่คิดจะสอนใครทำ เป็นจริงเป็นจัง แต่ให้สอนนิดๆ หน่อยๆ ได้ แต่จะให้มาอยู่กับป่าเล็กเลยคงจะไม่ได้ และปัจจุบันป่าเล็กก็รับทำเฉพาะแหวนรุ่นโรงเรียนนายเรืออากาศเป็นหลัก เป็นที่น่าเสียดายอย่างมากว่าอาชีฟเก่าแก่อย่างช่างทำทองที่เคยรุ่งเรืองมากในอดีตต้องสูญหายไปพร้อมกับคนทำ เพียงเพราะไม่มีคนสืบทอดเท่านั้น

แต่ปัจจุบันนี้อาชีฟที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ทำกันก็คือ อาชีฟค้าขาย รองลงมาคือ รับราชการ สำหรับการค้าขายนั้น ก็จะขายของอยู่บริเวณบางลำพูนั่นเอง มีทั้งที่เป็นรถเข็น แผงลอย และขายอาหารริมทาง และก็มีส่วนที่รับจ้างซักรีดเสื้อผ้า จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นเศรษฐกิจนอกระบบ กิจกรรมในภาคเศรษฐกิจนี้จะเป็นการประกอบอาชีพอิสระส่วนตัวขนาดเล็ก เป็นนายตัวเอง ซึ่งใช้เงินลงทุนน้อย และมีเทคโนโลยีประกอบการต่ำ สามารถหาทักษะความชำนาญได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งการศึกษาอบรมในระบบ และไม่มีกฎระเบียบแบบแผนของตลาด ทำให้มีการแข่งขันกันสูง เช่น ตลาดเช้าบางลำพู คนส่วนใหญ่จะเข้ามาซื้อกับข้าว ทำบุญใส่บาตร เพราะแถวนี้คนจะใส่บาตรก็ต้องมาบางลำพู จะมีกับข้าวที่จัดไว้เป็นชุดๆ เปิดถึงตอนประมาณ 9 โมงเช้า หลังจากนั้นก็จะขายกลางวันเข้ามาแทนที่ ขายเสื้อผ้า ซึ่งก็เป็นระเบียบดีตอนนี้ จะมีพวกเทศกาลเขามาเก็บเงินเป็นเดือน เสียคูปองเป็นรายเดือน แล้วก็ออกบิลให้

การค้าขายนอกระบบนี้ไม่จำเป็นต้องใช้ต้นทุนมากนัก ใครอยากจะทำอะไร เพียงแต่มีต้นทุนเล็กน้อย บวกกับทักษะในเรื่องที่ตนเองจะค้าขายพอสมควร และความสามารถในการบวกลบคูณหารตัวเลขได้ก็สามารถประกอบการค้าแบบนี้ได้ อีกทั้งยังไม่ต้องเสียภาษี แต่เสียเฉพาะค่าดูแลความสะอาดเรียบร้อยของพื้นที่ให้เทศกาลเท่านั้น แต่ถ้าเป็นการค้าขายเป็นหาบเร่แผงลอย อาจไม่ต้องเสียเงินค่าอะไรเลย แต่อาจต้องคอยระวังเจ้าหน้าที่เทศกาลเท่านั้นเอง ปัจจุบันเราจึงพบว่าเศรษฐกิจนอกระบบนี้วันก็มีแต่จะเพิ่มขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะย่านบางลำพูจะพบเศรษฐกิจแบบนี้ได้เกือบทุกที่เลยทีเดียว และพวกพ่อค้าแม่ค้าที่ขายของอยู่บางลำพู ส่วนใหญ่แล้วก็มีบ้านหรือเช่าบ้านอยู่แถวย่านนั้นนั่นเอง เพราะสะดวกในการเดินทางและการค้าขายของตนเองด้วย

เราอาจกล่าวได้ว่าชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ที่มีการจัดระเบียบชุมชนขึ้นมานั้น ก็เนื่องจากสภาพนิเวศวิทยาที่ทำให้กลุ่มคนมุสลิมมารวมตัวกัน โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และปรับตัวอยู่ในพื้นที่เดียวกัน คือ ไม่มีใครที่จะสามารถอยู่คนเดียวได้โดยลำพัง แต่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ พึ่งพาอาศัยกัน ร่วมมือกัน จนทำให้ชุมชนนี้กลายเป็นชุมชนมุสลิมที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ซึ่งการจัดระเบียบชุมชนนี้จะมีมาตั้งแต่อดีต คือตั้งแต่สมัยที่ชาวไทยมุสลิมถูกอพยพมาจากเมืองปัตตานีแล้ว มีการรวมจุด (Concentration) กัน ณ ที่ดินแห่งนี้ มาจับจองตั้งถิ่นฐานกันตั้งแต่ที่สมัยนั้นยังไม่ได้จัดตั้งเป็นชุมชนมัสยิดจักรพงษ์อย่างเป็นทางการเหมือนทุกวันนี้ ชาวไทยมุสลิมในสมัยนั้นอาจเห็นว่าที่ที่เป็นชุมชนทุกวันนี้ มีทำเลที่ตั้งดี จึงได้พากันมาจับจองที่ดินกันและต่อมาก็มีกระบวนการของการรวมเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) ซึ่งเป็นการรวมของธุรกิจ อุตสาหกรรม บริการต่างๆ และยังเป็นศูนย์กลางการค้า ซึ่งสมัยก่อนเราจะทราบกันดีว่าบางลำพูเป็นย่านที่เจริญมากที่สุดในกรุงเทพฯ ผู้คนต่างก็อยากจะมาอยู่ในย่านนี้ เพราะสะดวกสบายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การคมนาคม มีรถรางวิ่งผ่าน และยังเป็นแหล่งรวมความเจริญหลายอย่าง รวมทั้งในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์นี้เอง ก็มีคนมาอยู่เป็นจำนวนมาก และเมื่อมีคนมาอยู่กันหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ก็จำเป็นต้องขยับขยายออกไปสร้างบ้านที่อื่นนอกชุมชน เปลี่ยนที่อยู่ใหม่ ไปอยู่ตามหมู่บ้านจัดสรร หรือตามชานเมือง ถือเป็นกระบวนการของการกระจายหรือการเคลื่อนย้ายออกไปจากศูนย์กลาง (Decentralization) จะเห็นได้จากลูกหลานของคนในชุมชนนี้ เมื่อมีครอบครัวก็มักย้ายออกไปอยู่ที่อื่น เพราะบ้านที่มีอยู่คับแคบเกินไป และปัจจุบันนี้เราจะเห็นว่ามี การบุกรุก (Invasion) ของคนนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา หรือคนต่างจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในละแวกนั้นมาเช่าบ้านหรือหอพักอยู่กัน ทำให้ชุมชนดั้งเดิมที่เคยเป็นชุมชนของมุสลิมแท้ๆ ได้กลายไป มีไทยพุทธเข้ามาแทนที่ แต่พวกนี้ก็อยู่กันไม่นาน เรียกว่าเป็นการหมุนเวียนสับเปลี่ยนกันไป และที่คนในชุมชนหัวนเกรงกันอยู่นั้นก็คือ การบุกรุกของเกสต์เฮาส์ ซึ่งชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง อย่างชุมชนเขียนนิวาสน์ - ไก่แจ้ ก็ได้ถูกบุกรุกพื้นที่ความเป็นส่วนตัวของชุมชนไปเรียบร้อยแล้ว

เมื่อพูดถึงการบุกรุก ยังมีพื้นที่ของเอกชนอีกส่วนหนึ่งที่ติดกับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ เป็นที่ดินขนาด 220 ตารางวา เดิมพื้นที่นี้เป็นพื้นที่แบ่งให้เช่า ซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนเจ้าของแล้วก็ไม่ได้มีการติดต่อผู้เช่าเรื่องการเก็บค่าเช่า หรือบอกกล่าวใดๆ ทั้งสิ้น จึงเหมือนกับให้อยู่ฟรีโดยไม่เก็บค่าเช่ามาเป็นเวลาประมาณ 2 ปี ผู้ที่อยู่ในที่ดินนี้ส่วนใหญ่จะอยู่กันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย คืออยู่ตั้งแต่ตนเองยังไม่เกิด คนในนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นกรรมาชีพ ค่าขาย หาเช่ากินค่า หรือมีรายได้ไม่มากนัก แต่ตอนนี้กำลังถูกชนชั้นนายทุนไล่ที่ เอาที่ดินซึ่งเป็นสิทธิ์ของเขาคืน ซึ่งที่นี้จะนำไปสร้างอะไรก็ไม่เป็นที่แน่นอน แต่ว่ากันว่าอาจนำไปสร้างเป็นคอนโดที่หรู มีระดับ ซึ่งเป็นไปไม่ได้เลยที่คนที่มียาได้อย่างคนที่เช่าเก้านี้ จะขอเช่าอยู่ต่อได้ ปัจจุบันนี้คนที่เช่าอยู่มีหลายบ้านที่ย้ายออกไป

แล้ว ตอนนี้อยู่กันอยู่เพียง 7 - 8 บ้าน เท่านั้น แต่ที่ยังไม่ย้ายออกไป เพราะกำลังรออนุญาตเรียก
หมายศาลอยู่ แต่ที่ดินตรงนี้เป็นที่ตาบอด คนในที่ดินนั้นบอกว่า ถ้าขายให้ใครไม่ได้ เพราะไม่ผ่าน
ธนาคาร ก็คงจะมีชุมชนมัสยิดจักรพงษ์และโรงเรียนอัมพรไพศาลที่จะเอา ผลกระทบจากการถูกไล่
ที่ คือ คนที่เคยเช่าอยู่เดิందร้อกันมาก เพราะไม่มีที่ไป บางบ้านอยู่กันมานาน ไม่คิดว่าวันหนึ่งจะ
ต้องมาถูกไล่ที่ อยู่กันก็รักและผูกพันกับบ้านของตนและเพื่อนบ้าน บ้านก็สร้างกันเอง คือเช่าแต่ที่
ดิน มีการซ่อมแซม ปรับปรุงดูแลบ้านอย่างดี และตกแต่งอย่างสวยงาม แต่ก็ต้องมาถูกไล่ที่ โดยที่
ทำอะไรไม่ได้เลย

เราจะเห็นว่าสมาชิกภายในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ต่างคนก็ต่างทำหน้าที่ของตัวเอง
ตามโครงสร้างของชุมชน ชุมชนนี้มีการจัดการที่เป็นระบบ ใครมีหน้าที่ใดในชุมชนก็ทำตามหน้าที่
ที่ได้รับมอบหมาย คือมีส่วนย่อยหรือหน่วยย่อยที่รับผิดชอบหน้าที่ต่างๆ อย่างเป็นระเบียบระบบ
เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมีระเบียบ ซึ่งถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายของชุมชน เช่น มีการเลือกตั้ง
ประธานชุมชนและคณะกรรมการ ทุกๆ ส่วนภายในชุมชนประกอบขึ้นมาจากความสัมพันธ์ของ
บุคคลทุกคนภายในชุมชน ซึ่งได้ทำหน้าที่อย่างสม่ำเสมอและระยะเวลายาวนานพอสมควร โดยมีผู้
นำชุมชนที่มีความเอาใจใส่ต่อชีวิตความเป็นอยู่ ท่วมเทและเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและชุม
ชนอย่างแท้จริง อีกทั้งชุมชนเองก็ยังมีแนวโน้มที่จะรักษาขอบเขตของตน คือมีการกำหนดเขตพื้นที่
ที่แน่นอน ว่าในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์มีทั้งหมดกี่หลังคาเรือน สมาชิกในชุมชนมีกี่ครอบครัว และใน
ครอบครัวหนึ่งมีกี่คน เพื่อป้องกันมิให้เกิดการแทรกแซง หรือการทำลายจากสิ่งแวดล้อมหรือคน
นอกชุมชนได้ และสมาชิกในชุมชนทุกคนต่างก็ทำหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี ช่วยดูแลเป็นหูเป็นตา
ให้กัน คอยดูแลสอดส่องเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาใดๆ ขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะการเผาไล่ที่ หรือปัญหา
ยาเสพติด เพื่อรักษาคุณภาพของชุมชนไว้

สำหรับทัศนคติที่มีต่อชุมชนมัสยิดจักรพงษ์และย่านบางลำพูของคนในชุมชนนั้นก็ม
ทั้งเห็นว่าในชุมชนของตนทุกอย่างดีอยู่แล้ว ทุกคนมีความสามัคคีกัน มีส่วนที่รับผิดชอบดูแลชุมชน
ซึ่งก็ทำหน้าที่ได้ดีอยู่แล้ว ที่นี้มีข้อดีก็คือสะดวกสบาย ความเป็นอยู่ ชั่วของก็ไม่แพงเกินไป หาซื้อ
ของง่าย ถึงบางอย่างจะแพงนิดหน่อย แต่ก็ไปเทเวศร์ได้ ถูกกว่า สามารถนั่งรถเมล์ไปได้ อีกอย่าง
และจะมีดีอีกอย่างคือ ตอนนี้มีสวนสันติชัยปราการ คลายทุกข์คลายใจได้ ออกกำลังกายแล้วก็วิ่ง
ทุกวัน มีการออกกำลังกาย มีแอโรบิคแดนซ์ ส่วนข้อเสียที่คนในชุมชนอยากให้ปรับปรุงแก้ไข คือ
แหล่งเที่ยวกลางคืน โดยเฉพาะร้านอาหารตรงชอยรามบุตร แล้วก็ข้าวสาร ในชุมชนนี้แทบจะไม่มี
ปัญหายาเสพติดแล้ว แต่ก่อนก็มีเพราะคนอื่นที่เอามา คนในชอยก็หลงผิดไปด้วย บางคนกับบอก
ว่าชุมชนตอนนี้รู้สึกว่ามีดีขึ้น เพราะสมัยก่อนคนอยู่กันเยอะ ตอนนี้นั้นเขาออกไปกันมากแล้ว ไม่ค่อย
มีปัญหาอะไร ยาเสพติดก็เบาบางลง เมื่อก่อนมันอยู่กันหนาแน่น ก็มีปัญหบ้าง และส่วนใหญ่จะ
บอกว่าชุมชนนี้อยู่ได้ด้วยสามัคคี เป็นความภูมิใจของคนในชุมชน เวลาเกิดเหตุกักขัง ไฟไหม้

ก็ต่อสู้กันมา คือ ทั้งหมดโดยรอบไฟจะไหม้หมดแล้ว เช่น ตลาดยอด มีที่นี้ที่เดียวที่สู้ไฟมาตลอด ไฟไหม้ก็หลายครั้ง ถูกเผาก็หลายครั้ง คนในชุมชนก็ช่วยกันดับ ช่วยกันต่อสู้ บางคนก็บอกว่าบางลำพู ปัจจุบันนี้มีทั้งดีและไม่ดี คือมีการเปลี่ยนแปลงจนเลยเถิดไป เช่น มีพวกเกสต์เฮาส์ ผับ บาร์ เกิดขึ้นมากมาย ส่วนข้อดีก็คือ มีสี่ล้อ ซึ่งบางลำพูก็เป็นสี่ล้อหนึ่ง

ส่วนสิ่งที่คนในชุมชนคิดว่ามีค่าและอยากรักษาไว้ก็มี สวนสันติชัยปราการ ซึ่งคนในชุมชนบอกว่าดีมากที่ยังมีของเก่าๆไว้ให้เด็กรุ่นหลังได้ดู คือปรับปรุงจากที่เก็บของของโรงงานน้ำตาลของกระทรวงกลาโหม ถือเป็นารเปลี่ยนแปลงที่ดี น่าอนุรักษ์ไว้ เพราะคนจะให้กันเยอะ และมีประโยชน์ต่อหลายเรื่อง ส่วนสถานที่อื่นๆที่อยากรักษาไว้ก็คือ ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ โรงเรียนสอนศาสนา (อนุภูลอิสลาม) มัสยิด สิ่งแวดล้อมต่างๆ โดยรอบชุมชน รวมถึงแม่น้ำ ป้อมพระสุเมรุ และตลาดเช้าบางลำพู คือคนส่วนใหญ่จะเข้ามาซื้อกับข้าว ทำบุญใส่บาตร เพราะแถวนี้คนจะใส่บาตรก็ต้องมาบางลำพู ผู้สูงอายุในชุมชนมักจะบอกว่าอยากให้รักษาสภาพไว้ให้มันคงเดิม ไม่อยากให้มีอะไรเปลี่ยนแปลงมาก อย่างตึกสูงๆก็ไม่ชอบ ไม่อยากให้มี สมัยก่อนถนนจักรพงษ์มีต้นไม้ 2 ข้าง รู้สึกมันร่มรื่น แล้วก็มีการ คนในชุมชนนี้หลายคนยังทันนั่งรถรางไปโรงเรียน ตอนนั้นถนนไม่จอแจ จะข้ามถนนก็สบาย เดี่ยวนี้ไปไหนลำบาก ไม่อยากให้เกิดเหตุทางด้านวัตถุมาก และสิ่งสำคัญที่อยากรักษาไว้ คือ ความรักความสามัคคีของคนในชุมชน อยากจะให้รักษาไว้รุ่นลูกหลานต่อไป ไม่อยากให้มีการแบ่งศาสนา ว่าคนนี้เป็นพุทธคนนี้เป็นอิสลาม ซึ่งคนในชุมชนเองก็พยายามสอนลูกหลานอยู่เสมอ และความร่วมมือในการทำงานของคนในชุมชนที่อยากจะอนุรักษ์คนรุ่นหลังต่อไป

จากปัจจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีปัจจัยมากมายที่ทำให้ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์แห่งนี้ยังสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงภายนอก ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ยังเหนียวแน่น และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยังคงมีอยู่ในสังคมเมือง ณ ชุมชนแห่งนี้ ถึงแม้ว่าปัจจุบันคนภายในชุมชนจะลดลง และกำลังถูกบุกรุกจากสิ่งแวดล้อมภายนอก และถูกแทนที่โดยคนภายนอกชุมชน แต่ถ้าหากคนในชุมชนนี้ยังคงสภาพความเป็นอยู่แบบเดิม ที่มีแต่ความเอื้ออาทรต่อกัน และสามัคคีกันเช่นนี้ไว้ได้ตลอดไป คงจะไม่มีสิ่งใดมาทำให้ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์แห่งนี้ถูกกลืนไปพร้อมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงใดๆ ได้อย่างแน่นอน

การวิเคราะห์ภาพชุมชนมัสยิดจักรพงษ์

หากจะวิเคราะห์ให้ลึกและอย่างเป็นระบบตามกรอบแนวคิดของการวิจัยครั้งนี้ เราจะพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์นั้น มีอยู่หลายปัจจัยด้วยกัน ในสภาพความเป็นจริงการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์อาจไม่ได้ปัจจัยต่างๆตรงตามกรอบแนวคิดทุกตัว อาจมีปัจจัยบางตัวเพิ่มเข้ามา หรือปัจจัยบางตัวลดลงไป แต่เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน จึงได้แสดงเป็นกรอบแนวคิดดังที่แสดงไว้แล้วในหน้า 56

การดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์นั้น ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญมากมาย หนึ่งในนั้นก็คือ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และที่สำคัญคือ คนในชุมชนมีความรักความสามัคคีกันโดยไม่มีกำแพงศาสนามาตั้งแต่อดีต แม้ว่าปัจจุบันคนในชุมชนจะลดจำนวนลง และมีคนนอกชุมชนเข้ามาอยู่แทนที่เป็นจำนวนมาก แต่คนในชุมชนก็พยายามรักษาชุมชนไว้ด้วยความรักความสามัคคี

และความสามัคคีนี้ย่อมต้องมาจากโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนที่แข็งแกร่ง ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว เครือญาติ หรือเพื่อนบ้าน เราจะเห็นได้ว่า ความรู้สึกระหว่างคนในชุมชนและเพื่อนบ้านไม่ได้มีความรู้สึกของการเป็นคนอื่น หรือแค่คนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงกันเท่านั้น แต่เป็นความรู้สึกห่วงใย ใส่ใจ เอื้ออาทรกัน เหมือนญาติพี่น้องของตนเอง ซึ่งอาจเป็นเพราะการที่พวกเขาเกิดและเติบโตในชุมชนนี้มาด้วยกัน รวมทั้งอยู่ในชุมชนนี้ด้วยกันมานาน จนทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันมากกว่าคนนอกชุมชน และคนในชุมชนนี้ส่วนใหญ่จะได้รับการอบรมและปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็ก จากครอบครัว ไม่ให้มีการแบ่งแยกศาสนา ซึ่งอาจทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างคนในชุมชน เราเห็นได้ว่าชุมชนนี้มีการจัดงานวันเด็กให้กับเด็กๆในชุมชน ให้เด็กไทยพุทธและเด็กไทยมุสลิมมา กิน มาเล่นด้วยกันทุกปี แสดงให้เห็นว่าชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ให้ความสำคัญกับการปลูกฝังเยาวชนในเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ

อีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญนั้นก็คือ ผู้นำชุมชน ในที่นี้จะกล่าวถึงประธานชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ คือ คุณลุงสุจินต์ วรรัชสิทธิ์ มิใช่คุณลุงสุธีร์ ผลทวิ ไต่ะอิมามประจำมัสยิดจักรพงษ์ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามทำให้เราทราบว่าประธานชุมชนนี้กับไต่ะอิมามมิใช่คนๆเดียวกัน และทำหน้าที่กันคนละส่วน คือ ประธานชุมชนจะดูแลทุกๆเรื่องภายในชุมชน และดูแลทั้งคนไทยพุทธและไทยมุสลิม แต่ไต่ะอิมามจะดูแลเรื่องของศาสนาอิสลาม เช่น นำคนในชุมชนละหมาด เป็นต้น แต่ก็มิได้มีการแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน เพราะบางครั้งหากไต่ะอิมามไม่ว่าง

ประธานชุมชนก็ต้องทำหน้าที่ละหมาดเอง สำหรับชุมชนมุสลิมอื่นๆ ซึ่งภายในชุมชนมีแต่มุสลิม ไม่ได้มีคนไทยพุทธรวมอยู่ด้วย อาจไม่ต้องมีประธานชุมชน เพราะโต๊ะอิหม่ามก็ถือเป็นผู้นำชุมชนของมุสลิมอยู่แล้ว แต่สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์นี่มีทั้งประธานชุมชนและโต๊ะอิหม่าม ถือเป็นชุมชนที่มีการจัดระเบียบที่ดีมาก เพราะหากชุมชนมีแต่คนที่ดูแลคนไทยมุสลิม โดยไม่มีคนดูแลคนที่ไม่ใช่มุสลิมในชุมชนเลย ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ก็อาจเกิดปัญหาต่างๆตามามากมาย โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้ง สำหรับการเลือกผู้นำชุมชนก็จะเลือกโดยการออกเสียงของคนในชุมชนทุกคน โดยเลือกทั้งจากความสามารถและคุณธรรมของผู้นำชุมชน เราจะเห็นได้ว่า ผู้นำชุมชนคนปัจจุบันนี้มีทั้งความสามารถ คือ ความสามารถในการประสานงานติดต่อกับชุมชนอื่นและทางราชการ มีความสามารถในการดูแลชุมชนให้มีความสงบเรียบร้อย และดูแลคนในชุมชนซึ่งมีจำนวนมากพอสมควรให้มีความสุข สะดวกสบาย โดยไม่หวังเงินทองหรือสิ่งตอบแทนใดๆ แต่ทำงานให้กับชุมชนด้วยความเต็มใจ และเสียสละอย่างแท้จริง รวมทั้งเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม ให้ความเท่าเทียมกันกับคนในชุมชน ไม่แบ่งแยกว่าใครจะเป็นไทยพุทธหรือไทยมุสลิม แต่จะช่วยเหลือและดูแลอย่างเท่าเทียมกันหมด จนท่านกลายเป็นที่รักและเคารพนับถือของคนในชุมชน ซึ่งคุณลุงสุจินต์ก็ได้เป็นประธานชุมชนมาถึง 3 - 4 สมัย และการมีผู้นำชุมชนที่ดีนี้เอง ที่ถือเป็นหลักสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาและการดำรงอยู่ของชุมชน เพราะเมื่อคนในชุมชนเกิดความศรัทธาในตัวของผู้มาแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นและแรงบันดาลใจที่จะทำสิ่งดีๆให้เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเอง

อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ดำรงอยู่ต่อไปได้ คือ สถาบันที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อชีวิตของชุมชน ในที่นี้ก็คือสถาบันศาสนาและชุมชนมัสยิดจักรพงษ์มีศูนย์กลางคือ ที่มัสยิดจักรพงษ์ ไม่ใช่แต่เฉพาะกับคนไทยมุสลิมในชุมชนเท่านั้นที่มีมัสยิดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและที่พึ่งทางใจ แต่รวมทั้งคนไทยพุทธและคนที่มีเชื้อสายจีนในชุมชนด้วย เราจะเห็นได้จากการที่คนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ เวลาที่มีเรื่องเดือดร้อนหรือมีทุกข์ก็จะมาบนและขอต่อพระเจ้า เมื่อเกิดผลสำเร็จก็จะนำผลไม้มาทำบุญทุกครั้งหรือที่เรียกว่า "ผลไม้ 7 สิ่ง" คนจีนหรือคนไทยพุทธก็ทำเช่นกัน ด้วยความเชื่อมั่นและความศรัทธา หรือเมื่อครั้งที่ไฟไหม้ห้างแก้วฟ้า คนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นคนไทยพุทธหรือไทยมุสลิม ต่างก็เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของมัสยิด ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์มักเกิดเหตุการณ์เพลิงไหม้บ่อยครั้ง คนในชุมชนเชื่อว่าวิธีการที่จะป้องกันไม่ให้ไฟไหม้คือ การอะซาน เมื่อไฟไหม้ลุกลามทางมัสยิดจักรพงษ์ ผู้คนในชุมชนก็จะอะซานหรือสวดมนต์ ปรากฏว่าไฟได้เปลี่ยนทิศทาง ทำให้ชาวชุมชนได้รับความเสียหายเพียงเล็กน้อย ยิ่งทำให้คนในชุมชนเกิดความศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของมัสยิดจักรพงษ์มาก และบริเวณด้านหน้ามัสยิดจะเหมือนเป็นที่รวมตัวกันของคนในชุมชนทั้งหมด มีลานกีฬาให้เล่นฟุตบอล มีเก้าอี้ให้คนได้มานั่งสังสรรค์พูดคุยกัน สิ่งเหล่านี้เองที่ช่วยสร้างและกระชับความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชน

สำหรับปัจจัยเรื่องแรงจูงใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะการเข้ากลุ่มนั้น เราสามารถสรุปได้ว่า คนในชุมชนนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน และเห็นว่าตัวบุคคลมีความสำคัญมากกว่าวัตถุ ซึ่งเราจะเห็นได้จากการที่ทุกคนช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะหลักการของศาสนาอิสลามที่ให้มีการบริจาคทาน หรือที่เรียกว่า "เงินชะกาต" ให้กับบุคคล 8 ประเภท โดยเน้นที่คนยากจนเป็นหลัก และศาสนาอิสลามก็ได้สอนให้ทุกคนช่วยเหลือกัน เพราะหากไม่ช่วยเหลือกันก็จะถือเป็นบาป จะเห็นได้ว่าศาสนามีผลอย่างมากต่อคนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ดังนั้น เมื่อมีความเดือดร้อนใดก็สามารถพึ่งพาและช่วยเหลือกันได้ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ยิ่งหากเป็นสมัยในสมัยก่อนจะเห็นได้ชัดเจนมาก โดยเฉพาะเมื่อเวลาคนไทยมุสลิมมีงานต่างๆ ที่มัสยิด คนไทยพุทธก็มาช่วยทั้งกำลังเงิน และกำลังกาย โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เพราะทุกคนถือว่าอยู่ในชุมชนเดียวกัน ก็ต้องช่วยเหลือกันเท่าที่ทำได้

และเมื่อมีคนมาอยู่มากขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะคนนอกชุมชน อีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญมากในการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ นั่นก็คือ การจัดการกับความขัดแย้ง ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้เสมอ ถ้าเกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างคนในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่คนในชุมชนมีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม เช่น ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ซึ่งในชุมชนไม่ได้สร้างระเบียบกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการขึ้นมาเพื่อบังคับใช้กับทุกคนว่าต้องปฏิบัติตนอย่างไร แต่ทุกคนในชุมชนมีจิตสำนึกอยู่ในตัวเอง คือทราบว่าจะต้องปฏิบัติตัวอย่างไร ไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตนเองกับคนอื่น ๆ คือรู้จักปรับตัวเข้าหากัน เช่น คนไทยพุทธในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ที่เข้าใจวัฒนธรรมของมุสลิม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการใช้เครื่องขยายเสียงในชุมชน เรื่องของอาหารการกินที่คนมุสลิมไม่กินหมู และการกระทำบางอย่างที่มุสลิมไม่สามารถทำได้ เนื่องจากบทบัญญัติของอิสลาม หนักนิดเบาหน่อยก็ให้อภัยกันได้ และคนไทยมุสลิมเองก็มีการปรับตัวให้เข้ากับคนไทยพุทธเช่นเดียวกัน คือสิ่งใดที่ไม่เป็นการผิดบทบัญญัติของอิสลาม คนไทยมุสลิมก็จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับคนไทยพุทธ เช่น การไปช่วยเหลือครอบครัวของคนไทยพุทธ เมื่อมีคนไทยพุทธในชุมชนเสียชีวิตทั้งกำลังเงินและกำลังแรง เพียงแต่ไม่สามารถนั่งพนมมือระหว่างฟังพระสวดได้ และไปเผาศพไม่ได้เท่านั้น หรือเมื่อมีงานทำบุญของมัสยิด มีการทำอาหารก็จะนำอาหารไปแจกคนไทยพุทธด้วย ไม่ได้กินกันเฉพาะแต่มุสลิมเท่านั้น

และคนในชุมชนก็มีการประสานเรื่องส่วนตัวและส่วนรวมเข้าด้วยกัน คือ ไม่ได้แยกแยะอย่างชัดเจนว่าสิ่งนี้ทำแล้วจะได้ประโยชน์กับตนเองอย่างไรบ้าง แต่ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมด้วยความเต็มใจ เพราะเมื่อทำแล้วตนเองเกิดความสุขและสบายใจที่ได้ทำอะไรเพื่อตอบแทนชุมชนของตน และสิ่งเหล่านั้นก็ย่อมจะส่งผลมาที่ตัวบุคคลได้เอง ไม่มากก็น้อย เช่น การทำหน้าที่ของคณะกรรมการชุมชน และอาสาสมัครสาธารณสุขในชุมชน ที่ทำหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มที่ ถึงแม้

จะไม่มีรายได้เป็นเงินทอง ทรัพย์สินใดๆ แต่ทุกคนก็เต็มใจทำ เพราะทำแล้วมีความสุขและได้ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม

สำหรับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจภายในชุมชนนั้น ก็ได้มีสิ่งใดที่เป็นธุรกิจการค้ามากนัก เพราะส่วนใหญ่จะออกมาค้าขายกันนอกชุมชน จะมีก็เพียงแต่ร้านขายของชำเล็กๆเพียงไม่กี่ร้านเท่านั้น ส่วนโครงสร้างเศรษฐกิจภายในชุมชนนั้น ก็จะมีทั้งการพึ่งตนเองสำหรับผู้ที่มีรายได้พอสมควร ไม่ขัดสน แต่หากมีเงินเหลือกินเหลือใช้ เช่น มีเงินในธนาคารก็ต้องแบ่งมาช่วยเหลือคนจนบ้างตามหลักของอิสลาม เพราะในชุมชนก็ไม่ได้มีแต่คนที่มีฐานะเท่านั้น คือยังมีผู้ที่ยากจน และลำบากอยู่บ้างเหมือนกัน ซึ่งก็ต้องช่วยเหลือกันกันไป นอกจากนี้ยังมีการจัดสมดุลระหว่าง 3 ระบบ ในที่นี้อาจจะกล่าวอย่างเป็นทางการ แต่ในสภาพความเป็นจริงสิ่งเหล่านี้อาจเกิดขึ้นโดยที่คนในชุมชนอาจไม่ทราบว่าตนเองกำลังอยู่ในระบบเหล่านี้อยู่ นั่นก็คือระบบการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ การสร้างความสัมพันธ์ และการให้หรือการแบ่งปันผู้อื่น ในเรื่องการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์นั้น สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์อาจไม่ได้หมายถึงการแลกเปลี่ยนเงินทอง แต่เป็นการแลกเปลี่ยนน้ำใจซึ่งกันและกันมากกว่า ไทยพุทธช่วยไทยมุสลิมบ้าง ไทยมุสลิมช่วยไทยพุทธบ้าง ซึ่งผลประโยชน์ที่ได้ไม่ใช่ผลประโยชน์เฉพาะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นได้ทั้ง 2 ฝ่าย คือฝ่ายผู้ให้และฝ่ายผู้รับ ผู้ให้ก็มีความสุขที่ได้ช่วยเหลือจนเจือกัน ส่วนผู้รับก็มีความสุขที่ได้รับน้ำใจจากคนในชุมชนด้วยตนเอง นอกจากนี้แล้วคนในชุมชนยังสานความสัมพันธ์ที่เคยมีมาตั้งแต่ในอดีตให้ดำเนินมาถึงปัจจุบัน และก็จะดำเนินต่อเนื่องไปในอนาคตด้วยการให้หรือการแบ่งปันผู้อื่น เช่น สมัยก่อนบ้านหนึ่งๆ ทำกับข้าวเพียงอย่างเดียวก็เพียงพอแล้ว เพราะเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะนำกับข้าวที่ตนเองทำมาให้อีก ใครทำกับข้าวอะไรก็มักจะแบ่งไปให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงอยู่เสมอ เป็นการสานความสัมพันธ์ที่ดียิ่ง ถึงแม้ปัจจุบันนี้ การแลกเปลี่ยนระหว่างเพื่อนบ้านจะมีไม่บ่อยครั้งเท่าสมัยก่อน แต่ยังมีการแบ่งปันสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ให้แก่กันอยู่เสมอ

ส่วนปัจจัยสุดท้ายที่เป็นปัจจัยภายในที่สำคัญก็คือ ระบบการสืบทอดความคิดและจิตสำนึก ตามที่ได้เคยกล่าวมาแล้วว่า เด็กๆในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์จะได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่ยังเล็กๆ ในเรื่องของการไม่แบ่งแยกศาสนา ซึ่งผู้ใหญ่ในชุมชนจะเน้นตรงจุดนี้เป็นสำคัญ เพราะชุมชนมัสยิดจักรพงษ์แห่งนี้อยู่ได้ด้วยความสำเร็จของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเชื่อชาติใด ศาสนาใดก็ตาม และความคิดนี้ก็คงจะถูกถ่ายทอดไปยังคนในชุมชนรุ่นต่อไป และผู้ที่เป็นผู้สูงอายุในชุมชนก็มีความห่วงใยคนรุ่นต่อไป ด้วย คือ ในอนาคตท่านก็อยากให้คนในชุมชนรักและสามัคคีกันดังเช่นในอดีตและปัจจุบันอย่างนี้ตลอดไป

การดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ นอกจากจะต้องอาศัยปัจจัยภายในชุมชนเองแล้วในบางครั้งอาจไม่มีความชัดเจนพอในรูปธรรม ดังนั้น จึงมีอิทธิพลจากภายนอกที่มีความสำคัญในการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ไม่น้อยไปกว่าปัจจัยภายในเลยทีเดียว ไม่ว่าจะ

อิทธิพลจากภาครัฐ คือ เขตพระนคร , กลุ่มประชาคมบางลำพู และนักวิชาการ สำหรับภาครัฐเองก็ได้มอบหมายให้คณะกรรมการของชุมชน โดยมีแกนนำที่สำคัญคือประธานชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ และคณะกรรมการฯ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบชุมชนของตนอยู่แล้ว คือเป็นการให้คนภายในจัดการดูแลกันเอง ซึ่งคงจะทำได้ดีกว่าให้คนนอกชุมชนเข้าไปจัดการ หากมีขัดข้อง เช่น ท่อน้ำตันหรือแตกก็สามารถไปแจ้งทางเขตได้ ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือได้เป็นอย่างดี เมื่อทางเขตพระนครจะจัดงาน เช่น งานถนนคนเดิน ก็จะขอความร่วมมือผ่านมาทางประชาคมบางลำพู ซึ่งประกอบด้วย ชุมชนต่างๆ ที่อยู่ภายในบางลำพู มาร่วมกันจัดงานเป็นหน้าเป็นตาให้กับทางเขต กิจกรรมเหล่านี้ก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนมัสยิดจักรพงษ์กับชุมชนอื่นๆ และความสัมพันธ์ภายในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์เองแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพราะแต่ละชุมชนและแต่ละบุคคลต่างก็อยากให้งานประสบความสำเร็จ จึงต้องมีการร่วมแรงร่วมใจกัน ร่วมประชุม ปรึกษาหารือกัน จนทำให้การจัดงานเป็นที่พอใจของทุกๆ ฝ่าย มีการนำของดีของแต่ละชุมชนออกไปจัดงานด้วย สำหรับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์เองก็ได้นำอาหารมุสลิมจากร้านโลกันเดไปออกร้านด้วย ซึ่งคนส่วนใหญ่ก็ใส่ใจในรสชาติของอาหารและความเข้มข้นของเครื่องเทศ สร้างชื่อเสียงให้กับทางร้านและชุมชนมาก อีกกลุ่มบุคคลที่สำคัญในการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ก็คือ นักวิชาการจากแขนงต่างๆ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะเป็นเสมือนตัวแทนหรือผู้ช่วยในการต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นกับชุมชน คอยช่วยเหลือและสนับสนุนในด้านต่างๆ ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและส่วนรวม โดยเฉพาะในด้านวิชาการโดยไม่เข้าไปก้าวก่ายความเป็นธรรมชาติของชุมชน แต่จะใช้ความเป็นธรรมชาติของชุมชนนี้ไปดำเนินการเรื่องต่างๆ ให้กับชุมชน ซึ่งบางครั้งชาวบ้านอาจไม่สามารถทำได้หรือทำได้ไม่เต็มที่นัก

จะเห็นได้ว่าปัจจัยทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมานี้ ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ไม่เฉพาะเจาะจงแต่เฉพาะชุมชนมัสยิดจักรพงษ์เท่านั้น แต่หากชุมชนใดมีปัจจัยดังกล่าว ก็ย่อมสามารถจะดำรงอยู่ได้เช่นเดียวกับชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ แต่การดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์อาจมีอีกหลายปัจจัยที่มีความซับซ้อนมากกว่านี้ และปัจจัยแต่ละตัวก็อาจส่งผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์มากน้อยแตกต่างกันไป ภาพกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ อาจเป็นเพียงภาพหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการดำรงอยู่ของชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ได้ชัดเจนขึ้นเท่านั้น เพราะชุมชนเก่าแก่และกำลังอยู่ท่ามกลางสภาวะการเปลี่ยนแปลงและการบุกรุกจากสภาพแวดล้อมภายนอกอย่างชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ย่อมต้องมีความแข็งแกร่งในหลายๆ ด้านที่สะสมและถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนๆ มานาน ทำให้สภาพแวดล้อมภายนอกไม่สามารถทำลายความสัมพันธ์และการดำรงอยู่ของชุมชนได้ แต่การถูกบุกรุกจากคนภายนอกชุมชนและสภาพแวดล้อมภายนอกก็ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้อีกต่อไป และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป แต่วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมัสยิดจักรพงษ์อาจต้องเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

แต่หากคนในชุมชนยังคงปฏิบัติตามที่คนรุ่นก่อนๆ ได้ปลูกฝังมา และสืบทอดสิ่งที่ดีงามต่างๆ ไว้ต่อไปเช่นในอดีต ผลกระทบจากสภาพแวดล้อมภายนอกก็คงไม่สามารถทำลายความเป็นชุมชนได้อย่างแน่นอน

บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

พื้นที่ผืนเล็กๆ ใจกลางเมืองใหญ่อย่างเช่นย่านถนนพระอาทิตย์ เป็นตัวแทนที่สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายและพลวัตของสังคมเมือง รากฐานทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ กระแสการส่งเสริมการท่องเที่ยว และการบริโภคทางวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ติดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายปีจวบจนถึงปัจจุบันนี้ ในบทนี้ จะเป็นการศึกษาพื้นที่ย่อยและกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์ในปัจจุบัน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะอยู่ริมถนนสายหลักที่ล้อมรอบพื้นที่ย่านนี้อยู่ ได้แก่ บริเวณริมถนนพระอาทิตย์ ริมถนนพระสุเมรุ และริมถนนจักรพงษ์ และในซอยหลัก คือ ซอยรามบุตรี และซอยชนะสงคราม

กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมแรกที่จะกล่าวถึงก็คือ เกสต์เฮาส์ ความหมายดั้งเดิมของเกสต์เฮาส์ คือ การที่เจ้าของบ้านเปิดบ้านของตนเองเพื่อรับนักท่องเที่ยวให้มาพักค้างคืนร่วมด้วย โดยคิดราคาค่าห้องพักในราคาที่ถูกลงกว่าโรงแรมมาก และนักท่องเที่ยวก็มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกับเจ้าของบ้าน เช่น รับประทานอาหาร พูดคุยเรียนรู้วัฒนธรรมต่างแดนจากเจ้าของบ้าน การพักค้างคืนประเภทนี้เป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวที่ต้องการจะประหยัดเงิน ไม่ต้องการความสะดวกสบายมากมายนัก และต้องการจะเรียนรู้วัฒนธรรมของเจ้าของบ้านอย่างใกล้ชิด เช่น นักท่องเที่ยวที่เป็นหนุ่มสาวที่มีการศึกษาอย่างเช่น นักศึกษาในมหาวิทยาลัย เป็นต้น

ในอดีต ซอยรามบุตรีเป็นย่านพักอาศัยของชนชั้นกลางที่เก่าแก่พอสมควรและอยู่กันอย่างสงบเรื่อยมา จนกระทั่งถึงประมาณปี พ.ศ. 2530 รัฐบาลไทยได้มีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้มีนักท่องเที่ยวจากชาติต่างๆ หลังไหลเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมากขึ้นมาก ถนนข้าวสารจึงเป็นแหล่งที่พักที่นักท่องเที่ยวจากประเทศทั่วโลกนิยมมาพักค้างคืน เพราะมีราคาถูก และอยู่ใกล้กับสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ จำนวนนักท่องเที่ยวที่หลังไหลกันเข้ามามีมากขึ้นทุกที ทำให้ถนนข้าวสารเริ่มอึดอัด และมีที่พักไม่เพียงพอ การทำเกสต์เฮาส์เริ่มขยายตัวเข้ามาในซอยรามบุตรี โดยเจ้าของบ้านหลายรายเริ่มเปิดบ้านของตนเองให้นักท่องเที่ยวเข้ามาพักเพื่อหารายได้เสริม บ้านบางหลังถูกขายต่อให้กับนักธุรกิจภายนอกพื้นที่ที่สังเกตเห็นอนาคตที่สดใสของธุรกิจเกสต์เฮาส์ อย่างไรก็ตาม ความต้องการในที่พักราคาถูกของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่มีมากขึ้นเรื่อยๆ ในพื้นที่บริเวณนี้ เป็นตัวกระตุ้นที่สำคัญที่ก่อให้เกิดพัฒนาการในรูปแบบของเกสต์เฮาส์จากการแบ่งห้องบางห้องให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาพักร่วมกับเจ้าของบ้าน กลายมาเป็นการรื้อบ้าน

เก่าทั้งในที่หลาย ๆ แห่ง และสร้างอาคารสูงใหญ่ที่มีห้องพักเป็นจำนวนมากขึ้นมาแทนที่ ลักษณะการบริการก็จะไม่เหมือนโรงแรมเสียทีเดียว เช่น การต้องใช้ห้องน้ำรวม การรักษาระดับราคาให้ต่ำกว่าโรงแรมเป็นเรื่องที่สำคัญเพราะเป็นความต้องการของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่

ในปัจจุบัน จำนวนเกสต์เฮาส์ในซอยรามบุตรีมีประมาณ 20 กว่าแห่ง และบริเวณริมถนนพระอาทิตย์มีประมาณ 4 – 5 แห่ง เกสต์เฮาส์รูปแบบเดิมที่แบ่งห้องภายในบ้านให้นักท่องเที่ยวได้พักรวมกับครอบครัวนั้น มีเหลือเพียงไม่กี่แห่ง ที่เหลือส่วนใหญ่เป็นการสร้างอาคารเพื่อทำเป็นกิจการเกสต์เฮาส์อย่างเป็นทางการ เจ้าของกิจการส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่หรือเป็นคนอื่นที่รู้จักพื้นที่นี้เป็นอย่างดี มีอยู่ 2 – 3 แห่งที่เจ้าของกิจการเป็นคนต่างชาติดและจ้างผู้จัดการดูแลเป็นคนไทย เจ้าของกิจการบางรายเปิดสาขา 2 ถึง 3 แห่งในพื้นที่บริเวณเดียวกัน

เกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่มักจะมีบริการอื่นๆ เสริม นอกเหนือจากการบริการในเรื่องห้องพัก เช่น มีร้านอาหาร มีสำนักงานเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยว และการบริการเกี่ยวกับการโทรคมนาคมทางไกล ราคาค่าที่พักมีตั้งแต่ราคา 120 บาท จนถึง 700 กว่าบาท ขึ้นอยู่กับระดับการบริการที่มีให้ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ในราคาประมาณ 200 ถึง 300 บาทต่อคืน ซึ่งต่ำกว่าโรงแรมมาก

เกสต์เฮาส์เพิ่มจำนวนมากขึ้นในช่วง 4 – 5 ปีที่ผ่านมา เป็นผลมาจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งสามารถโยงไปถึงการที่ค่าเงินบาทมีค่าถูกลงจากวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 และการเร่งการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาล ถ้าจะตั้งคำถามว่า จำนวนเกสต์เฮาส์มีเพียงพอต่อนักท่องเที่ยวแล้วหรือยัง คำตอบจากผู้ดำเนินกิจการเกสต์เฮาส์มีต่างๆ กัน บางรายตอบว่าห้องพักถูกจองเต็มตลอดเวลาในฤดูการท่องเที่ยว บ่งบอกถึงความต้องการในห้องพักยังคงมีมากหรือมากขึ้นกว่าเดิม แต่บางรายก็ตอบว่า ยังมีห้องพักว่าง แม้อันฤดูการท่องเที่ยว ซึ่งแสดงว่าอุปทานมีมากกว่าอุปสงค์ อย่างไรก็ตาม ลักษณะการเลือกมาพักที่เกสต์เฮาส์ต่างๆ ของนักท่องเที่ยว เป็นการเลือกตามเครือข่ายของคนรู้จัก หรือเลือกตามคำแนะนำของหนังสือแนะนำการท่องเที่ยว หรือบริษัทท่องเที่ยวต่างๆ นั่นคือ กิจการเกสต์เฮาส์ส่วนใหญ่จะดำเนินไปภายใต้เครือข่ายทางธุรกิจและสังคมของคน รู้จัก

การเจริญเติบโตของธุรกิจเกสต์เฮาส์ในซอยรามบุตรีดึงเอากิจการธุรกิจต่อเนื่องอีกหลายประเภทเข้ามาในพื้นที่ในซอยด้วย เช่น ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก มินิมาร์ท ร้านตัดเสื้อและร้านทำผม เป็นต้น ทำให้พื้นที่ภายในซอยรามบุตรีกลายเป็นย่านธุรกิจการท่องเที่ยวผสมกับย่านพักอาศัยที่มีมาแต่เดิม

ในปัจจุบันนี้ ประเภทของธุรกิจภายในย่านซอยรามบุตรีสื่อเค้าว่าจะมีรูปแบบของความขัดแย้งที่คล้ายคลึงกับที่ถนนข้าวสารกำลังเผชิญ นั่นคือ การที่มีนักธุรกิจบางคนหันมาเปิดกิจการผับหรือบาร์ ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่เป็นคนไทย แล้วเปิดดำเนินการในยามวิกาลตีกตี้นส่งเสียงรบกวนการพัก

ผ่นของแขกในเกสต์เฮ้าส์ และทำให้ย่านนี้เริ่มไม่มีความสงบเงียบเหมาะสมกับเป็นย่านที่พักของนักท่องเที่ยวต่างประเทศมาก เพราะนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการความเป็นส่วนตัวและความสงบเงียบในที่ที่ตนเข้าพัก ความขัดแย้งในรูปแบบดังกล่าวต้องการการจัดการในระดับนโยบายและระดับการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในสวนที่สอง คือ ย่านร้านอาหารริมถนนพระอาทิตย์ แต่เดิมพื้นที่ริมถนนพระอาทิตย์ด้านในเรียงรายไปด้วยห้องแถวสลับกับอาคารใหญ่ ในส่วนของห้องแถวส่วนใหญ่จะเป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และผู้เช่าส่วนใหญ่ก็เป็นผู้เช่าที่อาศัยอยู่มาเนิ่นนานบ้างให้เป็นที่อยู่อาศัยอย่างเดียว บ้างก็ทำการค้า เช่น ร้านขายอาหาร ร้านขายของชำ ร้านทำผม และอื่น ๆ ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่มักจะเป็นคนในพื้นที่ โดยเฉพาะพวกที่มาทำงานในสำนักงาน ทั้งที่เป็นราชการ และองค์กรระหว่างประเทศที่อยู่ฝั่งตรงข้ามของถนนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ร้านอาหารบางร้านที่มีชื่อเสียง เช่น ร้านก๋วยเตี๋ยวเนื้อต้นนายไสย ร้านโรตีมะตะปะ และร้านครัวนพรัตน์ จะมีลูกค้ามาจากที่ไกลๆ

แต่ในระยะสิบกว่าปีที่ผ่านมา กระแสการท่องเที่ยวและกระแสการฟื้นฟูการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ถูกขนานรับเป็นอย่างดีจากกลุ่มประชากรชนชั้นกลางที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามการเฟื่องฟูของเศรษฐกิจแบบใหม่ และพัฒนารสนิยมการบริโภคที่มีลักษณะเฉพาะตัวของตนเองชนชั้นกลางเหล่านี้เอง เป็นฐานที่สำคัญทั้งทางด้านอุปสงค์และอุปทานที่มีผลต่อพัฒนาการของย่านร้านอาหารริมถนนพระอาทิตย์ สภาพแวดล้อมของถนนพระอาทิตย์ที่มีความสงบร่มรื่น ปะปนไปด้วยอาคารที่มีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่สวยงาม ซึ่งเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นผู้ปกครองมาก่อน กระจายอยู่ทั่วบริเวณสองฝั่งถนน ถนนสายนี้ยังอยู่ใกล้สถานที่ที่มีความสวยงาม และมีความสำคัญของประเทศอื่นๆ เช่น พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสวนสันติชัยปราการ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งที่พักของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่ส่วนใหญ่ก็เป็นชนชั้นกลางเช่นเดียวกัน สภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมเช่นนี้ เป็นที่ถูกใจชนชั้นกลางไทยเป็นอย่างมาก นักธุรกิจชนชั้นกลางรุ่นหนุ่มสาวต่างทยอยกันเข้ามาเปิดร้านอาหาร และร้านเครื่องดื่มกันมากขึ้น โดยมีการตกแต่งให้ดูมีรสนิยมซึ่งส่วนใหญ่จะออกไปในแนวตะวันตกเจ้าของกิจการหนุ่มสาวเหล่านี้ นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายในเชิงธุรกิจแล้วยังมีจุดมุ่งหมายในเชิงสังคมด้วย ต้องการให้ร้านของตนเองเป็นที่รวมของเพื่อนๆ ของตนที่เป็นชนชั้นเดียวกัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา มีร้านอาหารในสไตล์นี้เกิดขึ้นมาบนถนนสายนี้ถึงสิบกว่าร้าน กลายเป็นย่านร้านอาหารที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่มชนชั้นกลางที่ค่อนข้างมีการศึกษา ลูกค้าส่วนใหญ่จึงเป็นชนชั้นกลางวัยศึกษาและวัยทำงานที่มาจากที่ต่างๆ ในกรุงเทพฯ และสามารถกล่าวได้ว่าลูกค้าส่วนใหญ่ของร้านอาหารในย่านนี้ต้องการบริโภคอาหารและเสพสภาพแวดล้อมทาง

วัฒนธรรมของย่านนี้ไปพร้อมๆ กันด้วย การย้ายบุคลากรของมหาวิทยาลัย ธรรมชาติศาสตร์ออกไปจากพื้นที่ จึงไม่ได้มีผลกระทบต่อกิจการร้านอาหารในย่านนี้เท่าไรนัก

ข้อเสนอแนะ

จากข้อมูลและการวิเคราะห์ที่ได้นำเสนอมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าพื้นที่ถนนพระอาทิตย์ มีประวัติความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานที่ยาวนานกว่า 200 ปี ตลอดระยะเวลานี้ มีคนกลุ่มต่างๆ ที่มีความแตกต่างในชนชั้น ชาติพันธุ์ และอาชีพต่างผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาสร้างประวัติศาสตร์บนพื้นที่แห่งนี้ และทิ้งร่องรอยของวัฒนธรรมของช่วงเวลาต่างๆ เอาไว้อย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เป็นหน้าที่ของคนรุ่นปัจจุบันที่จะพัฒนาวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของพวกเขาเพื่อสืบทอดประวัติศาสตร์เหล่านี้ ไม่ให้สูญหายไปพร้อมๆ กับการปรับตัว เพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก คนที่อาศัยพื้นที่นี้ทำมาหากินในปัจจุบันน่าจะเป็นกลุ่มคนที่ตระหนักถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากที่สุดว่า ประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของพวกเขาเพียงใด

สำหรับข้อเสนอแนะจากการวิจัยฉบับนี้มีดังต่อไปนี้

1. เผยแพร่ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ของพื้นที่ให้คนในพื้นที่ได้รับทราบกันให้ทั่วถึง
2. กำหนดนโยบาย และมาตรการเชิงรูปธรรมที่เฉพาะเจาะจงในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่
3. สนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อการทำประโยชน์สาธารณะให้กับพื้นที่
4. ดำเนินการหาสถานที่กลางที่คนในพื้นที่ทุกคนสามารถเข้ามาใช้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทำกิจกรรมร่วมกัน
5. กำหนดนโยบายและมาตรการเชิงรูปธรรมในการกลั่นกรองกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้ว่าจะต้องเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่และสอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า

บรรณานุกรม

- สมบัติ จำปาเงิน . วัดของเรา . กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ , 2520 .
- ศึกษาริการ , กระทรวง . กรมการศาสนา . ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 3 .
กรุงเทพฯ , 2526 .
- ยิ้ม ปันทอง . วัดชนะสงคราม . กรุงเทพฯ : หจก.ศิวพร , 2506 .
- แน่น้อย ศักดิ์ศรี , มรว. และคณะ . องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์ . จัดพิมพ์โดย
เงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ . กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2534 .
- วีระวัฒน์ หงสกุล . ตำนานบ้านมะลิวัลย์ . เอกสารเผยแพร่ที่ 1998/18 ขององค์การอาหารและ
เกษตรแห่งสหประชาชาติ สำนักงานประจําภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก , ตุลาคม 2541 .
- ศิลปากร , กรม . กองจดหมายเหตุแห่งชาติ . จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ . จัด
พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี . กรุงเทพฯ : สหประชา
พานิชย์ , 2525 .
- เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ . วัดในกรุงเทพฯ . รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและ
พัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี . กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2525 .
- อภิชัย กาบทอง . กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ :
กรณีศึกษาย่านบางลำพู . วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและ
เมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2542 .
- วัฒนธรรมแห่งชาติ , สำนักงานคณะกรรมการ . กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์คุรุสภา , 2535 .
- วทัญญู เทพหัสดิ . ลักษณะทางกายภาพของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310 - 2325 . รายงาน
วิจัยด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมระดับบัณฑิตศึกษา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย , 2542 . อัดสำเนา .
- ชัย เรื่องศิลป์ . ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ พ.ศ.2399 . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ต้นอ้อ , 2533 .

ชัย เรืองศิลป์ . ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม พ.ศ.2352 - 2453 . กรุงเทพฯ : หจก.กิตติวรรณ ,
2519 .

Park , Robert , E . 1952 " Human Ecology " American Journal of Sociology . 42 : 1-15 .

Burgess , Ernest W . 1925 " The Growth of the City : An Introduction to a Resarch
Project , " Chap. 2 in The City (eds.) Robert , E . Park and Ernest W . Burgess .
Chicago University of Chicago Press .

Choldin , Harvey M . Cities and Suburb : An Introduction to Urban Sociology . New
York : McGraw-Hill Book Company , 1985 .